

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

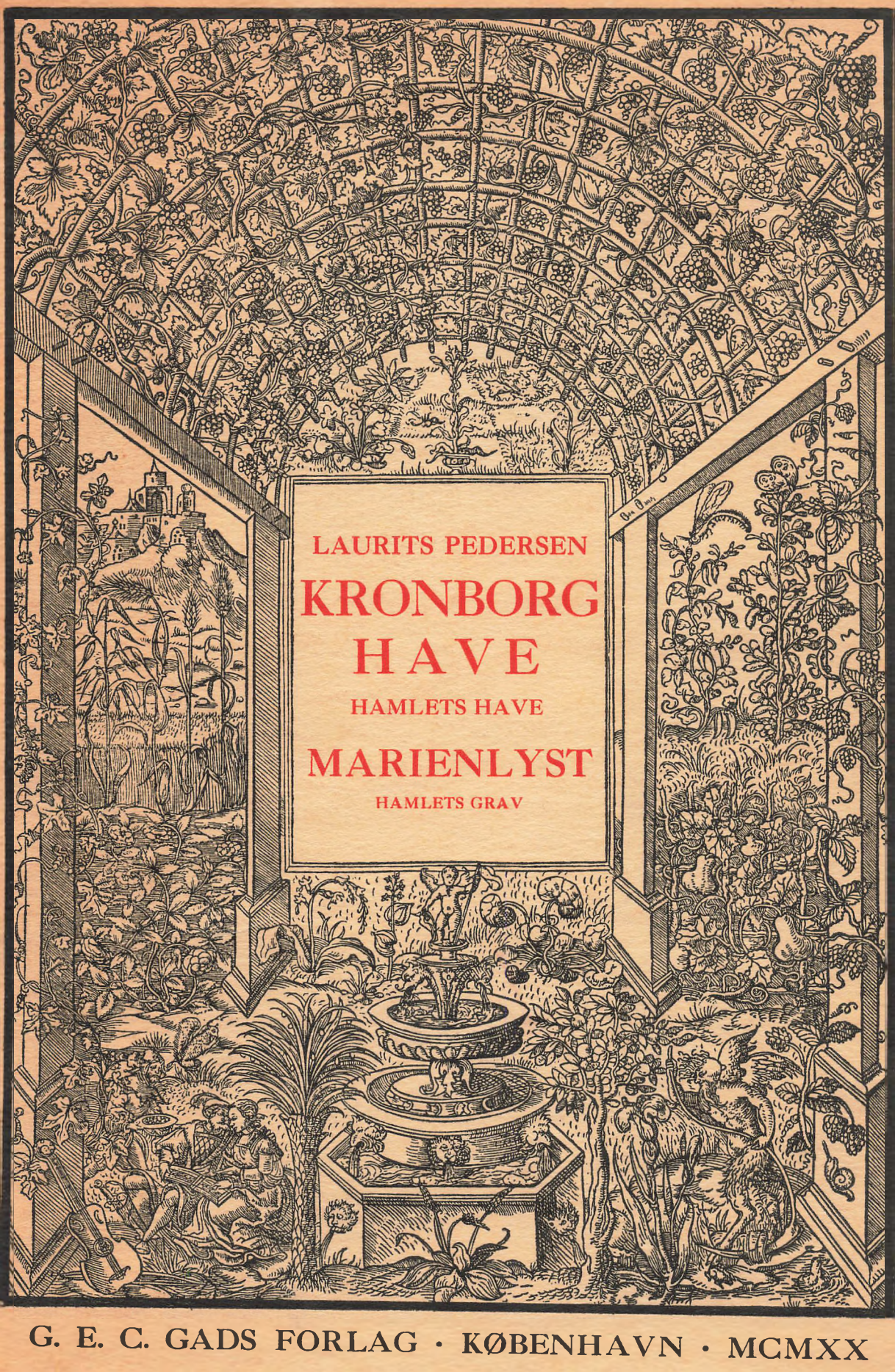
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LAURITS PEDERSEN
KRONBORG
HAVE
HAMLETS HAVE
MARIENLYST
HAMLETS GRAV

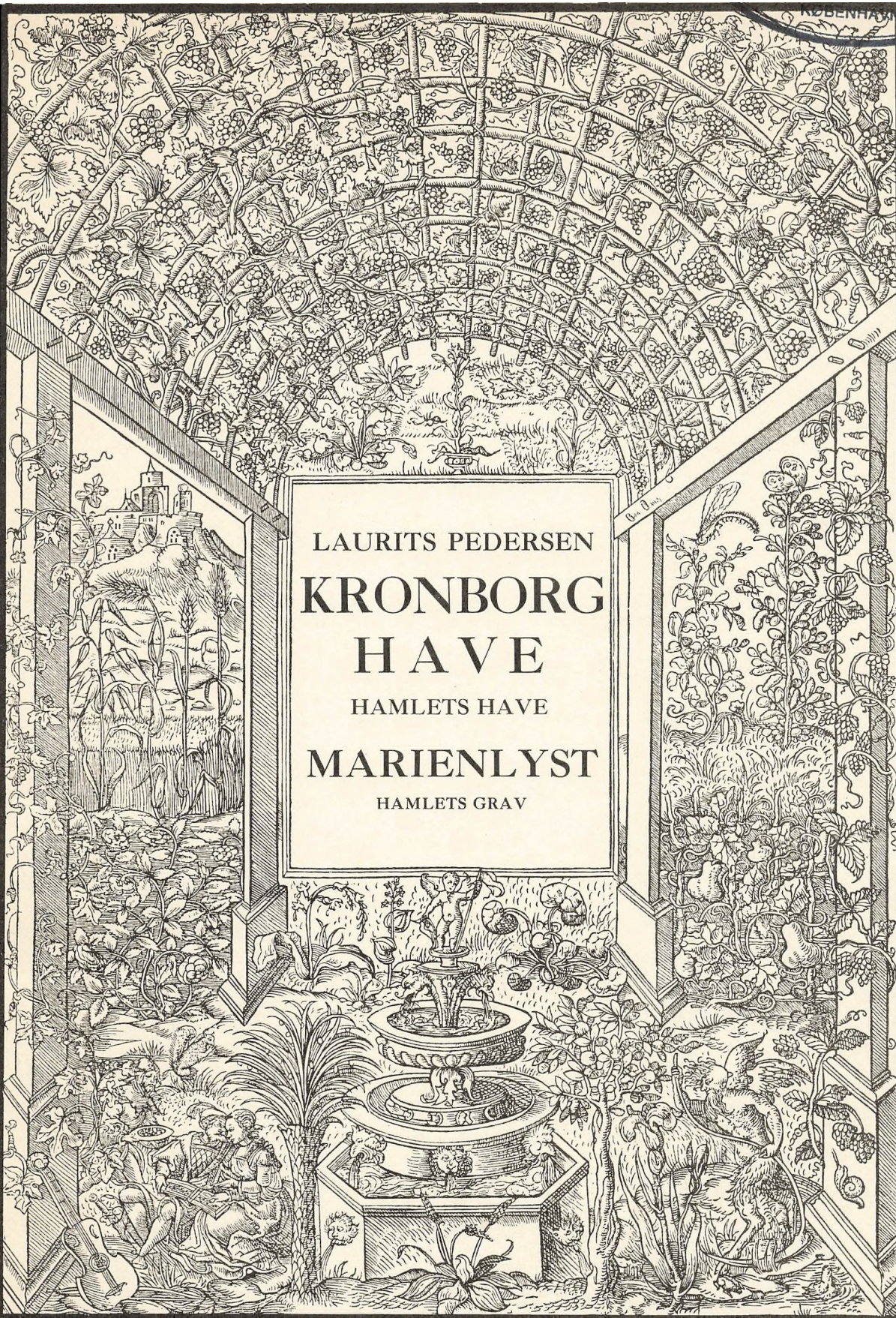
Grete og Harry Karsten Wright.

L A U R I T S P E D E R S E N
K R O N B O R G H A V E

LAURITS PEDERSEN
KRONBORG
HAVE
 HAMLETS HAVE
MARIENLYST
 HAMLETS GRAV

Det skyldes Architekt Poul Holsøe og den tidligere Formand i Helsingørs Byraads Marienlyststudvalg, Købmand N. F. Bodelsen, at Tanken om at restaurere den gamle Kronborg Have blev rejst i 1915. Et første Resultat heraf var, at der paa Byens Budget for 1915-16 opførtes et Beløb paa 100 Kr. til Undersøgelse af, om der var bevaret gamle Planer for Haven. Beløbet var ikke overvældende, men Sagen var dermed rejst, og dermed var meget vundet. Ved yderligere Tilskud, dels fra Byen og dels fra Borgerforeningen og Industriforeningen samt et større Tilskud af Carlsbergfondet, lykkedes det at naa saa vidt, at der kunde være Tale om at udgive et Skrift om Haven. Der savnedes dog endnu Midler til et fyldigt Billedmateriale, men en interesseret Helsingoraner, Direktør J. P. Laursen-Schjødt skænkede et Beløb hertil, og Kunstmaler Kr. Kongstad tegnede velvilligst en Del Friser og Vignetter samt paatog sig Tilsyn med Bogens Fremstilling. Forfatteren bringer herved sin Tak til de nævnte Personer og Institutioner, som har ydet Støtte til Bogens Fremkomst, saavel som til d' Hr. Lensgreve F. O. Moltke til Bregentved og Hofjægermester O. Vind til Bækkeskov, der velvilligst har udlånt Arkivalier til Afbenyttelse samt til Hs. kgl. Højhed Prins Valdemar og Landslingsmand, Direktør C. Tvede, der har vist den Imødekommenhed at tillade Fotografering og Reproduktion af dem tilhørende Malerier.

Naar Bogen fremkommer saa sent, skyldes dette, at de utrykte Kilder til Havens Historie forekommer saa spredt, at den Tid, der er levnet mig fra Embedsforretninger, kun forslog lidet overfor det betydelige Samlerarbejde, der krævedes. Alene for at fremskaffe de sparsomme Oplysninger fra Fr. II's og Chr. IV's Tid, har det været nødvendigt at gennemsøge Øresunds Toldkammerregnskaberne, Kronborg Lens Regnskaber og til Dels Rentemesterregnskaberne for et Tidsrum af c. 50 Aar. For den senere Tids Vedkommende var Materialet fyldigere, men til Gengæld endnu mere spredt. — Denne Forsinkelse har fordyret Skriftets Udgivelse ganske overordentligt. Derimod er Havens Restaurering ikke bleven forsinket heraf, idet de fremskaffede Planer med nødvendige Oplysninger allerede 1916 blev stillet til Marienlyststudvalgets Disposition. Da Grosserer A. Collstrop 1919 skænkede 50,000 Kr. til Havens Restaurering, kom dette længe paakrævede Arbejde i Gang under Ledelse af Gartner G. N. Brandt. Restaureringen gælder dog foreløbig kun Parterret og indbefatter næppe deltes Udsmykning med Springvand og Statuer som før i Tiden. Det vilde være ønskeligt, om der kunde tilvejebringes Midler hertil, saa vel som til Restaurering af det engelske Anlæg og Pladsen bag Slottet, først og fremmest til Fjernelse af den Slaggerdyng, der bærer Skiltet »Hamlets Grav«. De S. 16-17 fremsatte Bemærkninger, der var trykt før Hr. Collstrops smukke Tilbud fremkom, er derfor endnu ikke helt post festum.

Iøvrigt er dette Bidrag til Helsingørs Historie ligesom mine tidligere et Samlerarbejde, ved hvilket Formaålet i første Række har været at bevare historiske Oplysninger af Interesse, selv om Hensynet til Form og Begrænsning af den Grund maatte vige. Og jeg har her som ved mine tidligere Arbejder lagt megen Vægt paa at fremskaffe alt eksisterende Billedmateriale af Interesse, da Billedstoffet i topografisk Henseende oftest er mere værd end mange Ord.

INDHOLD

	Side
Indledning.....	11
Kronborg Have eller Lundehave	19
Lysthaver	21
St. Anna Kloster.....	27
Kronborgs Omgivelser i Renæssancetiden	29
Lundehave	39
Gamle Beskrivelser af Kronborg Have	53
Træk af Livet i Kronborg Have.....	57
Hamlets Have.....	69
Engelske Skuespillere i Helsingør	70
Shakespeares »Hamlet« og Helsingør	78
Kristian V's og Frederik IV's Haveanlæg	85
Marienlyst	99
Omraade og Ejendomsforhold efter 1751.....	101
Jardins Haveanlæg	105
C. C. L. Hirschfeld: Marienlyst c. 1780	120
Fr. W. B. v. Ramdohr: Marienlyst c. 1790.....	122
Det engelske Anlæg.....	125
»Hamlets Grav« ved »Verdens Ende«.....	136
Træk af Livet i Marienlyst	143
Kildehenvisninger og Tilføjelser	153
Fortegnelse over Illustrationerne	158

»Den gamle Eg«. I Baggrunden mellem Havemuren og »Bjerget« ses »Kongens Vej«.

VED Indgangen til Marienlyst Slotspark staar en gammel Eg, hvis friske, vaargrønne Krone bæres af en ærværdig, furet Stamme. Høst efter Høst duvede dens knudrede Grene under Efteraarsstormenes haarde Tag, men den har boret sine stærke Rodarme dybt i den faste Grund, og dens vældige Stamme staar urokkelig. Vaar efter Vaar lokker Foraarssolen den til at udfolde sine Knopper, og Fuglene kvidrer i dens gulgrønne Løv.

Den er Havens ældste. Selv de gamle Linde i Alléerne, som Jardin plantede 1760, er kun Børn ved Siden af den. Urter og Træer spired, blomstred og visned ved dens Fod. Bygninger rejstes og faldt. Legende Børn og frodig Ungdom tumlede sig i ubændigt Livsmod under dens Krone, og siden — paa deres gamle Dage — vandred de herud, hvor Duft af Blomster, Løv og Muld bragte dem et Pust af Vaar, og hvor Stedskendslen vakte Mindernes varme Strøm, der lod en Gnist af Ungdomsglød ildne det trætte Blik. Den gamle Eg rummede for dem Livets Poesi, Vaaren i sit friske Løv og Mindet i sin gamle, furede Stamme.

Aarhundreder igennem har Slægt efter Slægt færdedes her, unge og gamle, rige og fattige, glade og sorrigfulde, et Væv af Menneskeskæbner, som nu er skjult i Glemsels Mørke. Kun nu og da kan der fra Arkivernes gulnede Dokumenter for et Øjeblik kastes et Strejfflys ind i de skiltende Seklers Vrimmel, — svage og flygtige Glimt, men dog nok til, at man skimter den brogede Mangfoldighed.

Fem Hundredaar eller mere tilbage — og vi ser et Tog af tavse Mænd i lange, sorte Kapper og med brændende Kærter i Hænderne skride langsomt forbi den gamle Eg. Det er »voris ældgamle Ligkompagni«, ogsaa kaldet »St. Annas Kompagni«, der inde fra Byen

fører den afdøde Gildesbroder paa Baare til hans sidste Lejested ved St. Annas Kapel.

Lidt længere frem i Tiden, og der har ved Kapellets Side rejst sig et Kloster. Det er nu Graabrødrene, der sysler i den gamle Have. Højtidsfuldt skrider deres Processioner til Klokkernes Klang, og ved Aftenstid lyder fra Klostræts Mure Messer og Vigilier »alle kristne Sjæle til Ro og Lise«.

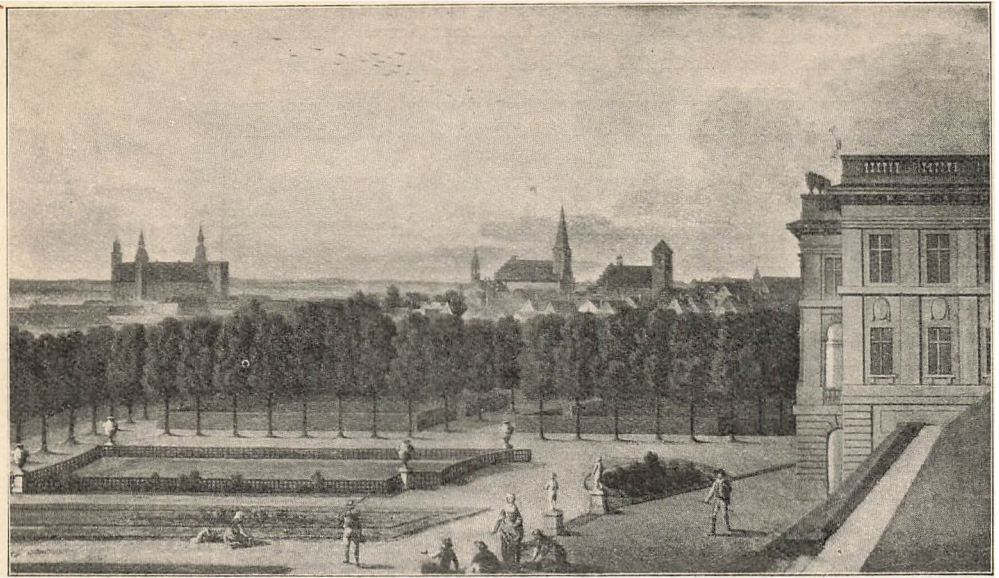
Det gamle Kapel sank i Grus, og de barfodede Tiggermunkes fromme Færd afløstes af fyrstelig Pragt og verdslig Tummel. Det danske Hof udfolder paa Kronborg al Renæssancens Pragt, og om den gamle Eg ligger nu den kongelige Have med Lysthus, Rendebane, Fiskeparker, Badstue, Krohus, Jægergaard og Staldgaard. I Lundegaards Kro mødes en broget Skare af italienske Glasmagere, nederlandske Vævere og Stenhuggere, tyske Smede og Snedkere og engelske Skuespillere med kongelig Majestæts Beridere, Vognsvende, Stalddrenge, Pandesvende og Fuglefængere. Paa Rendebanen tager Fyrster og Adelsmænd en Dyst. Fornemme Riddere med deres Damer færdes mellem Havens Blomsterbede og snorlige Buksbomhække. Og i Lysthuset søger hans Majestæt i egen høje Person Ensomhed og Hvile, et lille Træk af den danske Konges Liv, som Shakespeare har forevigtet i »Hamlet«, hvad der senere blandt Udlændinge skaffede Haven Navnet »Hamlets Have«.

*

Indkapslet i det senere Marienlyst Slot staar den Dag i Dag Frederik II's Lysthus. Endnu staar her i øverste Etage »Kongens Kammer«, som han lod indrette med direkte Indgang fra »Bjerget« ad en Bro, og hvorfra man har den henrivende Udsigt over Haven og Sundet. En Række af Danmarks Konger har herfra forlystet sig ved Kronborg Have. Først og fremmest Kristian IV, der ofte »fik Mad« og overnattede her. I hans Tid rejstes Muren om Haven, og langs denne indrettedes der overdækkede Løvgange. Det er om dette Renæssancetidens Haveanlæg, at en samtidig Skribent udbryder: »Dersom jeg ret skulde skrive og sige al den Zirlighed og Lystighed, som derudi ses og findes, kunde jeg i to eller tre Dage det fuldkommeligen ikke udsige. Men det kan jeg med Sandhed sige, at paa Jorden kan ikke være en lystigere Sted end den er.« Hvad Svenskekrigen senere lagde øde, bødede Kristian V, der lod sit kronede Navnetræk sætte paa Lysthuset ovenover Frederik II's. Ogsaa Frederik IV interesserede sig for Kronborg Have, men derefter gaar den i Glemme, og det er endogsaa nærværende, at Lysthuset skal indrettes til Brændevinsbrænderi.

Saavidt kom det heldigvis ikke. Haven faldt atter i gode Hænder. Frederik V's Overhofmarskal, den berømte Grev A. G. Moltke, lod paa egne eller maaske snarere paa Kongens Vegne Havehuset udvide til dets nuværende Størrelse og et nyt Haveanlæg indrette.

Marienlyst Have i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Efter et Maleri over en Dør paa Bernstorff Slot.

Det blev den Tids talentfuldeste Architect herhjemme, Franskmanden N. H. Jardin, der kom til at forestaa saavel Bygningens Opførelse som Havens Anlæggelse, og det lykkedes ham at skabe en sjælden Harmoni mellem Slot og Have, der gjorde »den Moltkeske Glædes-Hauge« til et af de smukkeste franske Haveanlæg herhjemme.

Efter Frederik V's Død fik Enkedronning Juliane Marie Slottet, der nu efter hende fik Navnet Marienlyst. Hun boede dog mest paa Fredensborg, men kom af og til her paa Besøg. Knap en halv Snes Aar efter, at hun havde overtaget det, overlod hun det til Kronprins Frederik.

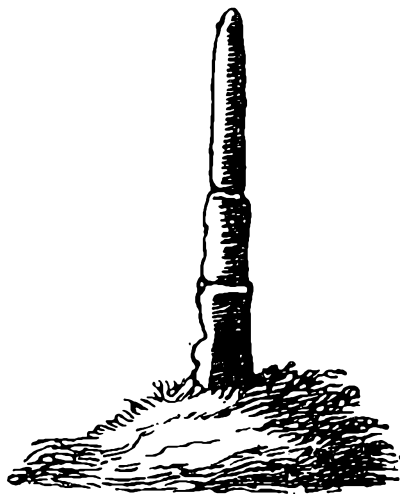
I hans Tid blev Haven paa Foranstaltning af Hofmarskal Johan Bülow og Hofgartner Joh. Ludv. Manza udvidet med et engelsk Anlæg paa den af dybe Kløfter gennemskaarne Bakkeskrænt langs Sundets Kyst mod Nord. Den i sig selv saa smukke Skrænt udstyredes med et landskabeligt Haveanlæg med Taarn, Eremithytte og Gravhøj efter Romantikkens Smag, i hele sin Stil en diametral Modsætning til det Jardinske Anlæg med de klippede Hække og stive Former.

Jardin's Anlæg vandt Berømmelse gennem Hirschfeld's »Geschichte der Gartenkunst« og Ramdohr's »Studien zur Kenntniz der schönen Natur«. Men Manza's engelske Haveanlæg blev dog kendt i langt videre Kredse. At Kongens Have ved Helsingør blev til »Hamlets Have« laa ligesfor, og da Heinrich Steffens og Gustava v. Hasselberg havde indført »Hamlets Grav« i Litteraturen, drog

dette ejendommelige Produkt af det 18. Aarhundredes Shakespeare-
dyrkelse til sig den Skare af Hamletelskere, hvis Valfart tidligere
gjaldt »Slottet ved Helsingør«. I det 18. Aarhundrede søger Digte-
ren Fr. Mathisson Hamlets Faders Aand paa Kronborg, men Sarah
Bernhardt holder Andagt i Haven ved Hamlets Grav.

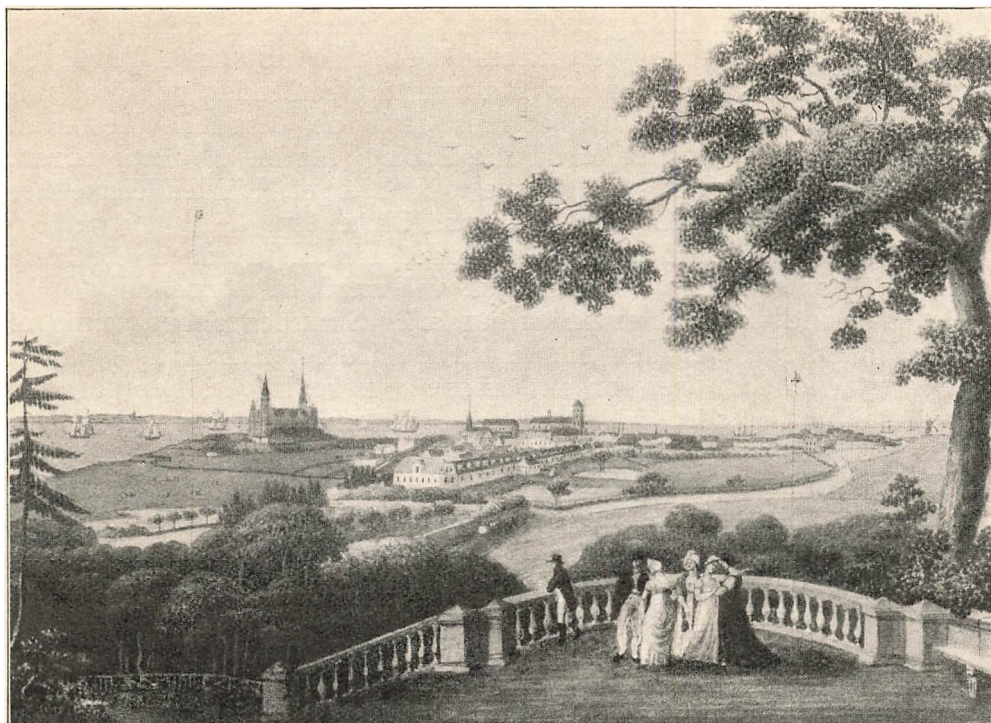
Alene den Række af kendte Navne, der knytter sig til den gamle
Have, giver denne nogen Interesse, men dertil kommer, at vi næppe
har nogen anden dansk Have, hvis Udvikling gennem svundne Ti-
ders vekslende Stilformer bedre kan følges.

Stedet her har sandsynligvis været Have i 500 Aar eller mere;
men om Klosterhaven ved vi intet. 1576 — 30 Aar før Rosenborg
Have blev anlagt — begyndte Frederik II paa Anlæggelsen af Ha-
ven her, men Aaret før eksisterer der en Have paa Stedet. Gen-
nem Planer, Beskrivelser og Regnskabsnotitser kan man nu følge
Udviklingen fra Renæssancetidens Have, hvor al Vægt efter neder-
landsk Skik er lagt paa en detailleret Udformning af regelmæssige
Mønstre i de enkelte Blomsterbede, medens disses Form eller
Plads ikke er bestemt af noget særligt Hensyn til Helheden, —
gennem Frederik IV's Barokanlæg, hvor en Gruppering af Bedene
om Lysthus og Springvand er tilstræbt, — til Jardins mere over-
legent udførte Anlæg, i hvilket den bundne Havestil har naaet et
Højdepunkt af Skønhed og Harmoni, som ikke senere overskrides,
men som mødes med Reaktionen i Romantikkens Tidsalders fri
landskabelige Havestil med den dertil hørende Allegori, der fører
Vandrerens fra Jorderigs Herlighed til Eremithyttens Ensomhed og
videre hinsides »Verdens Ende« over Gravhøjen til Himmerig.

Hamlets Grav 1846.
Efter I. G. Kohl: Rejser i Danmark.

Udsigt fra Runddelen paa »Bjerget«. Efter et Kobberstik af S. L. Lange 1804.

Kronborg Have har gennemgaaet en Udvikling, der stiller Krav om en Fortsættelse, der er Fortiden værdig. Det sidste Hundredeaar har imidlertid været en Nedgangsperiode. Frederik VII skænkede Slot og Have til Bolig for Invalider fra Treaarskrigen, men Invalidefondet fandt det mere formaalstjenligt at sælge Ejendommen til Helsingørs By, der straks tog fat paa at hortsælge Størsteparten af Jorden. En Del af det engelske Anlæg gik tabt, men heldigvis beholdt man dog den skovbevoksede Skrænt mod Nord med »Verdens Ende« og desuden selve Slottet og det indenfor Havemuren liggende franske Anlæg.

I det 19. Aarhundrede gjorde Reaktionen mod den franske Havestil sig imidlertid gældende. Man anlagde snirklede uregelmæssige Gange i Parterret. Springvandet blev borttaget, og man fjernede alle Havens Statuer og en Del Søjler og Vaser. En Tid blev Slottet brugt som Badehotel, og i Haven anbragtes Dansesalon og Telte for Beværtere og Kagekoner. Senere blev Slottet udlejet til privat Beboelse, og Haven nærmest betragtet som Legeplads for Byens Børn og derfor udstyret med kæmpemæssige Sandkasser og grimme Træskure. Endelig maa det erindres, at Aarhundredernes Regnskyl i Tidens Løb har ført saa megen Jord fra Bjerget ned i Parterret, at Lysthuset, som oprindeligt maa have ligget flere Alen

oppe paa Skrænten, nu ligger omtrent i Niveau med Parterret, medens uheldige Havearbejder næsten helt har udjævnet Terrassen foran Bygningen. Naar der trods alt endnu genfindes noget af Havens tidligere Skønhed, saa skyldes dette de bevarede Rester af Renæssancetidens og det Jardinske Anlæg, Slottet og Havemuren, Kongens Vej bag Slottet, Broerne paa Bjerget, Lindealléerne her og i Parterret og Avnbøghækkene paa Skrænten.

Har end senere Tiders Vanrøgt ødet adskilligt, saa er her dog endnu Rester af Fortids Havekunst, vel værd at værne om.

Og saa sandt Sundet er en vidunderlig Skønhedsaabenbaring af dansk Natur, saa ejer den gamle Have i Udsigten fra »Bjerget« et umisteligt Klenodie fremfor alle andre danske Haver, der gør den til en Helligdom, som det er af national Interesse at bevare. Her glider Blikket over det skønneste og minderigeste af de danske Sunde, og man ved ikke ret, hvad der virker mest betagende: de henrivende Naturomgivelser, der smiler en i Møde fra begge Sundbredder, det travle Liv af Skibene, der bringer Bud fra fjerne Lande, eller de rige Fortidsminder, der taler fra Kronborgs grønne Tage til »Kärnans« røde Mure.

*

En Have bliver aldrig en Museumsgenstand. Den er Dødens Lov underkastet. Selv den gamle Eg vil segne. Men Dødens Lov er Livets Lov. Vaar efter Vaar vil Haven grønnes, og hvor Renæssancetidens Riddere vandrede med deres Hjertes udkaarne mellem Mispel og Morbær i den gamle »Liebesgarten«, der drømmer vor Tids Ungdom de gamle Drømme om igen. Muld og Løv dufter lige frisk, og Sundet glitrer lige straalende i Sommersolen.

Den gamle Have kan vistnok regne med at have mange Venner. I det gamle Helsingør bor i vore Dage en ny indvandret Slægt, som tog i Arv en gammel Kultur, der har Krav paa at blive værnet. Adskillige af dem har faaet Øjet op herfor, og for dem er Kronborg Have Byens Pragtstykke, som man med Pietet vil bevare for Efterslægten. Men selv for den mindre pietetsfulde Helsingoraner rummer Marienlyst Have en Sum af Minder om Sommer, Sol og Fest. Og rundt i Landet findes endnu en Del af det gamle Helsingørs patriciske Slægter, der for stedse betragter Sundets By som deres Hjemstavn og Haven her som deres Fædres Have. Men foruden disse er der endnu de Tusinder af Gæster — fra Hovedstaden og Genboyen eller fra Udlandet —, der har opdaget Stedets Rigdom og valgt at tilbringe Livets Festsdage i Eggen her. Til alle disse, som kender Haven ved Øresund, og, som maaske selv har et smukt Minde der at værne, — til dem, som har faaet den gamle Have kær, henvender denne Bog sig. Den bringer Planer og Billeder fra Kronborg Have i Fortid og Nutid og de spredte Oplysninger, som det er lykkedes at samle om dens Tilblivelse og de Min-

der og Myter, der knytter sig til den. Og Hensigten med at fremdrage dette Stof er da saa indtrængende som muligt at stille det Spørgsmaal: Har vi Raad til at lade Haven ved Øresund forfalde?

Meget er forkvaklet og vanrøgtet, og meget staar for Fald.

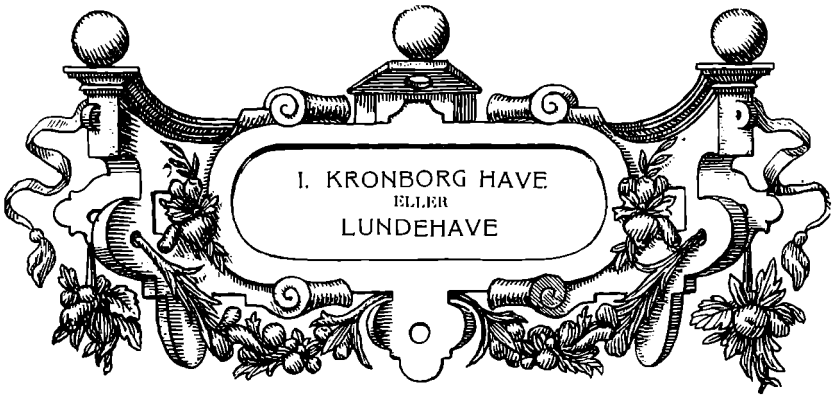
De Lindealléer, som Jardin plantede for godt halvandet Hundrede Aar siden, kan næppe staa ret længe, hvis der ikke gøres noget for at bevare dem. Og falder de, saa udslettes Grundtrækkene i det gamle Haveanlæg. Men var der ikke snarere Grund til at lade det genopstaa i fordums Pragt og Herlighed?

Vi har kun faa smukke Haver i Danmark, færre endnu af historisk Interesse, og kun een eneste, der som Hamlets Have er kendt Verden over, og som Danske og Udlændinge i skarevis gæster. Og denne ene er Haven ved Øresund, Kronborg Have, som alene i sit Navn gemmer Mindet om Danmarks Stortid og Herskerdrømme. Var her ikke det rette Sted til at vise, hvad dansk Havekunst har ydet og kan yde ved at skabe et Høveanlæg, der var Sundet, Kronborg og gamle Traditioner værdigt.

Vase fra Jardins Anlæg.

LYSTHAVER

BLANDT andre Kunster og Gaver, som Gud allermægtigste haver begavet Menneskene med« er Havekunsten ikke den ringeste, siger Hans Rasmussen Block, der »en Tid lang« havde arbejdet ved Kronborg Have, og som 1647 udgav det ældste Skrift om dansk Havedyrkning (*Horticultura danica*). »Den første Urtegaardsmand var Gud allermægtigste, som selv rettet den første Have an i Paradis«.

Da han skulde gøre Bolig til Adam og Eva, byggede han ikke Huse eller store Paladser, men »denne Have alene, hvorudi de skulde forlyste sig og have, hvis deres Hjerter begærede baade af vellugtende Urter og velsmagende Frugter«. Christus har ogsaa selv vist sig for Maria Magdalena i Skikkelse af en Urtegaardsmand; naar han vilde gøre Bøn, valgte han Haven som den bekvemteste Plads; og da han gik til sin Pine og Død lod han sig »finde og binde udi Haven«.

Selv om man ikke som Hans Rasmussen Block tager Paradiset som Udgangspunkt, saa er Havekunsten dog meget gammel. Fra Oldtidens Ægypten kender man Haveanlæg med Løvhytter, Vandspring og hele Alléer af Obelisker. Babylon var berømt for sine saakaldte »hængende Haver«. Om Grækernes Haver ved man kun lidet, men desto bedre kendt er de romerske. I Kejsertiden naaede Havekunsten i Italien en meget høj Udvikling, som kendes ikke alene fra bevarede Levninger, men ogsaa fra fyldige Beskrivelser som f. Eks. den indgaaende Skildring Plinius den yngre giver af sine Haveanlæg Tuscum og Laurentinum. Oldtidens romerske Haver blev Forbilledet for senere italienske Haveanlæg, og

dermed tillige Udgangspunktet for fransk og nederlandsk Havekunst.

I Middelalderen træffer man vel omtalt Haver her i Danmark, især ved Kongsgaarde og Klostre, — de kaldes »Abildgaarde«, »Humlehaver« og »Kaalgaarde« —, men det maa indtil videre staa hen, hvorvidt der blandt disse findes Haveanlæg, der rummer Paa-virkning af Middelalderens italienske Havekunst, eller der udelukkende er Tale om Nyttehaver af rent hjemlig Karakter, kun undertiden med en særlig Blomsterafdeling den saakaldte »Rosen-gaard«, blandt hvis Prydplanter man dog antagelig har kunnet fremvise indførte udenlandske Arter. Hvorledes det end maatte forholde sig hermed, saa er det dog utvivlsomt, at Havekunsten først ret kommer til Udfoldelse herhjemme under den voksende Velstand i det 16. Aarhundrede, samtidig med, at de middelalderlige Borge afløses af Renæssancelidens Herregaarde.

Havde det i Middelalderen hovedsagelig været Gejstligheden, der interesserede sig for Haven, saa var denne Interesse nu vaagnet hos Kongen og Adelen. Som naturligt var, gik Kongen i Spidsen. Allerede 1558 lod Kristian III ved Københavns Slot indrette en »Urtegaard«, der utvivlsomt maa betegnes som en Lysthave, og derefter følger i Frederik II's Regeringstid en hel Række andre Lysthaveanlæg ved de kongelige Slotte. 1565 er der en Urtegaard ved Frederiksborg, 1569 anlægges der Have ved Skanderborg og 1575 ved Dronningborg. Omtrent samtidig eller lidt senere følger Haverne ved Haderslev, Kolding, Vamdrup og Kronborg. Ved disse Haver eller »Urtegaarde« ansattes som Regel en særlig Urtegaardsmand. Og den betydelige Løn, der gives ham, viser, at der her maa være Tale om en faglig uddannet Gartner.

Der foreligger ikke mange Oplysninger om de her nævnte Haver, men dog nok til at vise deres Karakter af Lyst- og Luksushaver. Til Haven ved Københavns Slot skal Cornelis Stenhugger gøre »en Vandkunst med den Brønd, som dertil skal«, og Lensmanden »skal blive til eens med ham om, hvad vi skulle lade give for samme Brønd, og at den maatte blive gjort paa det skønneste«. Desuden skal Cornelis ogsaa paa Slottet bygge »en Vindeltrappe til Haven«. Aaret efter ansættes her Kongens Urtegaardsmand Volter, og der købes til Haven ikke alene Abildtræer, Pæretræer og andre Træer, men ogsaa Rosmariner, dobbelte Nelliker og andre Urter¹. Til Skanderborg Slotshave købes 1569 saavel alle Slags Æble-, Pære-, Blomme- og Moreltræer som endnu sjældnere Arter: hvide vælske Kirsebærtræer, Kvæde-, Figen-, Morbær- og Mandeltræer². Ved 1581 bliver der i Dronningborgs Have indrettet tre Fiskeparker³, Haven ved Haderslev var 1583 forsynet med et Lysthus, og det samme er vistnok 1587 Tilfældet med Skanderborg Slotshave⁴. Endvidere var Haverne ved Frederiksborg, Kronborg og Haderslev forsynede med en Badstue, og ved Kronborg,

Frederiksborg og Københavns Slot fandtes tillige en Rendebane til Turneringer og Dystløb.

Ved de ovennævnte Indkøb af Planter omtales ikke, hvorfra disse kommer. Et Fingerpeg i saa Henseende er det dog, naar Tolderen i Helsingør 1565 skal bestille Urter og Urtefirø med de Skibe, som løber vestpaa; og lidt senere faar vi nøjere Oplysninger. 1575 udreder Tolderen ved Øresundstoldkammeret 20 gamle Daler »til hans Majestæts Gartner Eggert Appelmann at have til Tærepenge at skulle fare i Nederlandene i kongl. Majestæts Ærinde«, og senere paa Aaret ankommer Appelmann til Helsingør med 700 Frugttræer som foreløbig blev sat i Lundehave, »fordi det var meget ud paa Sommeren«. Den Gartner, her er omtalt, er uden Tvivl Kongens Urtegaardsmand paa Dronningborg. I hvert Fald var den dronningborgske Gartner 1575 i Nederlandene for at købe hollandske Træer, og Rejser i samme Øjemed foretog han atter 1576 og 1581. Til Indkøbene anvistes der ham ved den første Rejse 100 Dlr. og ved hver af de følgende 200 Dlr. Desuden oplyses det, at Kongen allerede 1575 havde overladt ham en Plads (i Randers), hvorpaa han »gør og planter en Urtehave sig selv til bedste og andre, som ville købe hollandske Træer eller Urter af ham⁵«.

Mod Slutningen af det 16. Aarhundrede følger adskillige adelige Kongens Eksempel og anlægger Lysthaver ved deres Gaarde. Nøjere Undersøgelser af disse foreligger ikke, men eksemplvis kan nævnes to, hvis Berømmelse naaede udenfor Danmarks Grænser, nemlig Tyge Brahes Have ved Uranienborg og hans Søster Sofie Brahes Have paa Eriksholm.

De Træk, der her er fremdragne som ny og betegnende for de omtalte Haveanlæg, de udenlandske Træer og Urter og det luksuriøse Udstyr med Lysthus, Badstue, Rendebane, Fiskedamme og Vandkunst, karakteriserer dem tydeligt nok som Lysthaver. At de fremmede Træer og Urter næsten udelukkende synes at være komne fra Holland, bekræfter, hvad man maatte vente, at Havekunsten ligesom den Tids Bygningskunst udvikler sig under direkte Paavirkning fra Nederlandene. Enkelte Bygninger staa endnu som sikre Vidnesbyrd om dette Slægtskab. Haverne, der som alt levende vokser og dør, kan ikke saaledes vidne selv. Men de faa bevarede Haveplaner, vi er i Besiddelse af, viser — ved den symmetriske Inddeling i Bede hegnet af snorlige Buksbomhække og ved Planternes Gruppering i geometriske Figurer — tydeligt nok, at det ikke blot er nogle nye Plantearter, men en bestemt Havestil, der sammen med Renæssancen i Bygningskunsten over Nederlandene indføres herhjemme.

Naar Henrik Smith 1546 beretter om Provsten Claus Urne i Lund, der »havde stor Lyst til adskillige Urter og derfor havde gjort en besynderlig Urtegaard i Beltebjerg«, saa forstaar man, at dette er noget enestaaende, og det turde næppe være en Til-

fældighed, at der her er Tale om en gejstlig Mand. 100 Aar senere er Interessen for Havekunsten almindelig, og det ikke mindst i verdslige Kredse. Det hedder da: »Nu i voris Tider er neppelig en Herre, som jo forlyster sig herudi og holder vel forfarne Urtegaardsmænd, som ved denne Kunst kan oprette, haandhæve og dyrke smukke, zirlige og nyttige Lysthaver«.

Det er den førnævnte Hans Rasmussen Block, der skriver saaledes, og han beretter videre, hvorledes han selv har tjent adskillige Mestre i Havekunsten »og siden fremdeles baade udi hans Majestæts egen Have ved Croneborg saa og andre Rigens Raads og velbaarne Adelspersoners Haver øvet mig derudi det flittigste, jeg kunde«. Endvidere har han »flittig læst de bedste Authores« for at »komme til den rette Kundskab derom, hvilket GUD ske Lov hertildags ikke haver mislykket mig«.

Naar han videre i sin Bog forklarer, »hvorledes en zirlige Have bør at være beskaffen«, giver han dermed en Beskrivelse — og vistnok den eneste, vi ejer — af en adelig Lysthave i Slutningen af Kristian IV's Tid. Da denne Skildring er af Interesse for Forstaaelsen af det følgende, skal den gengives her:

»Om Pladsen det kan taale«, skal Lysthaven være 200 Skridt lang og 120 bred og strække sig i Længden mod Øster og Vester. Den hegnes med Havetorn, Slaaentorn, Berberis og andre Slags Torn, »som er zirlig i hinanden flettet og vel beskaaren«. Ved Indgangen skal der være en smuk Portal«, muret eller »bundet af Enebærstager og Pilekviste, vel ordineret«.

»Dersom man kan have rindende Vand i Haven, skal man føre en Kanal midt derigennem, 6 Fod bred og 3 Fod dyb, plasteret i Bunden med smukke Sten af allehaande Farver og ved Siden opsat af Kvaderstykker, hvorudi alle Slags Fisk kan haves, som derudi til Lyst kan svømme og lege«.

»Ved hver Side af Kanalen skal gøres et zirligt Galleri med malede Piller, hvorpaa man kan sætte adskillige smukke Potter med fremmede Urter og Blomster udi. Samme Potter skal have Huller i Bunden, at Vandet kan rinde derfra. Herudi kan sættes adskillige Negliker, Leucoja, Rosmarin, Vinter Meiran, Arundo Indica, Anemone etc. og andet fremmed, som om Vinteren skal indsættes«.

»Ved de tre Sider af Gærdet skal gøres et lidet Stakit, 3 Fod høj, hvortil man kan binde Roser af alle Slags, at de ikke vokser højere end $3\frac{1}{4}$ Fod. De skal hvert Aar beskæres og bøjes til dette Stakit. Paa den fjerde Side skal gøres en skøn Gang, hvilken skal besættes med adskillige smaa Træer som Kirsebær, Quæder, Hasler, Plummer, Amareller, som skal bindes og flettes tæt i hverandre, at Solen ikke kan skinne der igennem, og Bunden i denne Gang kan lægges med skønne grønne Tørve, at man derudi smukt kan spadserere i Solens Hede og anden Tilfald. I samme Gang skal

her og der gøres smaa Bænke at sidde paa. Her kan og hænge Fugelhuse med smaa Fugle udi, som liflig sjunger og quinkelerer«.

»Den hele Have kan uddeles i 12 Stykker eller Kvarterer 6 paa hver Side (af Kanalen), som kan indhegnes med Ribs, Stikkelsbær eller vilde Oliver, to Fødder høj og 8 Tommer bred, smukt efter Snoren beskaaren og rette«.

Bedene kan i de 6 Kvarterer indfattes med Buksbom, i de andre 6 med Egeplanker, 4 Tm. høje og 2 Tm. brede, som anstryges med rød Oliefarve og prydes med forgyldte Knopper i Hjørnerne. Buksbommen maa kun blive 3 Fingerbred høj og tyk og skal klippes »ikke efter Øjet, men efter en Snor« to Gange om Aaret, »og det straks efter Fuldmaane«. Jorden i Bedene skal være »smukt sort og mør med ingen Knolde«.

De 8 midterste Stykker (Kvarterer), som skal afdeles i smukke Mønstre, skal deputeres til Blomster alene. I hvert Kvarter findes baade smaa og store Bede. I de smaa sættes »Bulbosa og de som haver tykke Rødder som Løg«. Disse kan nemlig »ikke fordrage Møg, thi de fulis og raadne derefter«. I de store Bede sættes »de andre Blomster, som vil have fed Jord«. De 4 andre Stykker, to ved hver Ende skal være »delt udi lange, smalle Bede, 3 Fod brede, firkantig, korsvis, saa at ingen af de firkantige Bede er bredere end 3 Fod, og at de trinde ikke haver mere i Tvært end 2½ Fod«.

Gangene mellem Kvartererne skal være 6 eller 8 Fod brede og »bestrøs med grov, hvid Sand en halv Fod høj, saa kan man gaa smukt derpaa, naar det regner, og ikke gøre Skoene skiden.« De smaa Gange mellem Bedene skal være 1½ Fod brede og »lige saa bestrøs med smuk, hvid eller rød Sand vel 4 Finger høj, saa bliver Gangene altid rene, og der vokser ikke saa megen Ukrud i dennem, og stikker det smukt af imod de sorte Bede«.

»Ved den lange Gang, som er hos den fjerde Side af Haven (d. e. den overdækkede Løvgang) kan gøres langs ud et Bed 1½ Fod bred, med Buksbom besat«, til »de store Urter som ikke vel kan have Plads i Bedene«. Andre »store Urter, som for deres Blomsters Skyld skulde sættes hos Blomsterne, maa sættes i Hjørnebedene, og efterhaanden snitses, at de ikke bliver for store«.

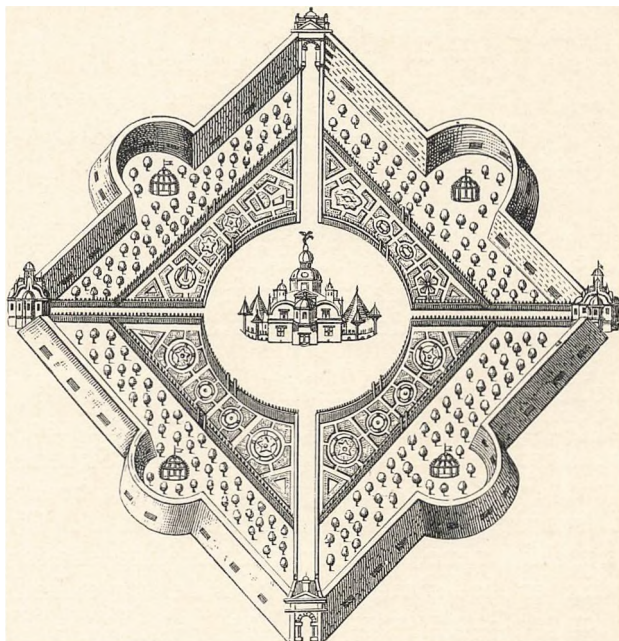
»Man skal ikke sætte for meget i et Bed«, at »det ene ikke fortrykker det andet«. »Idet man sætter Blomsterne, skal man mæge det saa, at de kan svare hinanden. For Eksempel dersom du sætter en Pæon i et Hjørne, skalt du og sætte paa de andre 3, og saa med de andre, hvad som staar i lige Bed paa een Side, skal være lige paa den anden«. Iøvrigt skal man »saa fordele Blomsterne, at naar et Slags forgaar, der kan staa et andet i Steden igen, at Haven ikke bliver Kaal paa en Gang«.

Er der ingen Kanal i Haven, kan man »paa Hjørnerne i Korsgangene slaa en stærk Egepæl neder, saa at den staar et Kvarter

over Ribsen eller andet, som staar om Kvartererne, og nagle et firkantig Egebræt paa Pælen, paa hvilket kan sættes Potterne med Blomster. Saadanne Pæle kan ogsaa sættes i hvert Hjørne og i Midten af Kvartererne.

Ligger Haven paa et Bjærg, dannes der Terrasser med Mur for. Paa Muren sættes Stenkrukker og malede Truge med Blomster, og nedenfor Muren plantes Rosentræer og Vindruer, »saa giver det en skøn Prospekt, naar man Haven beskuer«.

»Uranienborg Have«.

ST. ANNA KLOSTER

DET Sted, hvor Kronborg Have blev anlagt, kan føre sin Historie tilbage til Middelalderen. Den kongelige Have har utvivlsomt fra først af været en Klosterhave. Men om dennes Udseende ved man intet, alt hvad der kan oplyses, er nogle spredte Træk af det gamle Klosters Historie.

Det var Erik af Pommern, der indførte Øresundstolden og paa Sjællandsøre opførte den middelalderlige Borg Krogen, der skulde beherske Sundet. Samtidig grundlagde han »en By ved Krogen« og gav den 1426 Købstadrettigheder. Fra hans Tid stammer ogsaa Byens tre Klostre: Sortebrødrenes eller St. Nicolai Kloster i den sydvestre Ende af Byen ved Svingelporten, Karmeliternes eller Vor Frue Kloster, som endnu er bevaret, og Graabrødrenes eller Sankt Anna Kloster.

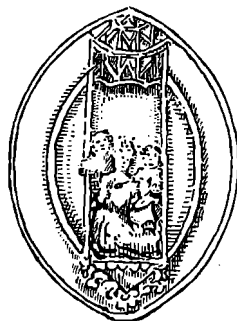
Det sidstnævnte blev stiftet allerede 1419, men Navnet St. Anna Kloster har det antagelig først faaet 1428, da Erik af Pommern skænkede Graabrødrene et Sankt Anna Kapel udenfor Helsingørs By med Byggegrund og en tilstødende Lund. Dette Sankt Anna Kapel er den ældste Bygning, vi kender paa Kronborg Haves Grund. Det tør formodes, at det har tilhørt Byens Sankt Anna Gilde⁶, der senere bestod under Navnet det lille Ligkompagni eller »St. Anna's Kompagni«, og som ofte med Stolthed kalder sig »voris ældgamle Kompagni«. Dette Ligbærerlav blev 1815 slaet sammen med Byens langt yngre, men fornemmere saakaldte »store Ligkompagni« til »Helsingørs Ligbærer-Selskabs og Broderskabs Forening«, der endnu bestaar og er Byens ældste Lav.

Om St. Annaklosteret er der bevaret nogle spredte Oplysninger: Den hovedrige Adelsmand Poul Laxmand skænkede 100 lybske Mark til Klosterbygningens Forbedring, hvorfor Munkene til evig Tid efter Aftensang skal gaa i Kor og synge Gaude Maria. »Gud til Lov og Jomfru Marie, og velbyrdige Poul Laxmand til Salighed og alle hans Forældres Sjæle og alle kristne Sjæle, som gøres Behov

til Ro og Lise «.⁷ 1495 faar Kong Hans af Paven Tilladelse til at udjage Konventualerne og i Stedet for indføre Observanterne i det helsingørske Franciskanerkloster; men ved Reformationen maatte ogsaa disse vige. Kristian III gav dem 1537 Lejde i 3 Uger »at blive her udi Riget og udrette deres Sager.« Deres Klæder og Fetalje, maa de beholde, men Brygge- og Bagetøj og Kirkens Klenodier skal de aflevere. De af dem, som vil »kaste Kappen og prædike« eller studere, og de gamle og vanføre vil Kongen underholde, de andre maa rømme Riget, og Klosteret skal nedbrydes. En gammel Kvinde, som antagelig havde staaet dem nær, efterlod sig ved sin Død 1571 seks Kalke og Diske og nogle Bøger, som Graamunkene havde gemt hos hende.⁸ Det er det sidste, man hører om dem.

At St. Annaklosteret laa paa Kronborg Haves Grund, kan der næppe være Tvivl om. St. Annagaden viser os Vejen ud til Klosteret, og den ovenfor omtalte Lund kan ikke være nogen anden end den Birkeskov paa Bakkerne mod Nord, efter hvilken det nuværende Marienlyst fik Navnet Lundehave. Det er overvejende sandsynligt, at Graabrødreklosterets Grund for en Del falder sammen med det Parti af Marienlyst Have, som ligger nedenfor Bakken. Her laa 1576 et gammelt Stenhus, som antagelig har været en Rest af Klosteret eller af St. Anna Kapel. Og da man for nogle Aar siden gravede en Rende gennem Haven for at nedlægge en Rørledning, stødte man her paa saa mange Skeletter, at det maa anses for fastslaaet, at Pladsen tidligere har været Kirkegaard. Knap et Par Hundrede Alen længere ind mod Byen laa i Midten af det 16. Aarhundrede den saakaldte Lundegaard, blandt hvis Bygninger man vel ogsaa med nogen Sandsynlighed kan søge Levninger af St. Annaklosteret, der jo ejede den Lund, efter hvilken Gaarden havde Navn. Derimod var der paa Frederik II's Tid uopdyrket Jord paa alle Sider af det her beskrevne Omraade.

Det tør derfor med Sikkerhed fastslaaes, at Kronborg Have er anlagt paa det gamle St. Annaklosters Grund og blandt andet paa dets Kirkegaard.

St. Annaklostrets Segl
 efter Resens Atlas.

KRONBORGS OMGIVELSER

I RENÆSSANCETIDEN

ERIK af Pommerns blomstrende Sundtoldsstad med den middelalderlige Borg og de gamle Klostre lagdes øde af Lybækkerne 1523 og senere i Grevens Fejde, da den 1535 blev indtaget af Grev Kristoffer og Aaret efter af Kristian III. Med Kronborgs Opførelse indledes imidlertid for Byen og dens Omgivelser en ny og endnu livligere Udviklingsperiode, som det vil være nødvendigt at kende lidt til for at faa Kronborg Have i den rette Ramme.

Det var 1574, at man begyndte Nedbrydningen af det gamle Krogen, og i Aarene 1574-76 ombygges der saa meget, at Kongen nu mener at kunne betegne Resultatet som noget helt nyt og i Januar 1577 befaler, at Slottet skal bære det ny Navn Kronborg.

Ved 1586 skal det være blevet indviet med »megen Pragt og Herlighed« og et mægtigt Fyrværkeri, ved hvilket der affyredes 86000 Skud.⁹ Men Arbejderne ved Kronborg fortsattes, idet man stadig bestræbte sig for at gøre dette Renæssancetidens prægtige Bygningsværk saa fuldkomment som muligt. 1629 ødelagdes Slottet af en Ildebrand, ved hvilken særlig Slotskirken tog Skade, og dets delvise Genopførelse krævede betydelige Byggeforelagender, som i Hovedsagen falder 1635-38.

Opførelsen af selve Slottet ledsages af en Række Arbejder i Helsingørs Omegn, der tilsigtede dels at skaffe Fæstningen de til dens Forsvar nødvendige Hjælpemidler, og dels at gøre Egnen her til et fornøjeligt Opholdssted for Hoffet. Anlæggelsen af Kronborg Have er et enkelt Led af disse Bestræbelser for at kultivere og forskønne Kronborgs Omgivelser. Og vi skal derfor for at vise, hvor omfattende de nævnte Kultiveringsarbejder var, og i hvor høj Grad Kongeslottets Opførelse gav hele Egnen et Særpræg, give en Skildring af Helsingørs Omegn som den saa ud før og efter den her nævnte Byggeperiode.

Bag Helsingør ligger en Række høje Bakker, som maa være en gammel Kystlinie, en sammenhængende Klint, der fortsættes langs Sundet mod Nord og Syd. Foran denne ligger en smal, sandet Kystbræmme, der ved Sjællandsøre udvider sig til en trekantet Plads, rigelig stor til at give Plads for en middelalderlig By. Her anlagdes Sundtoldsstaden »paa Strandbakken«, d. v. s., den lave Bakke, som har givet Bjergegade Navn, og hvis højeste Parti Aarhundreder igennem hed »Bjerget«. Øst og syd for Bjerget gik Byens to Hovedgader: det søndre Herrestræde eller Stengaden og det nordre Herrestræde eller St. Annagade, ogsaa kaldet Nørregade eller Klostergade.¹⁰

I Stengade, der fulgte den sydlige Strandbreds svage Krumning, laa Stenhusene, de store Købmandsgaarde, og ved hvert af disse førte et lille Stræde eller, som det hed, en »Strandgang« ned til den nuværende Strandgade, der dengang var en aaben Plads mod Stranden med Anløbsbroer for Skibene. I St. Annagade, der fulgte den nordre Strand, laa Byens to Kirker og Karmeliterklosteret. Tæt ved det Sted, hvor de to Herrestræder stødte sammen under en ret Vinkel, laa Raadhuset paa samme Plads som det nuværende. Brøndstrædet og Sudergaden parallele med Stengaden, og Bjergegaden og Stjernegaden parallele med St. Annagaden delte Byen i de regelmæssige Karréer, der er Særkende for Helsingørs Grundplan, og som viser, at Byens Anlæggelse er sket under en højere Ledelse. De her nævnte Gadenavne kan følges tilbage til det 16. Aarhundrede, enkelte til det 15., og det tør vistnok betragtes som sikkert, at Byens Grundplan stammer fra Erik af Pommerns Tid.

Den gamle Bygrænse fulgte den nuværende Fiolgade og Kongensgade. Umiddelbart vest for Fiolgade var »Grøften«, efter hvilken Gaden tidligere hed »Grøftestræde«. Ved senere Udgravninger har den vist sig at være en Art Voldgrav, afstivet med Pælerækker paa begge Sider. Indenfor Grøften laa Svingelporten for Enden af Stengade, og udenfor den laa Sortebrødrenes eller St. Nicolai Kloster. Kongensgade stammer fra Frederik II's Tid. Den betegnes som »den ny Gade, som Kongens og Dronningens Vej undertiden falder fra den nye Kirkegaard« og til Kronborg.¹¹

Udenfor Byen mod Nord laa som nævnt St. Anna Kloster, omtrent hvor Marienlyst nu ligger, derimod var Lappen ubebygget til Frederik II's Tid. Mest flydende var Bygrænsen mod Øst. Den Del af Byen, der laa her, blev 1658 nedskudt under Kronborgs Belejring, og noget lignende er antagelig hændt i Grevens Fejde. I hvert Fald omtales der paa Frederik II's Tid flere øde Haver mod »Sletten«, d. e. den ubebyggede Strækning mellem Slottet og Byen. Ad denne Side til laa »Kagholmen«, ikke langt fra Olai Kirke, og længere ud mod Sletten var der en Reberbane. Saadanne fandtes iøvrigt ogsaa andensteds i Udkanten af Byen, saaledes ved Ny Kirkegaard og ved Svingelen.

Kronborgs Omgivelser efter Braunius Theatrum urbium c: 1585. I Forgrunden til venstre Lundegaard (betegnet som »Lundehaue«), Krodammen og Iskulen, i Baggrunden Kronborg med Læppestenen (i Strandskanten syd for Volden). Umiddelbart syd for Kronborg ses Toldboden.

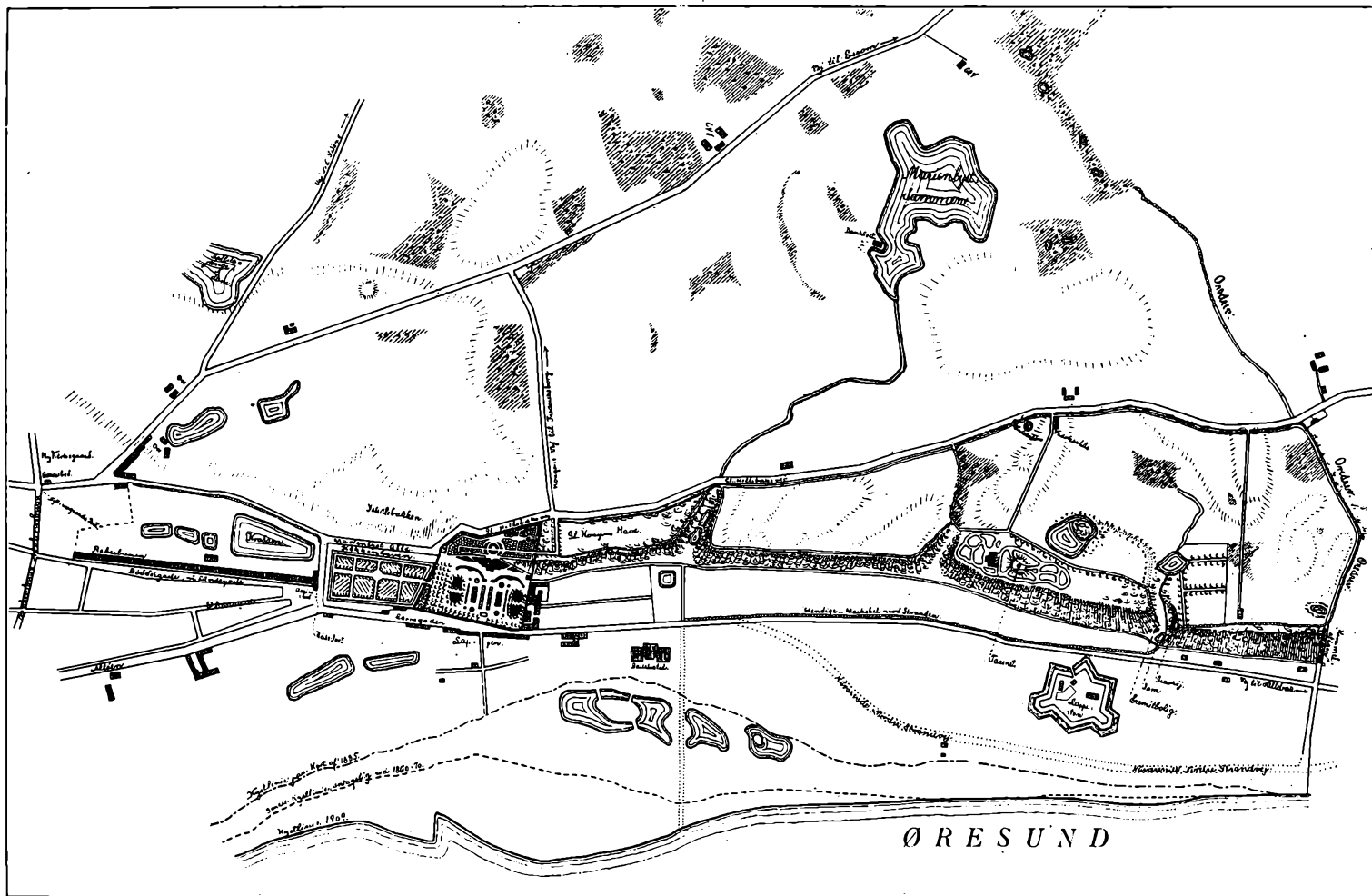
Bag Byen hævede sig den høje Bakkekam, der begyndte ved søndre Strand med Galgebakken og fortsatte sig i Borrevold eller Valdemarsbakken, hvor det gamle Flynderborg havde staaet, og videre i Hjortebakken, vest for Byen, Iskulebakken tæt syd for det nuværende Marienlyst og »Bjergtet« inde i Haven.¹² Ovenfor denne Bakkekam laa talrige Moser og Søer, hvis Rester endnu spores i en Række nu til Dels udtørrede Damme i Helsingørs Nærhed fra Sidseledammene og Stubbedammene nær ved søndre Strand over Spildepengedammene vest for Kirkegaarden og Marienlystdammen til Søerne i Teglstrup Hegn. Hist og her fandt de Afløb gennem en lille Bæk, der skar sig ned gennem Bakkekammen.

Mellem denne og den lave Strandbakke, paa hvilken Byen laa, gik en Lavning tæt opfyldt af Moser, Damme og Kilder, der sprang frem ved Foden af Bakkerne. I Galgebakken var saaledes en Kilde, der gennem Aarhundreder brugtes til Byens Vandforsyning. Ved Borrevold nævnes flere Damme. Tæt ved Sortebrødreklosteret laa »Hestekilden« og for Enden af Sudergade »Rosenkilden«. Flere nu udtørrede Damme fortsatte Rækken til den endnu bevarede Reberbanedam, der tidligere hed Krødammen. Øst for denne laa et Par Damme omtrent ved det nuværende Gasværk. Det maa være disse sidstnævnte, der hentydes til, naar det 1551 hedder, at ingen maa »skære Tørv paa »Sanden«, hverken mellem Lundegaard og Krogen eller paa hin Side Lundegaard«. Dammene i det nuværende Marienlyst Badeetablissement eksisterede derimod ikke. De er dannet i en ret sen Tid ved, at Sandet er skyllet op og har indelukket en Del af Havet. Og Sandsynligheden taler vel for, at de andre Damme nedenfor Bakkeskrænten har samme Oprindelse.¹³

Er denne Forklaring rigtig, — og det er i hvert Fald en Kendsgerning, at den smalle Sandbræmme nedenfor Bakkerne har været i stadig Vækst saavel ved søndre som ved nordre Strand —, saa er det muligt at skimte, hvorledes Landskabet har set ud, før Erik af Pommern anlagde Sundtoldsbyen.

Det fremspringende Næs har oprindeligt været ved Galgebakken syd for Byen. Paa det nærliggende isolerede Bakkeparti, Valdemarsbakken, havde Flynderborg sin Plads, og tæt herved laa det ældste Helsingør, af hvilket intet Spor er tilbage. Længere mod Nord afsattes Tid efter anden den lave Kystbræmme, paa hvilken »Strandbakken« og »Kagholmen« hævede sig over det lavere liggende Parti »Sletten« eller »Sanden«. Efterhaanden har Jordsmonnet hævet sig saa meget, at det blev muligt at flytte Borgen ud paa det nuværende Kronborgs Plads og lægge Byen paa Strandbakken. Og Aarhundreder igennem bevarede Byens Midtparti Navnet »Bjergtet«, medens den flade ubebyggede Strækning nord og øst for Byen kaldtes »Sletten« eller »Sanden«.

Har Erik af Pommern rejst Byen paa det øde Sand, saa er det Frederik II's og Kristian IV's Værk at have genrejst den hærgede

Kortskitse af Marienlyst og Omgivelser efter et Kort af 1835 med Tilføjelse af senere Kystlinier. Tegnet af J. Hyll. Navnene tilføjet af Forfatteren.

Stad og draget dens Omegn ind under Kultur. Før Frederik II's Tid laa den allerstørste Del af Helsingørs nærmeste Omegn hen som et Vildnis af Kratskov og Moser. Ved søndre Strand gik Skoven indenfor Sidseledammen, og vest for Byen gik den ganske tæt ind til denne ved Hestekilden og omfattede hele den Plads, hvor nu Kronborg Ladegaard har sine Jorder. Nærmere ved Byen meldes der om øde Haver, ja, selv inde i denne om øde Byggepladser. 1566 befales det saaledes, at alle øde Jorder skal bebygges, »eller de skulle skatte som dennem tilhøre«. Det er antagelig Eftervirkninger af Grevens Fejde, der her spores.

En Snes Aar senere er Forholdet anderledes. Man er da i fuld Gang med at opdyrke ny Jord, og det hedder 1584, at »hvo der har indtaget Haver uden Byen, skal melde det for Byskriveren og lade antegne, hvor de ligge«. ¹⁴

Mange Haandværkere kom til Helsingør for at medvirke ved Kronborgs Opførelse, adskillige adelige fandt det praktisk at købe eller bygge sig en Gaard her for at kunne benytte denne, naar Hoffet holdt til paa Kronborg. Søarten i Sundet tiltog, Byens Handel voksede, de øde Haver opdyrkedes, og ny Bygninger rejstes, af hvilke enkelte, som endnu staar, bærer Vidnesbyrd om deres nære Slægtskab med Kongeslottet. Overalt i Byen var der Vækst og Trivsel, en ny Tid var begyndt for Helsingør.

Mest slaaende viser Forandringen sig dog, naar man kaster et Blik paa Byens Omegn.

Her begyndte Frederik II 1576 store Kultiveringsarbejder, som blev fortsat i de følgende Aar. Al Kratskov blev ryddet i vid Omkreds om Byen, Ege- og Bøgetræer fik derimod Lov at blive staaende ¹⁵. Endvidere lod Kongen »udrydde Moser«, grave Damme og Grøfter og opføre Dæmninger. Fra Dammene sydvest for Byen lededes Vandet i Træ- og Blyrender »ind i Helsingør til en Turm og 5 Poster«, ¹⁶ og Vandledningen førtes videre til Kronborg. Fra den nu udtørrede »Poontsø« ¹⁷ ledes Vandet ind til Kongens Have. Dernæst brugtes Vandet som Drivkraft for de Møller, der samtidig anlagdes. Der nævnes en »Kongens Mølle«, som antagelig laa ved Helsingør, og ved Hellebæk laa 1612 en anden »Kongens Mølle« (til Kornmaling), en Hammermølle og en Stampemølle. »Dronningens Mølle«, der 1608 blev flyttet, laa vistnok ogsaa oprindelig her. Før at faa ledet Vandet fra Søerne i Teglstrup Hegn ned til Hellebæk lod Frederik II bl. a. 1577 grave en dyb Kanal fra Sortesø til Claresø. ¹⁵ Endelig indrettedes omtrent en Snes Damme i Byens umiddelbare Nærhed til Fiskedamme. Der ansattes en Fiskemester, Jochum von der Lippe, og 4 Fiskere, der antagelig boede i de saakaldte Fiskerhuse, af hvilke et laa ved gl. Hellebæksvej, der dengang hed »Fiskerhusvejen«. Det var ret betydelige Summer, der ofredes paa Fiskeriet. 1588 købtes Fiskeredskab i Rostock for 267 Dlr. og Aaret efter »Fiskeredskab og Fuglefrø«

for 299 Dlr., endvidere anskaffedes der i Kristian IV's Tid særlige »Fiskevogne« og ansattes en Mand som »Odderfanger her paa Lenet og andensteds«. ¹⁹

I Skoven indhegnedes en Hestehave, hvor Kongens Stod kunde gaa ude, og til at passe dette holdtes paa Teglstrup flere Beridere hver med 4-5 Dreng. ²⁰ Endvidere indtoges en Vang, hvor der kunde græsse 6 Køer, til Kohave. 1584 nævnes tillige en »Fuglehave«. ²¹ Der holdtes stadig »Weidemænd og Fuglefængere« ved Hoffet og indkøbtes Hør »til Dronningens Fuglegarn«. ²² Paa Hammermøllen holdt man en »Æselvogn« og Æsel drivere. Kongens Æselstod paa Hørsholm leverede de fornødne Æsler.

Vender vi os fra Skoven og Overdrevet til »Sletten« eller »Sanden« mellem Kronborg Byen, er de her skete Forandringer ikke mindre. Her bredte Byen sig efterhaanden ud mod Slottet, og der dannedes en ny Gade, »Sandgaden«, der fra Enden af Stengade førte nord paa. I denne Gade, der som allerede nævnt blev ødelagt ved Kronborgs Belejring 1658, laa de fornemste Huse i Byen, bl. a. maa de adeliges Gaarde for en stor Del søges her.

Samtidig lagde forskellige kongelige Bygninger efterhaanden Beslag paa Pladsen, saa det vistnok maa antages, at hele den Plads, der nu optages af Skibsværftet og den nordre Arm af Havnen, var bebygget. »Tvært over for Slottet« laa Kongens Vævergaard, hvor den bekendte Maler Hans Knieper boede med sine Tapetvævere, og hvor senere (1590) Prinsens Hovmester, Hak Ulstand fik anvist Bolig. Senere nævnes tillige Stenhuggerboderne og Snedkergaarden. 1588 blev der opsat et »Kohus« og et »Malthus« nedenfor Slottet, ²³ og 1610 laa her desuden et Slagtehus og »Kong. Maj.'s ny Stald i den grønne Have«. Kongen havde i Tidens Løb erhvervet sig flere Gaarde her. Desuden byggede Frederik II her ud mod Stranden en Toldbod, ²⁴ og 1588 var her tæt ved denne indrettet et Arkelihus, et Slags Tøjhus og Vaabenkammer, der forestodes af en Arkelimester. ²⁵ 1603 nævnes »den grønne Gaard og Have liggendes her i Helsingør allernæst op til den Hovedgaard kong. Maj. købt haver«. ²⁶ Den grønne Have var anlagt ved 1600. Arkelihuset laa i denne Have og i 1630-erne, da her imidlertid var bygget en ny Toldbod, anlagdes der en Havn inde i Haven »bag den ny Toldbod«. Der skulde gøres dybt og indpæles, »saa man inde i Haven kan lægge til Broen med Skuder og Færger«. Anlægget var altsaa ganske lignende Havnen i Proviantgaarden i København, men det voldte store Vanskeligheder, og der meldes flere Gange om Ødelæggelser af Storm og Højvande. ²⁷

I nøje Sammenhæng med Indretningen af Arkelihuset eller Arkelismedjen paa Kronborg stod Anlæggelsen af en Hammermølle ved Hellebæk og Opførelsen af et Gethus i Kongensgade i Helsingør. ²⁸ I Gethuset støbtes Kanoner og Kirkeklokker. Kristian IV tog undertiden personlig Del i Arbejdet. 1601 nævnes saaledes »det

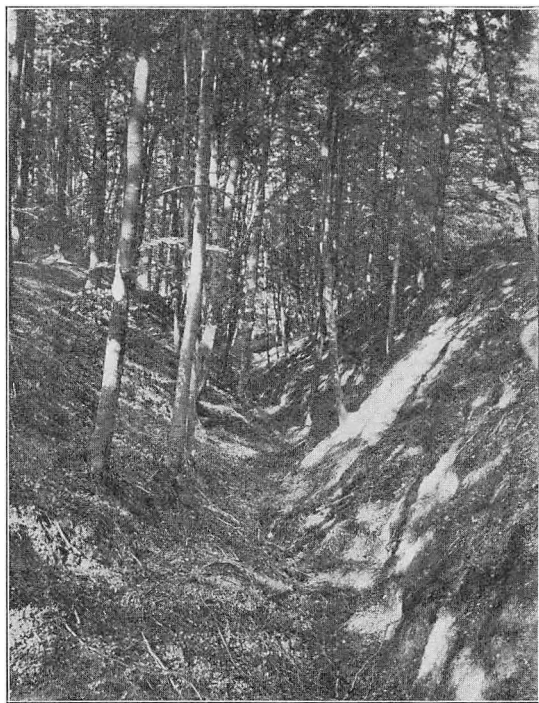

store Stykke, som kong. Maj. selv haver støbt«. ²⁹ Det omtales oftere, at de støbte Kanoner førtes ud til Hammermøllen, hvor de antagelig blev gjort færdige. Allerede 1598 ansattes der en Smed paa Møllen ved Helsingør. Gethusets Opførelse paabegyndtes 1599, og ved 1600 opføres en Smeltehytte og en Smeltemølle. Hensigten med disse sidste var at udnytte nogen Jærnerter, som var fundet i Kronborg Len. 20 Aar forud havde man »ved Helsingør« fundet Sølverts, af hvilken der »af et Centner kunde bekommes 34 Lod Sølv«. Man fik dog ikke Held med nogen af Delene. 1603 omdannes Smeltemøllen derfor til en Kobbermølle, og som saadan bestod den i en Aarrække. Det er bl. a. her, at Kristian IV 1634 faar lavet et Par mærkelige Kobberstøvler, som »Hs. Maj. bruger til at bade Benene udi«. 1603 var der ved Hammermøllen indrettet en »Boremølle«, og her var den berømte Casper Fincke Mestersmed 1622—30. ³⁰

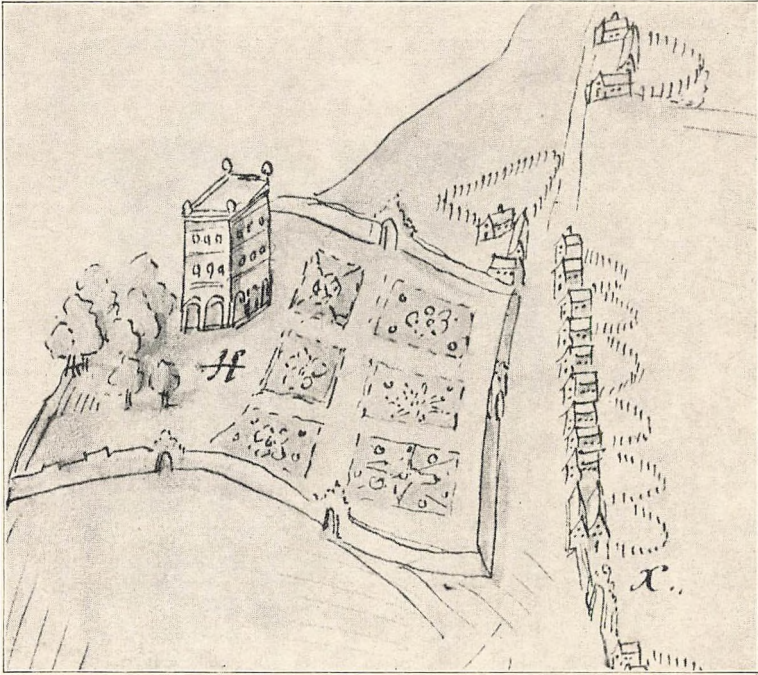
Som Kristian IV ved de nævnte industrielle Anlæg sørgede for Kronborgs Vaabenforsyning, saaledes arbejdede han ogsaa paa Stedets Befæstningsanlæg. Allerede 1508 havde Kong Hans befaleet, at Byen skulde »befæstes med Grøfter og anden Befæstning«, og 1586 ønskede Frederik II Byen omgivet af en Mur; men Resultatet var foreløbig kun blevet »Grøften« ved den vestlige Bygrænse. Kristian IV naaede noget videre. 1607 lod han opføre en Mur fra Lundehave til Stranden, og 1608 en Mur om Lundehave. Derefter synes Arbejdet at være standset i nogle Aar. Men 1615 skriver Kongen til Chr. Friis, at han skal se efter, hvorledes Byen kan befæstes »med tørre Grave og ved Stranden med en Mur. Og maa Byen ikke blive saa lang, som den (d. e. Muren) nu løber ud til Lundehaven«. I de følgende Aar korresponderes der en Del om Sagen, og 1621 er Kongen misfornøjet med, at man har ladet Arbejdet ligge. Men nu tages der fat, og 1629 beretter en fransk Gæst, at Byen er omgivet af Mure. ³¹ Der blev dog kun opført Mur mod Øst og Syd. Den sydlige Mur mod Stranden forsynedes med 6 Byporte, som det ses paa Resens Plan af Helsingør. Nogle Aar senere søgte Kristian IV at anlægge en Befæstning paa den saakaldte »Blokhusgrund« midt ude i Sundet, ³² Anlægget skulde støttes af en Befæstning ligeoverfor paa Skaanes Kyst, og det tør vist formodes, at det saakaldte »Lappesten« kan stamme fra samme Tid og oprindeligt har skullet supplere de to andre Forter. Strømmen i Sundet var imidlertid for stærk til, at Værket kunde lykkes.

Mod Landsiden blev Helsingør aldrig befæstet. Her har nogle Grøfter og Plankeværker dannet Bygrænsen. Foruden den tidligere omtalte Svingelport, der førte ind til Stengade, havde Byen endnu tre Indgange fra Landsiden, nemlig Rosenkildeporten ³³ til Sudergade, Ny Kirkegaardspport til Stjernegade og Røde Port til St. Annagade. Da Frederik II efter Kronborgs Opførelse hyppigere færdedes her paa Egnen, anlagde han 1584 en Vej fra Frederiksborg til

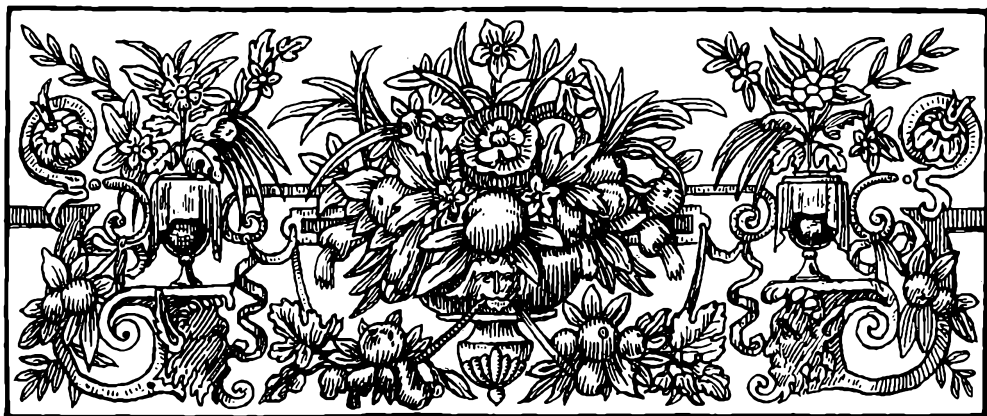
Kronborg. Paa »Kongens Vej«, som den hed, maatte ingen køre uden speciel Tilladelse. Den var derfor spærret med aflaaede Bomme. 1585 blev der paa Tinge læst Kongens Ordre, at »ingen skal ride eller age ad Kongens Vej eller drive sit Kvæg derpaa«. De, der gør herimod »skal have forbrudt, hvis de have med at fare og siden være udi kgl. Majestæts Naade og Unaade«. Bønderne kørte her dog hyppig uden Forlov, idet de banede sig Vej uden om Bommene. Der forefaldt derfor hyppig Udgifter til Eftersyn af Laase og Bomme og til Lukning af de Huller, der var brudt ved Siden af Bommene. Men endnu i det 18de Aarhundrede var det en sjælden Naade, om det blev forundt en højtstaaende Embedsmand ved Hoffet at faa udleveret en Nøgle, saa han paa retmæssig Maade kunde færdes paa »Kongens Vej«. ³¹

Frederik II's Kanal fra Sortesø til Claesø.

Det ældste Billede af Lundehave efter Resens Atlas.

LUNDEHAVE.

LUNDEHAVE har efter Hans Rasmussen Blocks Forklaring Navn efter en Birkelund, der fandtes paa Bakken nord for Haven og strakte sig ind i denne. »Den kongelige Kronborg Lysthave« eller »Lundegaards Urtehave« omfattede samme Omraade som den nuværende Marienlyst Slotspark. Syd for denne laa en Rendebane og mellem denne og Krodammen (den nuværende Reberbanedam) Lundegaard og Lundegaards Kro. Foruden den egenlige Lysthave var der syd for Lundegaard en anden Have paa den nuværende Reberbanehaves Plads. Navnet Lundehave eller »Haven ved Lundegaard« kan oprindelig omfatte begge de her nævnte Haver med det mellemliggende Areal under eet. Lundegaard og Krodammen nævnes som liggende i Lundehave. I videste Forstand naede denne da næsten helt ind til Byen, men var dog skilt fra Kongensgade ved en udyrket Strækning, en Arm af »Sletten« eller »Sanden«, der strakte sig ind til »Ny Kirkegaard«. I Tidens Løb gaar Navnet Lundehave mere og mere over til kun at betegne selve Lysthaven, men det bruges da ganske i Flæng om Haven eller Lysthuset i denne.

Paa Frederik II.s Tid havde Kronborg Slot i den nærmeste Omegn to Ladegaarde, nemlig Teglstrup, hvis Plads maa søges i Omegnen af Hellebæk, og den ovennævnte Lundegaard. Sidstnævnte betegnes i Reglen som Kongens Staldgaard, og det er tvivlsomt, om den har haft andet Jordtilliggende end det ovenfor omtalte. I Modsætning til Lundegaard var Teglstrup den egentlige Ladegaard. I Braunius: *Theatrum urbium* findes *Lundegaard* afbildet paa en Plan over Kronborg med Omgivelser, der antagelig stammer fra Aarene 1580

—85 og med nogen Sandsynlighed kan tilskrives Maleren Hans Knieper (S. 31). Man ser her en temmelig stor Gaard med to Længer, hvilket stemmer særdeles godt med en Murerregning af 1618, der oplyser, at der fandtes et Langhus, paa 67 Bindinger og et Tværhus paa 41. Gaarden nævnes første Gang 1550. Tyve Aar senere istandsættes den, for at nogle italienske Glasmagere kan bo der, og fra den Tid af bruges den, navnlig i Frederik II's og Kristian IV.s Tid ofte til lignende Indkvarteringer af Hoffets underordnede Personale, Haandværkere og Landsknægte.³⁶

Som nævnt fandtes der allerede 1575 ved Lundegaard en Have, i hvilken man foreløbig nedsatte de 700 Træer, som den dronningborgske Gartner havde hentet i Holland. Omtrent samtidig toges der fat paa forskellige Arbejder i Haven, og da først paa Regulering af Damme og Vandløb. 1575 havde Mogens Meicher »færdiggjort nogle Render og Poste i Lundehave og til den Fiskedam udenfor Lundehave«. 1577 udgraves »den Vanding liggende her paa Sanden imellem Slotet og Lundehave til en Dam«, og der lægges en Fordæmning mod Stranden og ved begge Ender »tre Alen tyk med Ler og Tørv vel opsat«. Paa lignende Maade indrettes samtidig Damme »imellem, som Lappesten laa og Lundegaard« og Vandet i »Pontsø«, liggendes ovenfor Teglstrup at løbe »neder i den Sø hos Ladegaarden ligger og fremdeles løbe til Kongens Mølle« (vistnok i Nærheden af Lundehave).³⁷

Endvidere blev der 1576 gjort Akkord med Hans Bygmester »at skulle afbryde det gamle Stenhus i Lundehaven paa sin egen Bekostning«, saaledes at der betales ham »for hvert Tusinde Mursten, han leverer hele, og to halve for en hel«, 3 Mk. danske. Det er formodentlig det gamle St. Annas Kapel, der her er Tale om, og Bygningen kan ikke have været helt uanselig, thi Hans Bygmester faar senere Betaling for 67000 Sten.³⁸

Aaret efter har Lensmanden Johan Due »handlet med Morten Graver at skulle i Lundehave udrydde alle de Stubbe oven paa Bjærget og rengøre Pladsen strækkende sig fra den nordre Ende imod Skoven og ind til omkring Porten til en stor graa Sten, eftersom det hannem er afvist«. Han oppebærer herfor 100 Dlr., og samme Aar arbejder 77 Pligtkarle omtrent 4 Uger i Lundehave. Det følgende Aar betales der fra 3. April til 29. Septbr. Kostpenge (4 Dlr. mdl.) til »Hans Willumsen Gartner«, som skal »vare hans Majst.s Urtehave udi Lundegaard«. Samtidig nævnes en Ernst Gartner, der for 90 Dlr. i aarlig Løn samt Kostpenge til sig og en Karl, 8 Dlr. mdl., passer »Urtehaven ved Slottet og Ladegaarden«. Han faar Løn til 6. Decbr. 1577. Dagen før ankommer hertil med en Skude fra Sønderborg en Gert Gartner med Hustru og Børn. Denne sidstnævnte var endnu 1583 ansat ved Lundehave.³⁹

Naar der ikke i Regnskaberne meldes yderligere om Have-

anlægget, tyder dette i Retning af, at der forud var en Have paa Stedet. Hvad der nu sker, er da blot dette: Der graves Fiske-damme og ordnes Vandløb, det gamle Hus fjernes, og »Bjerget« tages ind til Have. I Renæssancetiden yndede man netop at anlægge Haven op ad en Skraaning, fra hvis Terrasser man kunde have Udsigt over den lavereliggende Del af Haven (Parterret).

I nogle Aar hører man nu intet om Lundehave. Her som paa Kronborg synes Arbejdet under Lensmanden Johan Taubes Ledelse at være gaaet i Staa. Heller ikke Regnskaberne er i Orden. I Lensmandens Kasse mangler 2000 Dlr., som han skal staa til Ansvar for. 1584 bliver han afskediget, og til Dækning af Beløbet maa han overlade Kongen sin Gaard i Helsingør.¹⁰

Efterfølgeren blev den unge, energiske Gert Rantzau, hvis Opdragelse og Uddannelse aabenbart gav ham særlige Betingelser for at udfylde denne Post til Kongens Tilfredshed. Hans Fader var Statholderen i Hertugdømmerne, den bekendte Henrik Rantzau til Breitenburg, der selv i stor Stil var optraadt som Bygherre, og om hvem det bl. a. vides, at han stod i Forbindelse med Storchertug Ferdinand af Toscana, fra hvem han modtog Marmor og Alabast til sine Bygninger, og med en lærd Prælat i Rom, der sendte ham kostbare Billedværker om italiensk Architektur, som han betalte ved at sende 30 Tønder Hvede til Genua. Selv havde Gert Rantzau set sig godt om i Verden. En Del af sin Opdragelse havde han faaet i Nederlandene ved Grevinde Margrethe Ahrensbergs Hof. Ad Rhinvejen og videre over Wien og Konstantinopel havde han 1578 gjort Rejsen til det hellige Land, og paa Hjemvejen over Cypern, Malta, Sicilien og Italien havde han besøgt Neapel, Rom, Florents, Bologna, Padua og flere norditalienske Byer. Paa en senere Rejse (1581) havde han været i Frankrig, Spanien og England. Og han havde ført Dagbog over, hvad han undervejs havde iagttaget af skønne Bygninger og Monumenter. Til at lede de store Byggeforetagender ved Kronborg var han aabenbart den rette Mand.¹¹

Det lykkedes ham da ogsaa i Løbet af to Aar at faa Kronborg nogenlunde færdigt, og derefter kom Turen til Haveanlægget, som udførtes samtidig med Arbejdet ved Slotskirken og begyndte i Januar 1587.

For at kunne føre Bygningsmaterialier til Lundehave ad Søvejen, anlagde man Anløbsbroer ved nordre Strand tæt ved Haven. Dette fremgaar af Toldregnskaberne, hvor det flere Gange nævnes, at der udsættes Brokar i Stranden ved Lundehave, og hvor det yderligere omtales, at der er opsamlet nogle Hundrede Mursten »ved Bryggen ved Lundehave, som var der udfaldne af Bryggen og i Stranden«. ¹² De nævnte Skibsbroer ses iøvrigt paa Braunius's Plan over Kronborgs Omgivelser (S. 31).

Bygningsmaterialierne hentedes fra mange Kanter. Kalk saa godt

som altid fra Mariager, Mursten fra Halmstad, Flensborg, Stralsund, Emden og Harlingen, Brosten og Fliser mest fra Skaane og Gulland.

Stenhuggeren Gert Fadder i Helsingborg leverede Astrag og Brosten, som hentedes i en Stengrav ved »Fuelldsangh udi Schaane«, hvor der bl. a. blev brudt »sort Sten« til samme Astrag. I April 1587 fik Gert Fadder Betaling »for hvis Sten, han paa sin egen Omkost haver opbrødt samt med Vogn til Stranden at føre og saa til Skibs at overføre og siden fremdeles brosat Pladsen dermed for Lysthuset«. Samtidig fik dog Peder Færgemand 7 Dlr. for 5 Rejser med Brosten til Lundehave, og endvidere betaltes der »Færgemænd udi Helsingør« for »Tagsten, Mursten, Klinker, Astrag samt Bloksten, hent fra Stengraven ved Helsingborg« 68 Dlr., hvad der efter den ovennævnte Takst svarer til et ret betydeligt Antal Rejser.⁴³

Til Haven ankom 1587 en Ladning Træer, som »Isak Petersen udi Amsterdam haver udsendt og købt«. Regningen saa saaledes ud:

60 Æbletræer	à 16	Styver = 48	Gylden	
40 Pæretræer	à 20	» = 40	»	
24 Kirsebærtræer	à 12	» = 14	»	8 Styver
25 Blommetræer	à 6	= 7	»	10 »
4 Morbærtræer		= 17	»	» »
8 Mispeltræer	à 10	» = 4	»	
»At føre ombord«		»	»	12 »

Ialt 131 Gylden 10 Styver				

eller 57 Dlr. 5 1/2 Sk. lybsk, 1 Gylden regnet til 20 Styver og 1 Dlr. til 46 Styver.

Lignende Sendinger forekommer ogsaa i de nærmest følgende Aar. I Foraaret 1597 faar Tolderen Ordre til at købe nogle unge hollandske Træer, som Gartneren kunde sætte i Kronborg Have, og 1600 forskrives der hertil 3 Æbletræer og 1 Morbærtræ. Samme Aar sendes iøvrigt »Claus Kreps Gartner udi Lundehave her for Kronborg« til Holland for at indkøbe til hans Majestæts Behov allehaande Slags Træer og Urtefrø.⁴⁴

I Aarene 1586—88 lægger Hans Vandkigger Render, hvorigennem Vandet ledes ind til Lundehave, uden Tvivl fra den saakaldte Pontsø, og samtidig lægger Svend Brolægger og hans Selskab en Rende paa 270 Favne til Lundegaard. I Haven indrettes ud for Lysthuset en Vandkunst af hugne Sten. Arbejdet udføres af 5 Murere, nogle Tømrere og 6 Stenhuggere under Ledelse af den Thomas Bildhugger, der netop ved samme Tid udførte Altertavlen i Kronborg Slotskirke. Hos Købmand Poul Thiesen købes 2 1/2 Skippund Harpiks til Tætning af Renderne, og Evert Sigvardsen Kandestøber leverer Bly og laver 3 Kopperhaner til Fontænen.⁴⁵

Hvad Regnskabsnotitser og Korrespondance oplyser om selve Havens Udseende, er yderst sparsomt. En interessant Oplysning er det dog, naar der 1610 gives Ordre til i Halmstad Len at lade hugge 800 Egestolper hver 6 Al. lang, til Gangene i Lundegaards Have og ligesaa de nødvendige Ege til Buerne sammesteds efter den Længde og det Maal, Kongens Urtegaardsmand anviser. Det fremgaar heraf, at Haven har været udstyret med løvdækkede Buegange, som det var Skik i Renæssancetidens Haver. Disse overdækkede Løvgange nævnes oftere. 1616 faar Lensmanden paa Kronborg Befaling til at lade Gangene i Lundehave istandsætte med Tømmerværk og at lade hente det dertil nødvendige Tømmer ved Dauglykke Slette. Og 1635 hedder det videre, at »Rækværkerne baade i de store lukte Gange og ellers overalt udi Lundehave »altsammen var saa ganske forraadnet og paa Fald. at det ikke længer kunde blevet staaendes uden Hjælp«. Det blev derfor aller »forbedret med Støtter op til Stolperne, ny Lægter oven paa de lukte Gange og ellers paa alt Rækværket«. ⁴⁶

Et ret godt Billede af Haven faar man 1647 af Hans Rasmussen Block, der selv en Tid havde været Gartner ved Haven. I det følgende skal denne Beskrivelse gengives i sin Helhed, men vi skal her forudskikke en orienterende Oversigt med nogle supplerende Oplysninger:

Haven var omgivet af en 10 Alen høj Mur. Denne blev opsat 1608 af Murmester Peder Veger, der Aaret forud havde opført en lignende Mur fra Lundehave til Stranden, og som lønnedes herfor med 230 Dlr. for hver 100 Favne Mur. Man tør dog ikke slutte, at Muren ikke delvis kan være ældre. 1588 omtales f. Eks »Pligtsfolk som »løffwe« Jord udi det Stykke Mur ved Lundegaard. ⁴⁷ — Har Muren virkelig oprindelig været 10 Alen høj, er den i Tidens Løb gjort en Del lavere, hvad der iøvrigt er forstaaeligt, da den øverste Del af den ofte har været stærkt medtaget af Fugtighed, naar de beskyttende Tagsten i nogen Tid har manglet.

Paa en lille Runddel ovenpaa Bakken laa et Lysthus, hegnet med Ribs, hvorfra man kunde »se mange Mil i Søen med en Kickere«. Her fandtes et smukt Stenbord med Bænke, maaske en af de to runde »Diisch Sten«, som Stenhugger Mikkell Christian af Malmø leverede 1587 for 28 Mark, og som mulig er identiske med de to runde Stenskiver som den Dag i Dag staar ved Ophelia Kilde. Dette Lysthus laa vistnok lige ovenover Havehuset, her findes et saadant i hvert Fald angivet paa en Plan af 1716. Paa Bakken var ligeledes en Skanse med tre Kanoner, antagelig paa Runddelen ind mod Byen. Kanonerne brugtes sagtens til Saluttering ved Fester paa Rendebanen og iøvrigt efter Datidens Hofskik ved Skaaldrikning. Til Bakkens Herligheder hørte endvidere nogle Rum med »mange Slags fremmede Høns, meget tamme og dejlige«. Af Regnskaberne fremgaar, at det er Fasaner, der her er Tale om.

»Willum Adamsen kgl. Majsts. Aufwarter her ved Kronborg« havde den Bestilling at passe »højbemeldte hans Majsts. Fasanhøns, som holdes i Lundehave«. Der var her indrettet en Hønsesgaard med 6 Rum og »Døre, Bænke og Kister til Hønsene at bruge«. Tæt ved Hønsesgaarden var »Falkeburene i Lundehave«, og da nogle af Falkene fik den Vane at slaa ned paa Fasanerne, fik »Vilhelm Adams« 1635 anskaffet »tvende Garn at fange Falke udi«. ⁴⁸

Opad Skrænten gik paa begge Sider af Huset en Gang »frem og tilbage, indtil man kommer ovenpaa Bakken«. Tæt ved Lysthuset staar Springvandet, det findes angivet paa en af Resens Planer (S. 63).

Forhaven var delt i 6 Kvarterer. Hvert af disse var atter delt ved en Korsgang. Tætklippede Buksbomhække, der paa Afstand lignede »store Bjælker med Knopper paa«, hegnede alle Kvartererne, og i det af dem, der var lige ud for Havehuset, var det danske Vaaben sat med Buksbom. I Forhaven fandtes tre Lysthuse, af hvilke eet var sat af Ribs, eet dannet af et Mispeltræ og eet af et Corneolitræ, som voksede op gennem Bordet. Endvidere var der i eet af Kvartererne en Solskive.

Mellem Forhaven og Lundegaard laa »en Ridebane«, paa hvilken der »er holden mangen lystig Turnering og Dystrending af de unge Herrer, saa og af mange fremmede Herrer som til hans kgl. Majestæt ere ankomne deres Ærinde at forrette«. Det maa være denne, der menes, naar der i Toldregnskabet for 1589/90 forekommer en Udgift til Murmestre og Pligtskarle, som har »lagt en ny Rendebane med Mursten her ved Slottet«, ⁴⁹ og der kan næppe være Tvivl om, at den er indrettet i Anledning af de store Festligheder, som blev afholdt, da Jacob VI af Skotland opholdt sig paa Kronborg og Prinsesse Elisabeths Bryllup fejredes her 1590.

I Fortsættelse af Bjerget ind mod Byen laa Iskulebakken med Kongens Iskule, antagelig den kegleformede Bygning som ses paa Braunius's Plan (S. 31). Iskulerne spillede i Frederik II.s Tid en saa stor Rolle, at der 1585 ansattes en Hans van Han til »at skulle have Opseende og flittig vare hans Majestæts Isgruffver udi hans Majestæts Len her udi Riget«. ⁵⁰

Vest for Haven laa en græsbevokset Plads, som Byens Borgere brugte til Mønstringsplads, og som endnu ved 1760 laa udyrket, saa det havde sine Vanskeligheder at afgøre, hvem der ejede den.

Mod Nord laa paa Bakken den oftere omtalte Birkelund, efter hvilken Haven havde Navn, og nedenfor denne var plantet en Frugthave.

Øst for Haven laa Lappen. Dette Navn betegner vistnok fra først af Sandgrunden ude i Sundet, i hvert Fald hedder denne paa gamle Kort Lappen, (nu Lappegrunden). Navnet bruges ogsaa om den mellem Haven og Stranden liggende sandede Strækning. ⁵¹ 1588 skænker Kongen denne Plads til Helsingørs By. De Borgere, som

Borgmester og Raad overlader Stykker af Grunden, skal have disse til arvelig Ejendom, men være forpligtet til at opføre god Købstadbygning med Tegltag derpaa, da Jorden ellers skal falde tilbage til Kronen. Hans Rasmussen Block oplyser, at der bor mange Folk paa Lappen, og Resens Byplaner bekræfter, at der hurtigt har rejst sig en Række Huse. Det nævnes, at en Slotsfoged her har bygget en Gaard, som fik Navnet Lappenborg, men senere blev kaldt Rappenborg.

Kristian IV.s Kalenderoptegnelser giver en Forklaring paa dette Navns Betydning. Det hedder her: 1617 $\frac{1}{4}$ »Drog jeg med Børnene og Hoffet fra Fre[deriksborg] til Kronborg. Samme Dag kom Hr. Ulrik i Skole og Kristian Ulrik ud ogsaa i Skole paa Rappenborrig«. Man har tidligere ment at burde søge dette Sted i Leyden, hvor et Kvarter hedder Rappenborg. Herimod taler, at begge Børnene kun var 6 Aar gamle: Hr. Ulrik, Dronningens Søn var født $\frac{3}{2}$ 1611, og Kirsten Madsdatters Søn, Kristian Ulrik Gyldenløve var en Dag yngre. Og efter det her oplyste kan der næppe være Tvivl om, at Kristian IV har sat Børnene i Skole paa Lappenborg, som man maaske netop paa Grund af saadan Benyttelse har kaldt Rappenborg efter et Studenterkvarter i Leyden.⁵²

Vi vender os nu fra Haven og dens Omgivelser til selve »Havehuset i den kongelige Kronborg Lysthave«. Som det fremgaar af Regnskaberne blev dette opført 1587. Allerede i Januar nævnte Aar var Arbejdet i fuld Gang. Tømrerne rejser Stilladser og Murere og 47 Pligtskarle arbejder ved Lysthuset, medens en Del andre er sysselsat »udi Lundehave og paa den ny Vej«. Nogen nøjere Oplysning om Arbejdernes Art faar man dog ikke af Regnskaberne. Ikke uden Grund klager Kongen netop samme Aar over, at Tolderen ikke fører Regnskabet saaledes, at han kan se, hvad Pengene er brugt til. Mere oplysende er et Brev, som Kongen d. 5. Oktbr. s. A. skriver til Gert Rantzau. Det hedder heri, at Gert Rantzau har tilkendegivet Kongen, at Lysthuset i Lundehave »mesten paa Murværk skal være færdig« og forespurgt, om Pillerne ovenpaa Lysthuset skal gøres »af Sten eller af Træ, som siden kunde med hvidt anstryges, om Gulvene i Gemakkerne skal lægges med Sten eller Deller (Planker), og om Pladsen foran Lysthuset skal brolægges med hugne Sten eller og med andre Sten«. Svaret lyder da, at »de Piller oven over Lysthuset« skal gøres af huggen Sten, eftersom de ere paa det Lysthus der paa Volden (ved Kronborg), at Gulvene skal lægges med Deller, kun nærmest ved Skorstenene med Sten, og at Pladsen foran Lysthuset skal lægges »med hugne Sten, eftersom det er ved Badstuehuset ved Frederiksborg«.⁵³

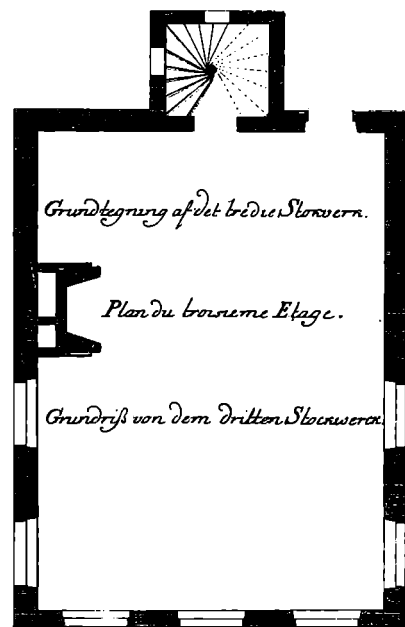
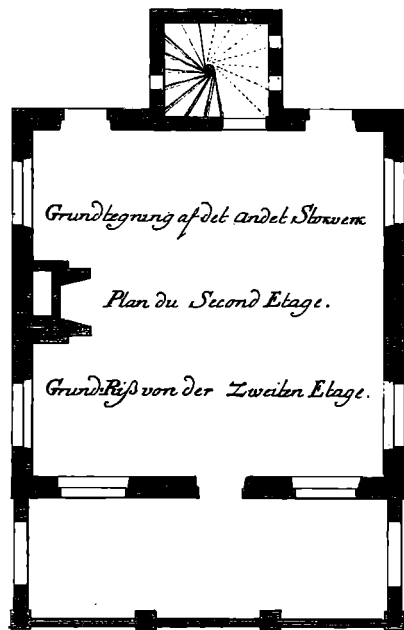
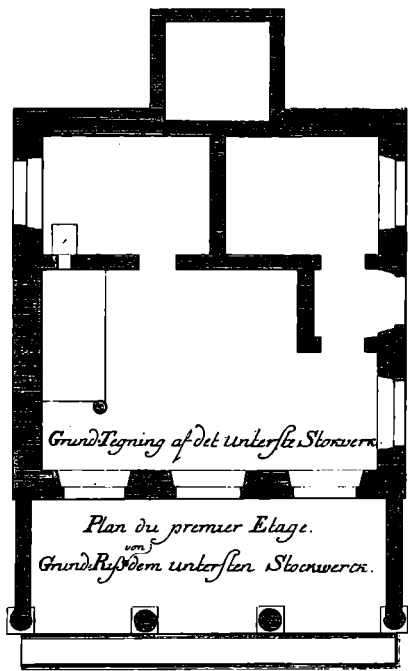
Den 3. Februar 1588 skriver Frederik II paany til Gert Rantzau, at som han nu i Lundehave har ladet bygge et Lysthus, som

Kongen efter den modtagne Beretning mener »at skulle os vel behage«, saa ønsker Kongen nu »videre Bekvemmelighed derhos« og befaler Gert Rantzau »at opsætte os en Badstuehus, hvor du selv kan se og tænke, det næst og bekvemmeligst derhos kan sig skikke, saa vi kunde have vor Gang af Lysthuset ind udi Badstuehuset, og vil du udi samme Hus hos Badstuen lade forordne en liden Sengekammer og ikke forglemme Hemmelighed derhos bør at være, og vil gøre din Flid, at samme Hus, saa snart for Vejr- liget kan foretages, maa blive færdigt«.

Det er ikke vanskeligt at faa Rede paa, hvorledes Lysthuset i Kronborg Have saa ud. Med en noget forandret Facade er Bygningen bevaret i Midterpartiet af det nuværende Marienlyst Slot. Desuden findes en Opstalt og Etageplaner af den gamle Bygning i den danske Vitruvius (S.47-48), og et Par smaa Rids af den ses paa Resens Planer over Helsingør (S. 38 og 63). Det var opført i italiensk Renæssancestil og laa med Facade mod Forhaven nogle Alen oppe paa Bakken halvt gravet ind i Skrænten. Bygningen havde alentykke Mure og var 13 Alen bred, 17 Alen dyb og 3 Stokværk høj. Forbindelsen mellem Etagerne var efter nordisk Skik tilvejebragt ved et Trappetaarn, der laa gemt mellem Huset og Bakkeskrænten. I nederste Etage var »Rustkammeret«, i mellemste »Dronningens Kammer« og i øverste »Kongens Kammer«. Til Forhaven synes det ikke at have haft nogen Udgang, men fra Bjerget førte en Bro over til tredje Etage, og her var nord for Trappetaarnet en direkte Indgang fra Broen.

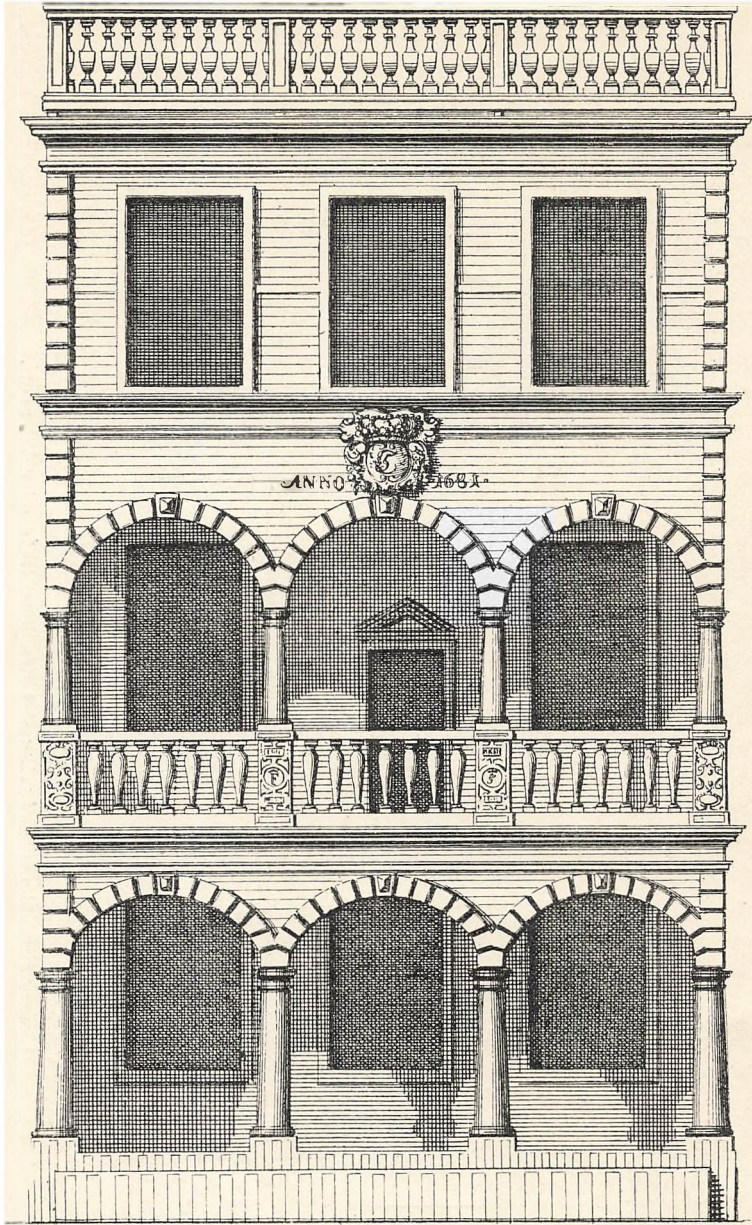
De to nederste Stokværk var ud mod Forhaven udstyret med aabne Loggier, hvis Buer bares af toskanske Søjler. Den nederste Loggia var kun tilgængelig fra Haven, til den øverste, der var omgivet af en lav Balustrade, var der Adgang fra Dronningens Værelse. Tredje Etages Facademur hvilede paa Pillerne i Loggiernes Forside, hvorved Kongens Værelse, der optog hele denne Etage, blev betydeligt større end de underliggende. Fra dette saavel som fra Loggiaen ved Dronningens Værelse havde man fri Udsigt over Sundet. Det flade Tag var belagt med Kobber og omgivet af en Balustrade.

Om Bygningens arkitektoniske Afstamning kan der ikke herske nogen Tvivl. Dr. Francis Beckett gør opmærksom paa, at det set fra Parterret med sine aabne Arcader tager sig ud »som et Par Fag Gaardfacade af et romersk Palads fra Højrenæssancen« og siger videre: »Dette første Forsøg herhjemme paa en Villa i italiensk Stil kan ikke fyldestgørende forklares ved en Henvisning til de italienske Teoretikers Arbejder. Et og andet kan være taget fra Serlio, men Helheden tyder paa Kendskab til og Erindring om italiensk Architektur fra Højrenæssancen, f. Eks. Cancellariatet i Rom«. Vi bringer her, følgende Dr. Becketts Henvisning, et Par Billeder fra Serlio, som hver for sig kunde tænkes delvis at have

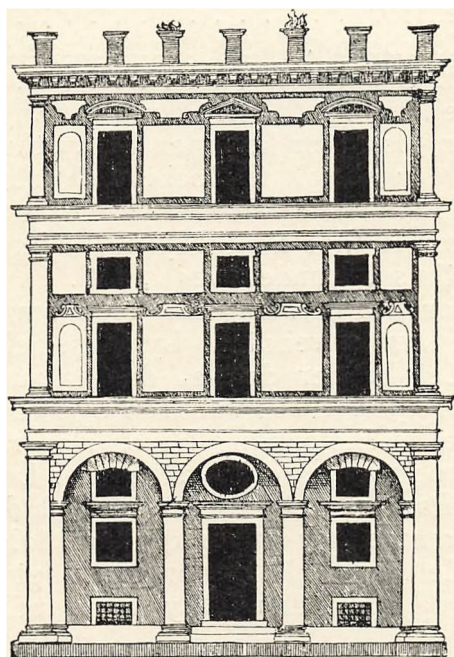
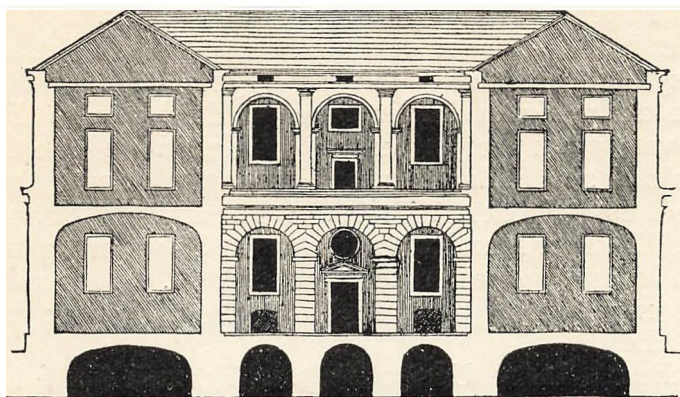

Etageplaner af Lysthuset i Kronborg Have efter Vitruvius.

Lysthuset i Kronborg Have efter Vitruvius.

Italiensk Palads og Villa fra Renæssancetiden efter Sebastiani Serlii Bononensis Architecturae, Frankfurt 1575, Liber septimus 135, og Tutte l'Opere d'Architettura di Sebastiano Serlio Bolognese, Venetia, 1587, Libro Quarto 153.

været Forbilleder for Lysthuset i Kronborg Have. Men iøvrigt er der jo ingen Tvivl om, at den vidtberejste og kunstinteresserede Gert Rantzau — som Dr. Beckett siger — »kan have anvist Bygmesteren, hvorledes dette Lysthus skulde se ud«. ⁵⁴

Hvem der har forestaaet dets Opførelse findes intetsteds angivet, men Sandsynligheden taler for, at Bygmesteren er Hans Steenwinkel den ældre ogsaa kaldet Hans v. Emden eller Hans v. Andorf. Han var født i Antwerpen og havde, inden han kom her til Lands, hjulpet sin Fader Laurens Steenwinkel ved Opførelsen af et nyt Raadhus i Emden 1574-76. I Foraaret 1578 var han Murmester paa Kronborg under Antonius v. Obergren og fra 1582 arbejder han som Bygmester for Frederik II. Da han havde fast aarlig Løn, er der intet mærkeligt i, at Regnskaberne intet melder om hans Arbejde.

Om Lysthusets indre Udstyr oplyser Regnskaberne følgende:

Til »at beklæde udi Lysthuset udi Lundehave« indkøbtes grønt og sort Engelsk.

Albritt Albrittsen leverede 1 Stk. grønt Engelsk paa 56 lybske Alen for . . . . . 44 Dlr.

Richardus Wedderborn 39 Al. grønt Engelsk til »schiffuethecke udi Lysthuset« . . . . . 37 Dlr.

Berthell Bernheell fik for 2 hele Stkr. sort Engelsk og 29 Al. grønt Engelsk »var kommen til Lysthuset« 224 Dlr.

Endvidere blev der »betalt til Jochum Worburch og Jørgen Swerin Landsknægt ibidem for 83½ Alen Lærred, at er kommet til 6 Bænkedyner underforet i Kon. Maj.'s Lysthus i Lundehave« . . . . . 8 Dlr. 12 Sk.

Ialt indkøbtes for 813 Dlr. Engelsk, men om det øvrige oplyses ikke, hvorvidt det blev anvendt til Lysthuset eller andensteds. ⁵⁵

Om Malerarbejdet hedder det, at der er »udredt og betalt til Peter de Meyer, Claus Jannsen og Peder Maller for de paa deres egen Bekostning haver stafferet Slotskirken her paa Kronborg og det Lysthus udi Lundehave 2016 Dlr.

Hvor stor en Part af dette Beløb, der falder paa Lysthuset, vides ikke, men samme Aar findes desuden følgende Poster:

»Mester Peder de Meyer Maller for adskilligt Arbejde, han haver malet og stafferet udi Lysthuset udi Lundehave beløber . . . . . 120 Dlr.

Peter (de Meyer) Maller undertegnet Gierttz (d. e. Gert Rantzau's) Fortegnelse at være betalt. Desligeste efter Gert Rantzau's Fortegnelse betalt til Peder Maller ibidem for tvende Loft han haver formalet udi Lysthuset udi Lundehave paa sin egen Bekostning, derfor betalt . . . . . 20 Dlr.

Peder undertegnet Gerts Fortegnelse at er betalt«.

Det følgende Aar betaltes der »Claus Maler for 30 Rim med store forgyldte Bogstaver gjort paa Lysthuset og for den Post udi Lundehave anstrøget« m. m. ⁵⁶ . . . . . 16 Dlr.

Det er muligvis Lundehave, der er ment, naar Kristian IV i sin Kalender for 1607 optegner, at han har gjort Akkord med Poul Maler, der skal have 100 Dlr. for »at færdiggøre med hans eget Guld og Farve et Kammer udi Lysthuset«. I hvert Fald er det her, at Casper Hallefeldt Maler 1618 har »remuverit og flyet, hvor Behov gjordes otte Stykker Malninger, og dertil købt Lærred, som overalt bag paa samme Malninger er anklisteret, og haver han samme Lærred i Oliefarve anstrøgen paa det (de) ikke af Muren skal fordærves«. Herfor fik han 100 Dlr.⁵⁷

Fra 1602 har man bevaret følgende Fortegnelse over Lysthusets Inventar:

»Paa Løsthusett wdj Lundhaffue.

Wdj Ko: Ma: Cammer,
i dobbelt Meszings Kronte medt j jern arm
iij lange grønne bennckedynner
ij grønne schiffuedekenn
j wdtreckenn schiffue
j rødt rundt schiffue
ij firekanndted schiffuer
i Gemelt offr schorstennen med j rame
ij andre Gemeltter
4 smaa stoelle
ij grønne stoelle

Wdj dronningens Cammer.

Cammersitt omdragen medt grønt klede
ij grønne bennckedynner
ij Gemeltter paa weggene medt forgylt ramer

Wdi Rustcammersidtt

Cammersitt omdragenn med grønndt klede.

At det underste Stokværk kaldes Rustkammeret, synes at bekræfte Formodningen om, at Rendebanen allerede da fandtes her ved Lundehave. Inventarlisten er iøvrigt højst mangelfuld, thi paa Tider, hvor Kongen ikke benyttede Lysthuset, blev alle let transportable Ejendele vistnok opbevarede paa Lundegaard eller Kronborg. 1636 hører man saaledes, at Willom Lakaj har nogle Sager i Forvaring samt Hovednøglen til Huset.⁵⁸

Samtidig med, at Lysthuset opføres, foretages der ogsaa Arbejder paa den ny Vej, som Frederik II 1584 havde anlagt fra Kronborg til Frederiksborg, idet den føres ind igennem Haven. Vejen gik fra Kronborg ad den nuværende Kongensgade, drejede ud ad Røde Port, gik derefter ind i Haven umiddelbart øst for den gamle Eg, hvor et Par Portstabler i Muren viser den gamle Ports Plads. Inde

i Haven er Vejen i vore Dage bevaret i hele sin Udstrækning. Den fulgte Havemuren tilvenstre op ad Bjerget. Her drejede den hen, saa man kunde gøre Holdt ud for Lysthuset, hvor en Bro førte fra Bjerget over til en ved Siden af Trappetaarnet anbragt Dør, der gik direkte ind i Kongens Værelse i tredie Etage. Fra Lysthuset snoede Vejen sig højere op ad Bjerget og førte derefter ud ad en Port i den nordre Havemur til den nuværende »Gammel Kongens Have«. Her drejede den til venstre ad en Allé, som endnu staar, og førte derefter, omtrent hvor Hamletsvej og Kolonivej nu gaar, til Gurrevejen, som den fulgte et kort Stykke, indtil den drejede skraat af tilvenstre ind i Nyrup Hegn.

Denne Vej viser tydeligere end noget andet, at Kongen paa Lundehave ønskede at leve sit Privatliv ugenert. Naar Kongens lukkede Vogn var kommet indenfor den høje Havemur, var den skjult for alle profane Blikke. Ja, bag Slottet kunde den end ikke ses fra den lavereliggende Del af Haven. Her kunde hans Majestæt eller hans Ledsagere efter Behag ganske uformærkt stige til Vogns og begive sig paa Rejse eller staa af og »holde Natlager«, medens den tomme Karosse kørte videre.

Under Rosen.

Løvdækket Buegang. Efter Joh. Pomarius:
Christelige og ærekiære Frøikeners / Jomfruers
oc tucktige Møers Lysthawe oc Urtegaard,
1606, Fol. Q. III b.⁵⁹

GAMLE BESKRIVELSER AF KRONBORG HAVE

FRANSKMANDEN *Josias Mercer*, der ledsagede den engelske Gesandt Daniel Rogers, som kom til Danmark for at kondolere i Anledning af Frederik II's Død, var den 24. Juli 1588 i Kronborg Have og skildrer i sin Dagbog Besøget saaledes:⁶⁰

»Vi gik for at spise til Middag ud i en Have ved Byen, der var meget smukt indrettet. Her var desuden opført en meget smuk lille Bygning, i hvilken Kongen plejede at hvile ud fra sine tunge Bekymringer og øve sig i Bueskydning med sine Venner; til denne Bygning, der ligger ved Foden af en Høj, hører en lille Have paa Sletten; Bygningen har to Etager; til hvert Værelse er der Adgang gennem Højens Sider, som er udskaarne, og der er lange Trin af selve Græstørven, indtil man kommer til Toppen. For nedent er der et yndigt Springvand«.

En anden kort Notits om Haven har Lybækkeren *Herman Zesterfleth* (1600) optegnet:⁶¹

»Vesten for Byen Helsingør har Kongen en Have fuld af Urter og Træer med brede Allèer og med et Lysthus (*domus voluptuaria*) paa et højt Sted, hvori vare Portrætter af kongelige Personer, og hvorfra man allerbedst kunde se Fæstningens Skikkelse og Beliggenhed«.

1634 fik Haven endnu et Besøg, som en Dagbogsnotits har bevaret en Beretning om.⁶² Det var den franske rejsende *Charles Ogier*, der var Sekretær hos den franske Gesandt Claude des Mesmes, Greve af Avaux, som kom her i Anledning af Prins Kristians Ægteskab med Prinsesse Magdalena Sibylla af Sachsen. Han beretter i sin Dagbog følgende:

»Den 9de Aug. [1634] gik vi ud at spadsere i den kongelige Have udenfor Byen. Den omfatter omtrent to Tønder Land. Paa en Høj i den staar en lille Bygning, ligesom et Fort, med et

eneste Værelse, fra hvilket man har en dejlig Udsigt over Havet og Byen. Derinde laa en velskreven Kristian III's Historie i Manuskrift. Denne Konges Billede var ogsaa ophængt der, formodentlig har han da bygget dette Lysthus«.

Endelig giver Hans Rasmussen Block i sin Horticultura danica 1647 følgende mere indgaaende Skildring af Lundehave:

En kort Beskrivelse om den Kongelige Lysthave / som ellers kaldis
Lunde=Hawen / liggendis udenfor Helsingørs Røde Port.

Paa det du kandsi haffve et Exempel for dig aff en jirlig Have / vil jeg beskriffve fortelige den Kongelige Have som findis ved Troneborg / i hvilken jeg en Tjd lang haffver arbejdet / oc offvet mig udi atskillige Stycker / som tilforen er meldet.

Troneborgs Lyst=Have / som ellers kaldis Lunde=Have / ligger uden for Røde Port for Helsingør / paa en megen lystig og yndelige Sted. Strax synden Hawen ligger hans Mayt. Staalgaard / som ellers kaldis Lunde=Gaard. Imellem Lunde=Gaard oe Lunde=Hawen ligger en meget lystig Ride=Bane / oc paa samme Ride=Bane er holden mangen lystig Tornering oc Dyft=Renden aff de unge Herrer / saa oc aff mange fremmede Herrer / som til hans Kongl: Mayt: ere ankomne / deris Erende at forrette. Vesten for Hawen ligger en smuck yndelig grøn Platz / som kaldis Jiszfulen / aff den Arsfage / at Jiszfulen ligger der strax hos / oc der haffver Borgerne i Helsingør deris Mynster Platz / paa samme Sted. Norden hos Hawen ligger en anden Have som kaldis Bag=Hawen / der udi Mangfoldig fructe=Træer / oc offver Backen staar en meget statzelig Bircke=Lund eller Skow / oc aff den Lund haffver samme Lyst=Have sit Taffin / at hun kaldis Lunde=Have / fordi noget af samme Lund ligger i Hawen / offven paa Backen. Osten for Haffven ligger Lappen der boer mange folk paa / oc paa samme Lap staar den smucke Gaard Rappenborg / hvilken fordum Slotsfoget haffde ladet opbygge / oc da bleff den kaldet Lappenborg. Dette er sagt om de Platzzer og Orter / som ligger hos Siderne paa Lunde=Hawen / nu følger om Hawen i sig selff.

Hawen er beparet eller indgierdet / (som jeg saa skal sige) med en meget statzelig Brandtmur / 10 Alne høy oc tyck der til / saa ingen kand stige offver samme Mur / uden Middell eller Hielp. Paa samme Mur er fire Porter oc en Laage / synden paa Muren er en Port midt for Gangen / saa at Gangen løber ligefrem til den Røde Port, som er Norden paa Hawen / Synden til under Backen er oc en Port / som løber op til Lyst=Huset paa den norder Side. Op paa Backen er oc en Port / at naar hans Mayt. er i Hawen / oc vil til Frederichsborg / da reyser hand ud igiennem samme Port. Osten paa Muuren er en Laage lige imod den Gang / som løber op til Posten. Norden til Hawen ved Hiørnet aff Muren boer Ortegaards Manden.

I samme Have er Danmarcks fuldkommen Vaaben set med Burghorn / i det Quarter nest Posten / oc er Posten omkring sat med Steenpiller eller Steen=Sprinkelverck / fordi Posten ligger høyt. I det ene Hiørne i Posten staar en kroget Bly Rende med smaa Hul paa / at Vandet hafver sit Løb anden steds hen / oc er samme Vand meget søt / oc mange siuge Mennesser lader hente af samme Vand / at lesse sig med. Under Backen noget fra Posten er muret en Hvelning / som to Render ligger udi til Posten / oc er i hver Rende en Kaabberhane / at vrie op oc til / effter som der fattis Vand i Posten / oc ligger det Kongelige Lyst=Hus tet hos Posten. Nederst i Huset er

Kiøckenet / offver Kiøckenets Vinduer oc uden for / er en skøn Hvelning fra Pillerne / oc i Muren ligger Jernstenger med Tappe udi / som de henger Harer oc andet Vilt paa. Ofven offver Kiøckenet er to Jomfru Kammerer / dragne inden i med grønt Klæde / oc andre herlige Prydelser. Ofven offver Jomfru Kammerne / er hans Majestatis Sal / meget vel stofferet. Ofver Salen hafver Ortegaards=Manden sit frø oc andre tørre Vrter / oc er der serdeelis Gang til hver / uden paa vel sticket. Op ad Backen er en meget vel ordineret Gang / sat med Tørwe lige som en Skantzje / oc løber samme Gang frem oc tilbage / indtil mand kommer offven paa Backen / oc er den Gang paa begge Sider aff Huset. Ofven paa Backen ligger et offver maade smuct lidet Lyst=Hus / meget høyt opsat aff Tørwe / oc Gang runden uden omkring / indtil mand kommer til det øverste / som det rette Lyst=Hus er / oc samme Lyst=Hus omsat med Ribs / ihvor høyt det ligger / oc en smuct Steen skifve / der imed Vencke som der til hører. Oc op paa samme Lyst=Hus naar jeg (meden jeg tiende i Hawen) self tiende / de nj deris Uaffne naar hans. Denne liden Rundel eller Lyst=Hus ligger saa høyt / at naar det er klart Vejr kand mand see mange Mile i Søen med en Kickere. /

Strax under dette Lyst=Hus / ligger en liden Skantzje med 3 Stycker paa. Der pleyer oc tit at løbe Harer der ind under Porten om Vinteren. Der er oc affplanckket paa Backen nogle Rumme / hvor udi ere mange slags fremmede Høns / meget tamme oc dejlige.

Der staar oc mange statzelige fructe=Træer paa Backen oc andre Træer / synderlig Gran oc Birck. Meere at tale om Backen med sin Herlighed giøris ey fornøden. Efterdi det nock en hver vitterligt er / at denne Backe i sig self er meget herlig / saa at dends lige neppelig findis i Europa.

Hvad Hawen i sig self anlanger / da er den afdeelt i 6 mæctige store Quarterer oc de mindste saa vel som de største ere afdeelte i 4 Stycker / med en Korsgang tvært igiennem / saa er i hver fierde Part nj store Bed / de to ere de mindste Quarterer. Nu er der i store Quarterer / oc hver fierde Part ellesve / somme tretten Deele eller Bed paa alle Kanterne. Her paa kand du vide / hvilke mæctige store Quarterer der er / oc er hver afdeelt i fire Parter / som før er sagt foruden det ene som Vaabenet er udi / oc Vaabenets Vidtløstighed hafver indtaget det halvsve Quarter. Den anden halvsve Part er afdeelt i tvende Parter / oc er i hver Deel et meget herligt Stycke / oc besynderlig de Stycker, som ligger under Huset. Saa er der sat omkring hver fierde Part med Burghom / staar uden omkring de rette Stycker / meget jirlig oc prydelig / ere klippede meget jefne / oc midt paa hver Streg er en Indgang til det rette Mynster / oc paa begge Sider af Indgangen / staar en ofvermaade vel=dannet Burghom / noget ofver de andre. Desse Lister Burghom zirer saa vel, at et Menniske / som icke hæffver seet det før / oc kommer uforvarendis paa dem / da veed hand icke andet / end det er nogle store grumme Bielcker / som ligger omkring Mynsterne / med store Knoppe paa / paa det at folk skal icke løbe iblant Vrterne / synderlig naar der staar nogen paa Backen / oc seer neder i Hawen / da zirer disse grøne Burghoms Lister meget meere end jeg kand sige eller skrifve. I det mellemste Stycke er der en Solstifve paa en Stytte eller Stolpe. Der er et Mispeltræ bunden til et Lyst=Hus meget vel sticket. Under Posten er et Lyst=Hus / midt op igiennem Bordet staar et stort Corneolitræ / eller som gemene Mand kalder Canarebærtræ / oc er samme Træis Grene nedbundne omkring Huset paa alle Sider / oc samme Træ bær mangfoldigt hvert Aar. Der er en Prop i Posten / som de tager op / naar

der falder Løff i Vandet eller andet Skarn / paa det Vandet altid kand være klart
 oc smuckt. Strag under Posten der er et Lyst-Hus aff Ribs. I Hjørnet Norden oc
 Østen paa Hawen / der boer Vrtegaards-Manden uden for Haven. Der er Gang
 paa alle Sider aff de yderste Recker / oc Indgang paa alle Sider / ind i Quarterene /
 meget herligere end jeg det kand skriffve eller sige / baade udi en oc andre maader /
 at der som jeg ret skulle skriffve oc sige ald den Zirlighed oc Lystighed / som der
 udi sees oc findis / kunde jeg i to eller tre Dage det fuldkommeligen icke udfige.
 Men det kand jeg med ald Sandhed sige / at paa Jorden kan icke være en lystigere
 Sted end den er / oc det vil jeg forklare saaledis:

Naar du est i den Hawe / oc helst øffverst paa Rundelen / som Lyst Huset staar
 paa / oc seer dig om paa alle Sider / ihvor du ser / da seer du GUDS underlige
 Gierninger. Seer du i Øster / da seer du det lystige oc deilige Haff / med mange
 herlige oc rige Skibe beprydet. Seer du i Synder / da seer du det mæctige oc vit-
 berømte Slot Croneborg / end ocsaa den meget herlige Kiøbstad Helsingør. Seer du i
 Vester oc i Norden / da seer du den deilige Skow / Marck oc fiske Vand. Seer du
 neder under dig / da seer du den deylige oc yndelige Lyst-Hawe / med mange statzelige
 Stycker oc Vrter beprydet. Til med lystige oc deilige fruct Træer / med anden
 Lystighed / som tilforn i Styckojs er omvørt / oc denne Lunde-Hawe visseligen en
 lystig Platz oc Sted at være. Men saadanne Jordiske Ting / som lystige ere / skulle
 vi saaledes bestue oc forlyste os udi / at vi der udoffver icke forglemme de Himmelske.
 Men meget meere / naar vi seer disse jordiske Lystigheder / vi af dem kunde erindris
 om de usorvigselige Himmelske Lystigheder / udi hvilcke vi bliffver deelactige / om
 vi indtil Enden bliffver varactige oc stadige i Troen til frelseren JESum Christum /
 som os all Uandelig Glæde oc Lystighed / i den Himmelske Paradjs at nyde / med sin
 Død forhverffvet haffver / hvilken med faderen oc den hellig And / for all gudelig

Lystighed vi nu haffver / oc den tilkommende i

Himmelen / være Ære / Pris oc

Tack i all Evighed /

A M E N

TRÆK AF LIVET I LUNDEHAVE

ET mangfoldigt og broget Skue frembød Livet i Lundehave paa Frederik II.s og Kristian IV.s Tid. Det varsler en ny Tid, da Lundegaard 1571 istandsættes, for at de italienske Glasmagere kan bo der. Lidt senere maa der dog være indtruffen en stille Periode, thi 1576 hedder det, at der nu i nogen Tid ikke har været holdt nogen »Udspisning«. Lensmanden faar da paany Ordre til at gøre Gaarden i Stand, antagelig til ny Indkvartering. Det var netop ved denne Tid, at man tog fat paa det ny Haveanlæg.

Bespisningen af Mandskabet paa Lundegaard foregik vistnok ikke i Krohuset, men paa selve Gaarden. 1610 nævnes saaledes »den lange Stald i Lundegaarden, der Soldaterne blev spist«; og samme Aar var der blevet »opsat Bænke i Lundegaarden, at Knægtene kunde sidde og faa Mad paa«. Det var utvivlsomt ogsaa paa selve Lundegaarden, at man under Bryllupsfestlighederne paa Kronborg 1590 indlogerede »Hertug Ulrik og Hertug Sigismund af Meklenborg, begge deres fyrstelige Naaders medhavende Enspender reisige Knægte og Kutzger«, ialt 31 Mand, som »fik deres Fortæring udi Kroen« i Lundehave.⁶³ Det var ligeledes Kroersken her, Marine Hans Kiøns, der beværtede Enkehertuginde Kristine af Slesvig, som 1596 kom her paa Gennemrejse. Forholdet er rimeligvis det, at Kromanden forestod hele Bespisningen paa Lundegaard og tillige havde Ret til at drive almindeligt Krohold i det ved Krodammen liggende Krohus og i den nærmest liggende Del af Haven, der var tilgængelig for alle.

Undertiden var det Gartneren i Lundehave, der tillige var Kromand. 1581 nævnes saaledes en Henrik Urtegaardsmand, hos hvem man kunde købe Øl. 1586 faar derimod Hans Conrad speciel Bestalling som Kromand og Ret til, naar Kongen opholder sig paa Sjælland, at indføre Vin og Øl uden at betale Accise. De nærmeste Efterfølgere Hans Kiøn og Hans Stør (1596) synes ligeledes kun at

have været Kromænd, hvorimod Gerhard von Salzburg (1605) tillige var »Havemand« og Forpagter af Lundehave (d. v. s. Krohaven).⁶⁴

Selv i stille Perioder var der Liv og Virksomhed i Lundehave. Urtegaardsmanden syslede med sine Blomster, Berideren og hans Dreng tumlede Hestene paa Rendebanen, Hans v. Han varede Iskulen, Kongens Fiskere trak Vaad i Dammene, og her, hvor Byens Folk tidligere havde listet sig til at skære Tørv uden Forlov, kunde det nu hælde, at de ved Nattetid i Stilhed hjærgede sig et Par af Kongens lækre Fisk. Ved Kroen samledes til om Aftenen et muntert Selskab. Her søgte bl. a. Byens fremmede og hjemlige Haandværkere ud, og her kunde et glad Drikkelag ofte ende med Kiv og Slagsmaal. Det mest levende Billede af det folkelige Liv her faar vi gennem de Træk, der er os bevaret i Helsingørs Tingbøger. Vi gengiver derfor efter disse et Par

Lundehavefrøniker.

Laurits Reff stjæler Fisk i Kongens Fiskedam ved Lundehave.

Den Gade, som har Navnet Lundegade, kaldtes ogsaa af og til Bøddelgade, fordi den førte ud til Bøddelens Hus, der laa et Sted paa Sanden, ikke langt fra Lundegaard. Her boede ved den Tid, her er Tale om, Byens Skarpretter Mester Anders Alborg. En Aften ud paa Efteraaret 1577 var Mester Anders „kommet til Naade med, at der var nogen folk sammen ved hans Majestæt Kongens Fiskedam“, og han formodede, at de „vilde fiske derudi“. Han løb da hjem efter sit

Dærge og gif derefter hen til Dammen, men der han gif did bort, undløb de folk, hos Dammen vare, og søgte Skoven. Ved Dammen gif Mester Anders lige i noget saa han morgen havde faldet derover. Han tog det op, og det viste sig at være en Vaad at drage Fisk med, hvilken han optog og bar til Slottet. Da kongelig Majestæt fik dette at vide, beføl hans Majestæt at erfare videre om Sagen. Man undersøgte da Vaaddet, og det fastsloges, at det ikke var lavet i Helsingør. Hvem Ejeren var, fik man foreløbig ikke Rede paa.

Noget Tid efter foresaldt der imidlertid noget Skænds- og Slagsmaal hos Laurits Nielsen Reff paa Kagholmen. En Degn fra Latinskolen ved Navn Anders Persen havde i nogle Uger været til Huse hos Laurits Reff for at lære hans Børn at læse. Nu var han indkommen sammen med nogle andre Degne. De var kommet noget i Drik sammen og „begyndte saa Parlamente med Laurits i hans eget Hus, saa han nødtes til at drive demnem for Døren“. Den ene havde da sagt til ham: „Du tør ikke jage mig ud, Bøddelen jaged dig fra den Vaad hos Kongens Dam, og Vaadden haver Du laant i Søborg. Du fished ud i Kongens Dam og aad fisken, baade Karuser og andet.“ En af de tilstedeværende følte, at Sagen nu tog en alvorlig Vending og udbrød: „De Ord, Du nu siger, vil gælde enten Penninge eller Hals, i sin Tid.“

Sagen kom senere Øvrigheden for Øre, og ved nøjere Undersøgelse fremkom der virkelig graverende Vidnesbyrd.

Halte Ludze havde koget ferske Karusser i Lauritses Hus, og Per Bysvend og Morten Maltgører vidnede, at hun havde sagt, at hun ogsaa saa Karper der i Huset. Det vilde hun dog ikke vedstaa. derimod havde hun set et lempeligt Vaad.

Endvidere havde Lauritses Hustru givet en syg Kone ferske Ual og Brasen eller andet saadant, og hans egen Søn Jens, „som var nu liden og umyndig“ sagde, at „nu for to Uger hentede hans fader Karusser af den Dam ved Lundehave, og Jørgen, hans Broder, var med, og (de) finge vel et godt fad fuld og det stete om Aftenen, det var mørkt, og samme Tid saa han en Vaad hjemme til deres.“

Der kunde da næppe være Tvivl om, hvad der var passeret, men mærkværdigt nok slap Laurits Ræff dog med en Udvarfel og Trusel om, at Sagen skulde staa ham aaben, hvis noget lignende skulde høres om ham oftere.⁶⁵

Heksesæde uden for Lundehave.

Blandt de mange Hekse, det gamle Helsingør rummede, var Kirsten Jep Brenders en af de farligste. Længe havde hun været berygtet for Klafferi med Tryllen og sligt, men 1582 kom der endnu flere graverende Ting frem. Et af de mange Vidner imod hende, Peder Christensen, havde engang været sammen med hende, og da „greb hun ham om Halsen, og han vilde det ikke lide, men slog hende paa Munden, Næse og Mund til Blods, og blev hende da kvit.“ Siden da fik han imidlertid saadan Ulykke, at han mistede baade Øjensyn og Maal og maatte saa tage ud til Badstær, Mester Jakob i Søborg. Men „der han aag til Søborg, sad Kirsten Brenders selvtrødte ved Lundehave ud med Vejen, og om en Tirsdag, han kom tilbage, sad hun der og. Men Mester Jakob havde da ogsaa sagt ham, at Kirsten Jep Brenders og nogen flere med hende havde gjort hannem det han havde.“ Hun blev for denne og andre Troldomsfager i to Dage strakt paa Rist og brændt med hede Bækkener, men efter lang Marter og megen formaning var dog intet udrettet. Hun vilde intet bekende udi nogen Maade. Da beføl man Gud Sagen, og hun blev brændt og stod sin Ret.⁶⁶

Om et Dødsflag paa Bakkerne ved Lundehave.

Den 22de Maj 1581 fremkom paa Tinge Rasmus Rasmusen, kaldes Homgordt, her sammesteds (og) gav til Kende at være ombeden at tale paa en Dødsflag eller Manddrab, og nu tiltaled en Væversvend, sagde sig kaldet Hans v. Gottinge, som nu stod i Rette, at han havde nu Pinsedag forgangen — desværre — ihjelstungen her uden Byen paa Bakkerne en Karl ved Navn Michell Bacher, som tjener Symen Simmelbager ud i Kjøbenhavn og havde ført hid nogen Peberfagr, han stod ude med. Og fornævnte Væver var greben paa fersk Gerning og ikke kunde benægte eller sig undskyldte. Begæred over hannem Dom og Ret.

Hertil svared fornævnte Hans v. Götting (og) bekendte, han gjorde samme Dødsflag og i saa Maade at være tildraget. Berettet, at om Pinsedag efter Maaltid til Middag kom til hannem en anden Væversvend, bad hannem gaa med i Marken ud i det grønne. fulgte(s) saa tilfammen op til Henrik Urtegaardsmand og drukke der en Pot Øl eller tre, ikke heller mere. Ginge saa ud i Marken. Og den, som død er, var og i Marken udgangen, og kom saa i følge eller Selskab sammen. Og da den, som død er, begyndte at sfælde paa Væverne; sagde og til Hans v. Gottinge:

Hans v.
Gottinge
ihjelstak
Michel
Peberfag-
fører

„Est du af Göttinge, saa haver du forraadt din egen Herre.“ Og bekendte saa samme Hans, at han af sliq Ord blev fortørned og i Hastighed greb straks sin Kniv og stak fornævnte Michell i Brystet, saa han straks efter styrted derhos og døde. Og ingen anden Ord dennem imellem vare.

Herom vandt disse efterskrevne Vidnesbyrd.

Peither von Keln, Væver, vandt ved sin Ed saaledes, at som de ginge sammen i Marken og talede, spurgte fornævnte Michel fornævnte Hans von Göttinge paa sin Tyff saaledes: „Bistu von Göttinge?“ Sagde Hans: „Ja, ich (bin).“ Svared Michel: „So hast Du dein eigen Herr forraden.“ Svared Hans hastelig: „Dat løigst Du.“ Og straks med samme Ord sprang frem og stak hannem, alt før nogen af vidste, var Skade sset.

Item Hans von Keln, Hans Reynollisen og Hans Jør(ge)nsen, Væversvende, hver med sin Ed bekendte at være lige saa tilgaaet, som fornævnt staar, og sagde, at de ikke vidste af, før Skaden var gjort, og den, som død er, sagde, at han havde alt nok, og straks styrted og døde.

Item fornævnte Hans Væver, der han havde gjort Skaden, gav han flugt og søgte Skoven. Dog kom folk efter og hindret ham. Saa grebes (han) paa Kongens Grund, fulgtes fordi til Slottet og sad der fængsliq.

Og nu førtes i Rette (af) Slotsfogden ærlig velagted Claus Pommering.

Et Kvind-
folk gør
Bøn. Der mange gjorde Bøn for Manddraberen at maatte benaades og sidde i fængsel paa videre forsuig om hans Livs forskaaning, saa og et Kvindfolk at maatte benaades ham til ægte. Da beretted fornævnte Claus at have ingen Befaling herom af Slotsherren velbyrdig Johan Due, men endelig at lade rette paa hans Liv uden videre forhold.

Item Sagvolderen eller fornævnte fuldmægtig begæret og Dom og Ret.

Confessio
manifestā. Thi fulgtes fornævnte Manddraber nu til Rettertinget, og der oplæst Sagens Tildrag og fornævnte Vidnesbyrd. Og Manddraberen bekendte at være saa tilgaaet og i sin Hastighed at have forgrebet og nedlagt sin Næste og begæred Naade og forladelse for Gud og Menniskene. Og over denne hans egen Bekendelse, Vidnesbyrd og Sagsens Tildrag udnævntes disse Mænd til Vidne og at give bekrævet om paaestis. Rasmus Bager, Niels Barfod, Rasmus Simensen, Mester Thilbord, Peder Skrædder, Mads Kleinsmed, Niels Krogemager, Jacob Kandestøber, Jørgen Guldsmed, Niels Skomager, Jacob Pedersen, Anders Grovsmed.

Og samme Mænd efter deres Beraad samtykke at give bekrævet, naar tilfiges.

Sententia
capitalis. Derefter affagdes bemeldte Hans Væver hans Dom som Manddraber efter Recessens Indhold, og han stod sin Ret for et Sværd.

Kromanden i Lundehave, hans Parlament med nogle Stenhuggere.

En Dag i April 1605 havde fire Stenhuggersvende siddet og drukket „inde udi Haven“ ved Lundegaard's Kro hos „Havemanden“ Gerhard von Salzburg. Da de vilde gaa hjem og kom til Porten, bad de Gerhard v. Salzburg, at han vilde lade dennem op, men Havemanden, der selv havde faaet en Del at drikke, svarede, at de kom ikke ud før videre Besked. Skønt de ikke vidste af at have nogen fjendskab med Gerhard, „kysede“ han Lubbert Stenhugger. Saa ginge de tilbage igen op i Huset og drak endnu en Gang eller to, og siden kom de ud af Haven.

Lige udenfor denne traf de fire Skræddersvendene, som ogsaa havde været paa Kroen i Lundehave, men siden var gaaet ud at besyde en Bøsse og nu stod tilfammen og beraadede sig, hvilken Vej de skulde gaa ind til Byen. Idet de ginge Skrædderne forbi, tog de deres Hatte af og hilsende dennem, og siden ginge deres Vej frem.

Da kom Gerhard v. Salzburg inde fra Haven udspringendes med et draget Værge af Porten, æffendes Skrædderne; om nogen havde Lyst at slaas med hannem, da skulde de traade frem og begegne hannem. Hvortil de svarede, at de intet havde med hannem at bestille, efterdi de havde betalt deres Øl, før de gik af Haven. Saa bandet han gruelig og løb fra dennem efter Stenhuggersvendene, som han naaede ved Kongens Bom hart ved Sletten. Med sit blotte Værge gik han nu løs paa dem, og Tag om Tag hugged han ind paa Lorenz Stenhugger, som han tilforn havde kystet, og hug ham igennem Hatten og skamferede ham udi Halsen og udi Hovedet, saa han styrte, ja, havde hannem slet ombragt, om de andre ikke var kommet hannem til Hjælp. Peter Tommesen Stenhugger kastede sin Kappe imellem. Den blev hugget sønder, og Lubbert fik, efter at han var falden, nogen Skade udi Haanden. Men nu underløb de andre Stenhuggere Gerhard v. Salzburg, fik Værget fra hannem og gav Hug paa hannem.

Paa Sidsten kom Skrædderne til at ville stille denne Oprør, thi de havde set Slagsmaalet og hørt en af Stenhuggerne flage sig ynkelig, at han var saargjort. De angrebne havde imidlertid klaret sig selv, og den af Stenhuggerne, der havde fanget Værget af Havemanden, gik nu løs paa Skræddersvendene, der vilde hindre ham i at hævne sig paa Havemanden. Han stak deres Klæder sønder og kasted med Sten efter dem. De andre Stenhuggere hjalp til og vilde tage Bøssen fra Skrædderne. Siden tog de Kappen fra Mathis Skrædder, rev hans Klæder isønder og skar hannem udi sin finger.

Den sidste Del af Bataillen maa dog være foregaaet under blidere former, thi da man sendte Byfogden og et Vidne til Lubbert Stenhugger, der var under Badskærs Haand, for at spørge, hvem han flagede over, svarede han, at han vel havde fanget et Slag eller to af Bøssen, men det havde slet intet paa sig, sigendes at have al sin Skade fra Havemanden Salzburg.

Tingbogen melder intet om, hvorledes Dommen i Sagen faldt ud, men Salzburg maa i hvert fald være bleven affædiget, thi 1ste Oktober 1605 fik Vendhæl Boel Bevilling at være Kromand udi Lunde gaarden.⁶⁷

En Duel mellem fremmede Søfolk.

Den franske rejsende Charles Ogier beretter ogsaa et Træk fra Livet ved Lunde gaard, som ikke er meget forskelligt fra de foregaaende. Den 8. Aug. (1634) gik vi en Tur udenfor Byen for at trække frisk Luft. Vi gik op paa den Høj, som er tæt udenfor Byen ved de kongelige Stalde. Her satte vi os da ned for vor fornøjelse, og nogle af os skød imidlertid fugle ved Stranden. Vi saa da to, som jeg antager, hollandske Søfolk, der paa Grund af Trætte trak Knivene mod hinanden og slænge hinanden ret grusomt for de andre Søfolks og næsten for vore Øjne. Den ene fik et Stik i Øjet, og den anden et i Armen. De løb derefter begge tilbage til deres Skib, som laa ved Kysten. Dog maatte han, som var saaret i Øjet, maasse dødeligt, ledes af sine Kammerater.

Oldensvin brændes.

Den 14. Oktober 1644 gav Slotsfriveren paa Kronborg paa Tinge „til Kende, at om nogen er, der vil have deres Svin brændt her paa Skoven, da de dennem at lade fremkomme i Lundehave paa Torsdag.“ Det er selvfølgelig ikke Lysthaven, men Krohaven, der her er Tale om. Undensteds hedder det, at hvo som vil have Svin i Kongens Skove, skal møde med dem „paa Lundegaard“, hvor Svinene skal indskrives og brændes. For hvert Svin, man vilde have gaaende i Kongens Skove, betaltes der en vis Afgift, den saakaldte „Oldengæld“. I Skovene paa Kronborg Een var der 1644 omtrent 10 000 Oldensvin, som gav Eenet en Indtægt paa over 600 Rdl. samt „567 gamle Svin“. Alene fra Helsingør blev der nævnte Aar indskrevet 500 Svin, som altsaa paa den bedste Dag blev mærket paa Lundegaard, hvorefter de blev drevet til Skovs. — Jovrigt var det forbudt at holde Svin ved Lundehave. „Efterdi Byen er aaben paa alle Sider“, kan her „ikke holdes Svin“. Svinene „overløbe folks Huse, saa og paa Kirkegaarden“, og Borgmester og Raad fører en fortvivlet Kamp for at „vare her om Byen og holde Svin herfra, at de ikke indkommer.“ 1581 beslutter man sig til i dette Øjemed at ansætte „to eller tre Svinehyrder“. „Og det saa at forsøges, om det kunde hjælpe“, tilføjer Tingfriveren. Men for kongelig Majestæt var det en god Indkomst, „naar Gud allermægtigste paa Eg og Bøg gav fuldkommen Olden“.⁶⁸

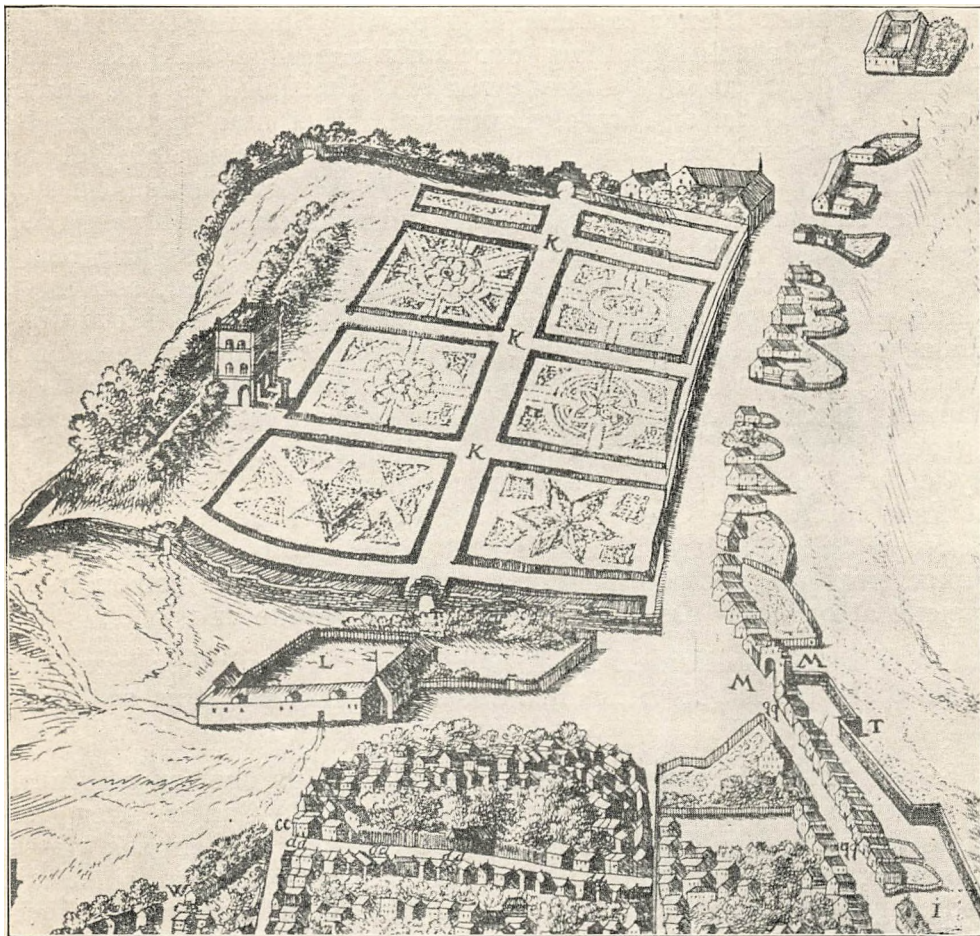
Natmandens uomgængelige Forretninger.

Ogsaa Samfundets mest foragtede Person, Natmanden, havde sit Embede at forrette ved Lundehave. Hans Bestilling var det at holde ryddeligt for døde Hunde og Katte og de døde Udgangsøg, der selv her ret ofte kunde findes liggende og „endelig maatte bortføres for Stank's Skyld.“ For et enkelt Aar ser Regnskabet saaledes ud: „En Hest at tage af Kongl. Majest.s Vej ved den øverste Slagbom“. „En død Hest at tage af Kongl. Maj.s Vej udenfor Lundegaard“. En død Hest at tage i Grønnehave ved Stranden“. 2 Hunde og 1 Kat sammesteds bortført, 5 Hunde og 2 Katte i Grønnehave „paa underskedlige Tider afhent.“ En død Hest paa K. M.s Vej ved den anden Bom. En død Okse, laa ved K. M.s Vej til Fredriksborg, item en Hund og en Kat i Lundegaard. Tvende døde Heste, den ene ved Porten for Lunde-gaards Urtegaard. 1 Hest af K. M.s Vej. 1 Hest og 2 Hunde udenfor Lundehave“. — Undertiden hedder det ogsaa, at Uadslerne skal føres af „Hvælvingen“ ved Lundegaard. Det fremgaar af spredte Regnskabsnotitser, at „Hvælvingen var ved Røde Port, og at der i den murede Hvælving laa en Vandledning, der formodentlig førte til Kronborg. Ved Røde Port førte man ad en Bro over Hvælvingen ind i Lundegaard. Herfra førte man videre til „Porten paa Muren for Lundehave, som man ved Soldaternes Cartegard (corps de garde) indager til Kgl. Ma.s Lysthus.“

Som det folkelige Liv i Lundehave koncentreredes om Lunde-gaards Kro, saaledes var Lysthaven og Rendebanen Stedet for Hof-fets og dets fornemme Gæsters Adspredelser.

De mange Haveanlæg, som Frederik II og Kristian IV lader foretage trindt om ved de kongelige Slotte, viser, at de begge havde stor Interesse for disse Lysthaver. Det samme spores i Frederik II's

Kalenderoptegnelser. Den 8. Maj 1583, da Kongen kom til Haderslev Slot, noterer han herom: »I Dag badede jeg her i Haven, og var det første (Gang). Gud give til Lykke. Amen.« Og for den næstfølgende Dag staar der: »I Nat sov jeg nede i Haven.« I Kristian IV's Notitser hedder det den 8de Marts 1617: »Der jeg kom til Frederiksborg, da var der en ganske Hob blaa Fioler, saa og mange

Lundehave og Lundegaard efter Resens Atlas. Haven er inddelt i 8 Kvadrater, som den vides at have været i Kristian V's Tid.

andre Blomster udslagte baade af Urter og Træer.« Vi har her et umiddelbart Udbrud, der viser hans Sans for det frembrydende Foraars Ynde.⁶⁹

Det er forud nævnt, hvorledes Frederik II i et Par Breve til Lensmanden udtaler sig om det ny Lysthus i Lundehave og beordrer Opførelsen af en Badstue der. Derudover har man ikke bevaret Optegnelser af Frederik II, der kan oplyse noget om hans

Benyttelse af Haven. Der kan dog ikke være nogen Tvivl om, at han ofte har opholdt sig her, og Josias Mercer meddeler som nævnt, at »Kongen her plejede at hvile ud fra sine tunge Bekymringer og øve sig i Bueskydning med sine Venner.«

Her ved Kronborg Have var det, at Frederik II hentede den store Lappesten, som det efter adskillige Aars Anstrængelser lykkedes ham at føre til Kronborg, en Bedrift, hvoraf han aabenbart var meget stolt. Stenen laa antagelig paa det Sted nord for Marienlyst, hvor et Befæstningsanlæg, der i sin nuværende Skikkelse stammer fra 1807, men som allerede var til i Kristian IV's Tid, endnu den Dag i Dag bærer Navnet Lappesten. Det maa have været i 1576, at Kongen først tog fat paa Flytningen, men Arbejdet var besværligt og maatte opgives. 1577 hedder det, at Stenen nu hen »ved et Aar haver standet paa Sluffen ud for Slottet.« Her maa den have staaet, da Pfalzgreve Ludvig samme Aar var her paa Besøg og saa den »ofvermaade gruelig oc uhandelig store Sten, som hans Majestæt tænkte paa at flytte til Kronborg, hvad der syntes alle umulig.« Pfalzgreven og nogle af Adelen »slog da Væd og satte op med hans Majestæt, at han eller intet Menneske kunde lade røre eller flytte hannem derfra.« Samme Aar tog Kongen paany fat paa Arbejdet, og det lykkedes to Entreprenører »med Borgernes Hjælp« at faa den flyttet hen »ud for den østre Skanse« uden anden Ulempe, end at et Par Bøsseskytter under Arbejdet fik slaaet deres Ben sønder. Senere skal den være bleven flyttet hen til »det yderste Næs af Søkanten«, »at styrke Grunden, hvor Vandet og Stormen mest plejede at bryde«. ⁷⁰ Den forsynedes med følgende Indskrift:

Anno M.D.LXXX. Fridericus II Daniæ Rex curavit hoc saxum a primo suo loco, ubi vicissimi alius subrogatus est lapis ad hunc devolvendum.«

Saa vel paa Kronborggobelinerne som i Braunius Theatrum urbium er Stenen afbildet, sidstnævnte Sted endogsaa to Gange. Her gives dens Indskrift, og det hedder, at den var »af en saa uhyre Størrelse, at den absolut ikke syntes at kunne flyttes fra sin Plads ved nogen menneskelig Magt.« I et tysk Skrift skildres Begivenheden med følgende Ord: »Den kongelige Bygherres Iver gik saa vidt, at han engang lod en uhyre Sten, der laa ved Stranden nordvest for Kronborg slæbe til Kronborg af 500 af de stærkeste Matroser og 150 af Byens Borgere under sit eget Tilsyn. Nederländeren Rudolf von Deventer leverede Tegning til den Maskine, ved Hjælp af hvilken det lykkedes at hæve Stenen og bevæge den fremad. Man fortæller, at Kongen for at opildne Folkene selv sprang op paa Stenen med de Ord: Slæb mig med.«

Den ny Rendebane, der som nævnt indrettedes i Slutningen af 1589 eller først paa Aaret 1590, fik en pragtfuld Indvielse, thi her foregik utvivlsomt en stor Part af de Festligheder, som afholdtes

til Ære for Kong Jacob af England og Dronning Anna, der gæstede Kronborg fra d. 21. Jan. til 21. Febr. og senere i April samme Aar, da Prinsesse Elisabeths Bryllup med Hertug Henrik Julius af Brunsvig fejredes her. Kong Jacob og hans unge Dronning, som ledsagedes af mange fornemme, skotske Herrer, blev modtagne af »hans kongelige Majestæt, Enkedronningen, de kongelige Børn, Rigens Raad og mangfoldige Adel ud i største Herlighed« og »intet blev efterladt, som kunde optænkes til at fornøje og forlyste disse fremmede Gæster, særdeles med adskillige Ridderspil, Optoge, Dyst- og Ringrending, hvori den unge Konge lod se en større Styrke og Fuldkommenhed, end hvad man af hans Alder kunde have ventet; desligeste med Dantzen og Fyrværker, latinske og danske Komedier, Jagt, saa vel med Hunde som med Falke og Heste, med Spilfægtning af Skibe og desligeste; saa at ingen Dag gik forbi, jo noget nyt blev paafundet til Forlystelse og Tidsfordriv.«⁷¹

Ved Kristian IV's Kroningsfest 1596 aflagde det højfornemme Selskab et tre Dages Besøg i Helsingør, og her foregik d. 8. og 9. Septbr. en Festlighed, som maa have fundet Sted paa Rendebanen eller paa Sletten mellem Haven og Sundet, og som i et samtidigt Skrift beskrives saaledes:

Jblandt anden Glædsffab og Tidsfordriv / blev endnu et skønt Fyrværk anstuffed / hvilket Kgl. Majst's Tøjmeister paa Fæstningen / ved Navn hans Bauz / havde gjort og stellet som efterfølger:

først vaar gjort et Castel / efter den Fæstning udi Persia / som hed Tauris / hvilken Tyrken belejrede / og skød Jld paa Anno 1555. Og var denne Bygning udi firkant halvtrediesindstve fodderr vidt og bredt / og seks og tresindstve fodderr højt. Paa denne Castel stod et stort firekantig Taarn / paa hvert Hjørne paa samme Taarn var en Runddel. Oven paa Taarnet vaar fire vælske Gable / hvilke vaare paa Plader og Rylde forgylde. Paa Hjørnerne paa Taarnet / hos Gavlerne / stod store, hulede Klodder / som havde ligesom forgylde Straaler omkring sig. Oven paa stod en stor Brændefolb / med Skud og flyendis Jld tilredt. Oven paa denne Brændefolbe vaar en lang Stang / oven paa hvilken vaar en stor huled forgylt Knap: og der allerøverst paa Stangen det persianiske Vaaben / en rød Løve / med et gyldene Kors udi Kløverne. Paa samme Castels Værn stode nogle Persianiske Krigsfolk — og hundrede Stormstykker / som med Sværme vaare ladte. Indenfor Brystværn(et) / og rundt omkring / stode seks og trediesindstve fyrmørser, som vaare ladte med fyrbolte. Paa hver Pastey stode to Persianer udi Harnisk / med forgylde Stormbuer og Musfetter. Rundt omkring paa samme Kastels Strækmur / vaare nogle Tusinde Skud og udfarendis Jld / hvert Skud paa it Pund. Neden i Grunden / rundt omkring / vaare fem Hundrede Skud / hvert til tre Pund.

Dette Castel blev / der Fyrværket skulde angaa / stormet af nogle udstafferede Tyrkiske Krigsfolk / og vaare gjorde der tre Hundrede tyrkiske Copier / og Hundrede Musfetter. Af dennem havde hver Copie tolv / og hver Musfette fem Skud / hvert Skud paa en fierding Pund.

Af Værnen paa Castellet fastede de Persianske Krigsfolk fyrbolde / oc de andre paa Pasteyerne skude deris Musfetter løs iblant Tyrkerne / som stormede Fæstningen.

Saa ginge ogsaa de fyrmørser løs / som inden for Castellens Brystværn / sfude brændende Klodder eller Bolde højt op i Luften / hvilke siden faldt ned udi Vandet / og brende der udi lang Tid. Saa at det allsammen var meget lystigt at ansee. Udi det gantze Værk vare seks og firefindstve Tusinde Skud og flyendis Ild / smaa og store / med de opstigendis Raketter / iblandt hvilke somme vaare paa it / somme paa to / eller tre / men de største paa fire Punde".⁷²

Om Kristian IV's mere dagligdags Ophold paa Lundehave giver hans efterladte Breve Oplysning. Fra Aarene 1632 og 33 er adskillige af disse dateret Lundehave og viser, at Kongen har boet paa Lysthuset her, undertiden flere Dage i Træk, og nedenfor skal gengives tre Breve til Lensmanden Fr. Urne, i hvilke Kongen melder sin Ankomst til Lundehave.

Jeg agter nest Guds hjælp, i morgen effter Predickē att begiffue mig hen ad Chronenborgh, Och effterdi min foc̄ udi en hast udaff mangel aff vogne saa snart intett kand vere thilstæde, da skall du lade din foc̄ kaage udi Lundehaffue thil afftens maaltid i morgen.

Kiøbenhaffns Slot den 10. Junij 1635.

— — — J morgen, om Gud vill, agter ieg at komme til Chronenborgh och faa mad i haffuen, och tager ieg ingen foc̄ med migh derhen.

friderichsborgh dend 29. Aprilis 1636.

— — — Jeg haabis nest Gudz hjælp i morgen for Predickē at vere paa Chronenborgh, och vill ieg Strag effter Predickē ud til Kaabermøllen och siden faa mad i Lundehaffuen.

friderichsborgh dend 30. Maij Anno 1639.

Foruden disse Breve har Kristian IV efterladt sig en Dagbogsoptegnelse fra Lundehave. Den synes at vise, at Kongen føler sig beluret under sit Ophold i Lysthuset. Kongens Kammer var som nævnt i øverste Etage, og medens han opholdt sig her, hørte han, at nogen nede i underste Etage aabnede Døren til Skorstenen for at lytte. Hvad enten Kongen har hørt rigtigt, eller Notitsen skyldes hans opskræmte Fantasi, er der Grund til at antage, at den finder sin naturlige Forklaring i det spændte Forhold, der ved den Tid bestod mellem Kongen og Fru Kirsten Munck. Den lyder saaledes:

„5—5—1629. Drog ieg fra friderichsborg till Cronen. Luchte en som en Dreng døren op ued Skorstenen udi Köchenid udi Lysthusid y Lundegarden, og der ieg uille se ephter huem der uaar, saa fandt ieg ingen".⁷³

I Lensarkivet har man endnu bevaret Regnskaberne for adskillige af Kristian IV's Maaltider i Lundehave. Vi gengiver her to, et mindre og et større, der begge viser, at det maa være ret betydelige Festligheder, der er afholdt her.

„Middagsmaaltid i Lundehave“ (3. Maj 1635).

2 Grise for	1/2 Rdl. 32 Sf.	Salt	4 1/2 Mark
Rostofferøl for	1 — 32 —	Groppenbrad	2 Rdl. „ Sf.
1/2 Kalvekrop	1 — „ —	4 1/2 Støffen Rinsvoin	4 1/2 — „ —
2 Lammekroppe	1 1/2 — 16 —	5 Støffen Rødvin	3 — 32 —
Boghvedegryn	1/2 — „ —	fersck Brød	2 1/2 — 16 —
Vineddife	1/2 — „ —	Strandsiff	1 1/2 — „ —

Fyrstelige Naade Prinsen med Kurfyrstinden og andre medhavende,
deres fortæring i Lundehave den 29. Oktobris 1634.

Anno 1634 den 29. Oktobris er hans fyrstelige Naade Prinsen samt hans fyrstelige Naades Gemal med hendes Naades fru Moder og Brøder, item Herremænd og fruentimmer ankomne til Kronborg og i Lundehave Maaltid holdet, hvor da er foromkostet, forspist og medgaaet, som følger:

5 Tønder Rostockerøl, Tøn-		Eys om Natten for	64 Sf.
den 5 Rdr. 1 Ort	9 Rdr. 5 Ort	4 Top Suffer, item Mandler,	
Dragerløn for det at udbære	24 Sf.	Svedsker, Risengryn, Korender,	
1/2 Øksehoved fransk Vin		Rosiner, Deber, Jugefær, Sa-	
for	7 1/2 Rdr.	fran, Kanel, Muskatblommer,	
1 Kalvekrop for	5 — 32 —	hele Musfater, og 3 Kobber-	
2 Lammekropper	1 1/2 —	haner for	12 Rdr.
14 Potter Øleddife	„ — 42 —	Hvedemel for	4 1/2 Mk.
12 Potter Vineddife	1 — 24 —	Torsff og Strandsiff for	5 1/2 —
Hollandsk Tvebak for	1/2 — „ —	8 Potter Mælk for	24 Sf.
4 Øksetunger	„ — 64 —	Indslytede „Lemoener, Cappris	
Hvidkaal for	„ — 32 —	och Olliffuer“ for	1 1/2 Rdr.
2 Ebler og Eg for	1 — „ —	fersck Smør til Bordet og Kof-	
4 Stegegrise, Stykket		ken for	40 Sf.
2 1/3 Mk.	1 1/2 — 16 —	3 krystallin Dinglas, som er ble-	
Erpotter for	4 1/2 Mk.	ven sønderlaget	1 1/2 Rdr.
2 Eispund 5 Skaalpund		Engelskøl for	5 Mk.
flæsk og Spæk for		„Blætte Bergesfisch“	1 Rdr. 16 Sf.
Pundet 10 Sf.	5 1/2 Rdr. 34 Sf.	1 Kof og en Slagter som var	
5 fjerdinger Kød, vog		i Køkkenet hos Køkken, der-	
8 Eispund og 6 Skaal-		for betalt	1 1/2 Rdr.
pund, Pundet 5 1/2 Sf.	4 — 66 —	Ellers er medgaaet	
1 Spegelaks for	1 — 16 —	„ridschebøeter“ (d.e. saltede og	
Salt for	1 — „ —	tørrede flyndere fra Riga) 2 Bundt	
Brød for	4 — 32 —	„Jngemachte Oesters“	6 Tønnekens
Sejlgarn og Papir for	1 1/2 Mk.	Lam	4
Spegefild og Pestinakef-		Høns	8 Par
rødder	1 1/2 Rdr. „ Sf.	2 Eg	5 Oelle
4 fede Gæs	1 1/2 — „ —	Smør	1 1/2 fierding.
8 Citroner	„ — 64 —	Actum Kronborg ut supra.	
Kommen og Annis for	1 1/2 Mk.	Niels Krabbe,	
Glas til folkene for	1 Rdr. 16 Sf.	eghd.	

Endvidere blev der „leveret Knud Bændtzen kongl. Majst.s Vinffænf 1/2 Umme Rhinsfvain kostede sytten Rigsdaler og Engelsfæl for fire Rigsdaler“, ialt 25 Turdtr. 16 Sfl.

Den her nævnte Prins er Kristian IV's ældste Søn Kristian, og hans Gemalinde er Magdalene Sybille, en Datter af Kurfyrsten i Sachsen. Parret havde den 15. Oktober forud holdt Bryllup i København. Det er om dette »store Bilager«, at Herolden forud havde forkyndt, at Folk skulde faa en Fest at se, som ingen nulevende havde set eller nogensinde vilde faa at se Magen til, og Franskmanden Ogier bekræfter af Selvsyn, at Heroldens Ord ikke var nogen Overdrivelse. Festlighederne varede Maaneden ud, og det er en Del af Selskabet, Brudeparret, Brudens to Brødre, Kurprins Johan Georg og Hertug August af Sachsen og hendes Moder Kurfyrstinden med »deres medhavende Herremænd, Jomfruer og andre Tjenere«, der diverterer sig med den her nævnte Festlighed i Lundehave.⁷⁴

MARSILUS. Skakbrøk
fundet i „Grønnehave“

HAMLETS HAVE

UDLÆNDINGE har givet Kronborg Have Navnet »Hamlets Have«, oftest vel i den Tro, at Saxos Hamlet hører hjemme i Helsingør. Da Robert Ker Porter i Aaret 1805 besøgte Stedet, ventede han her at finde en By fra Hamlets Tid med den ældgamle Kongeborg, hvor Hamlet dræbte Polonius i Dronningens Værelse. Helsingør og Kronborg svarede ikke til hans Forventninger. Imidlertid hørte han, at der udenfor Byen fandtes »en saakaldet »Hamlets Have«. Han ilede da derud, men heller ikke her fandt han de »ærværdige og storslaaede Ruiner« fra Hamlet-tiden. Skuffet vender han Byen Ryggen og skildrer den siden i sin Rejsebeskrivelse paa en Maade, der er præget af hans Ærgrelse og sagtens tillige af den uvenlige Stemning, der paa den Tid i England næredes mod Danmark⁷⁵.

Man lærer af hans Rejsebeskrivelse, at det er nødvendigt at oplyse Udlændinge om, at Hamletsagnet hører hjemme i Jylland og intet har med Helsingør at gøre. Og det bør maaske tilføjes, at Skylden for den uhistoriske Placering af Hamlet maa Shakespeare og hans eventuelle samtidige Hjælpere være ene om at bære.

Imidlertid er det jo ikke Saxos Hamletsagn, men Shakespeares Skuespil, der har naaet Verdensberømmelsen. Og det Spørgsmaal, der rejser sig for den, der gæster Slottet ved Helsingør og den dertil hørende Have, er derfor, om der er nogen Forbindelse mellem Stedet her og Shakespeares Værk. I det følgende skal det forsøges at fremdrage fra danske historiske Kilder, hvad der kan tjene til Besvarelsen af dette Spørgsmaal. Vi haaber derved at kunne give Navnet »Hamlets Have« en ny og rigtigere Motivering. Romantikkens Drømme om her at forefinde en Have fra Sagnheltens Tid forsvinder, men man finder i Renæssancetidens Kronborg Slot og Have adskillige Forhold, som tyder paa, at vi netop her har de Omgivelser, hvorunder Shakespeare tænkte sig Hamletdramaet foregaa.

Blandt Shakespearforskerne synes der at være Enighed om, at Hamletdramaet er bygget ikke alene paa et første eller anden Haands Kendskab til Hamletsagnet, men tillige paa et ganske vist mindre fremtrædende, men dog utvivlsomt Kendskab til danske — in casu helsingørske — Forhold. Der er Mulighed for, at Shakespeare selv kan have gæstet Helsingør, men det er ogsaa tænkeligt, at han kun har hørt Beretninger om Stedet af sine Kammerater eller læst et og andet herom. Det anses tillige for fastslaaet, at Shakespeare har kendt og benyttet et ældre Hamletdrama, hvis Forfatter formodes at være Benjamin Kyd, og dermed aabner der sig den ny Mulighed, at de Hentydninger til danske Forhold, som kan paavises i Shakespeares Hamlet, kan stamme fra det ældre nu ukendte Skuespil.

Ad hvilken Vej de helsingørske Elementer, der findes i »Hamlet«, er naaet til Shakespeares Værk, lader sig ikke bestemt paavise. Om han har sin Viden fra Selvsyn, eller han kun benytter, hvad han har læst eller hørt, om Kyd er hans Hjemmelsmand eller ikke, alt dette maa foreløbig staa uafgjort. Lokalhistorikeren maa regne med de Muligheder, der foreligger, og nøjes med at yde et beskedent Bidrag til disse Spørgsmaals Besvarelse. Hans Hovedopgave bliver den, at paavise de stedlige Forhold, der kan tænkes at være den historiske Baggrund for et eller andet Træk af Hamlet, og at undersøge, ad hvilke Veje Oplysninger om danske Forhold kan være naaet til shakespeareanske Kredse⁷⁶.

ENGELSKE SKUESPILLERE I HELSINGØR

At Shakespeares Navn ikke er fundet i Regnskabsnotitser angaaende de engelske »Instrumentister«, som har gæstet Hoffet her, beviser aldeles ikke, at han ikke har været i Danmark, thi Sandsynligheden for, at det skulde forekomme i de bevarede Arkivalier var paa Forhaand yderst ringe.

For det første var det vel kun Mindsteparten af de Instrumentister, som gæstede Danmark, der kom i det danske Hofs Tjeneste. Det var i Slutningen af det 16de Aarhundrede ret almindeligt, at i hvert Fald de større Gesandtskaber medførte Skuespillere, som de lod optræde for den Fyrste, de gæstede, for at vise ham en Opmærksomhed. Saaledes har man Eksempler paa, at Instrumentister, som stod i det danske Hofs Tjeneste, fulgte med Gesandtskaber til Brunsvig, England og Skotland. Muligheden for, at Shakespeare kan have gæstet Danmark paa denne Maade, er ikke ringe. Ved den Tid, der her er Tale om, havde Danmark hyppigt Besøg af engelske og skotske Gesandtskaber saavel som af tyske, særlig fra Sachsen, Brunsvig og Mecklenburg, til hvis Fyrstehuse den danske Konge var nær knyttet. Og det maa erindres, at engelske Skuespillere lige saa vel kunde komme hertil fra Tysk-

land som direkte fra England. Men Navne paa de Skuespillere, der er kommet hertil som hørende til et fremmed Gesandtskab, maa søges i udenlandske Arkiver, hvor man, saa vidt vides, ikke har undersøgt Gesandtskabsregnskaberne i dette Øjemed.

Blandt de Instrumentister, som var knyttet til det danske Hof, kender vi en Del fra Rentekammerregnskaber, men her findes i Reglen kun de, der i aarevis var knyttet til Hoffet og derfor lønnedes halvaarsvis med Udbetaling ved Paaske og Mikkelsdag. Det har sikkert fortrinsvis været de egentlige Musikere, som opnaaede en saadan fast Ansættelse. Hvad derimod de Instrumentister, der optraadte som Skuespillere, angaar, da har disses Ophold vistnok som Regel været af kortere Varighed, idet man ret hurtigt blev ked af at se den samme Trup optræde. Men i saa Fald findes Navnene sædvanligvis ikke i Rentekammerregnskaberne.

Foruden disse har man nogle Kostpengeregnskaber fra samme Tid, der bl. a. indeholder en Del Navne paa Hof-tjenere, som holdt sig selv med Kost og derfor fik udbetalt Kostpenge. Her træffer vi blandt andet den berømte engelske Trup med tre af Shakespeares Kammerater. Dette Selskab drog herfra til Sachsen, og det er værd at lægge Mærke til, at Kurfyrsten dér vil »lade dem bispise ved Hoffet« i Stedet for at betale dem de Kostpenge, de forlangte, hvilket vilde blive dyrere. Naar hermed sammenholdes, at den ved Frederik II's Død indsatte Formynderregering ivrigt opfordrer den unge Konge og Enkedronningen til Sparsommelighed, bl. a. ogsaa med Udgifterne til »Instrumentisterne«, saa er det meget sandsynligt, at man her som i Sachsen har indført Besparselse ved at give Skuespillerne Kosten i Stedet for Kostpenge. I saa Fald har de ligesom det øvrige underordnede Personale ved Hoffet paa Kronborg faaet deres Forplejning i Kroen ved Lunde-gaard. Men hermed ophører Muligheden for at finde deres Navne i Kostpengeregnskaberne.

Den Kasse, som efter al Sandsynlighed som oftest har afholdt Udgiften til de for kortere Tid optrædende Skuespilleres Løn, er Kongens private Kasse (»Kongens eget Kammer«), men dennes Regnskaber er ikke bevarede, og vi har derfor ingen Mulighed for gennem Arkivundersøgelser at faa fuldt ud Rede paa, hvilke Skuespillere, der var knyttet til Frederik II's og Kristian IV's Hof.

Man kender fra Frederik II's Tid to Selskaber af engelske Skuespillere, som stod i det danske Hof's Tjeneste. Det ene blev antaget af Kongen i Crempe i Holsten 1579, og med enkelte Forandringer i Personalet var det her til Slutningen af 1586. Det andet lønnedes fra 17. Juni til 18. Septbr. 1586. Efter al Rimelighed kom det hertil med et dansk Gesandtskab, som i Begyndelsen af Juni nævnte Aar ankom til Helsingør. Som nævnt rejste det herfra til Sachsen. Hvis man ikke vil regne med Tilstedeværelsen af et tredje engelsk Selskab, maa det være det førstnævnte af disse,

som 1585 optraadte i Raadhusgaarden i Helsingør og derved forvoldte Byen en Udgift paa 4 Skilling til Reparation af et Plankeværk, som Folk »red ned« ved den Lejlighed. I hvert Fald var det et af dette Selskabs Medlemmer, Thomas Bull, som 1586 blev hals-hugget udenfor Kronborg.

Til det andet mere bekendte Selskab hørte George Bryan, Thomas Pope og William Kemp, der alle er kendt fra engelsk Teaterhistorie som optrædende i Shakespeares Skuespil og knyttet til samme Teater som Shakespeare. Man har derfor almindelig antaget, at Shakespeare har faaet sin Viden om danske Forhold gennem disse, men der er Ting, der tyder paa, at hans Kendskab til Helsingør stammer fra en lidt senere Tid.

Med disse Oplysninger stopper de danske Kilder, skønt man skulde vente sig det modsatte, da engelske Skuespilleres Besøg paa Fastlandet netop nu bliver hyppigere, ligesom de nu ogsaa optræder i Sverige. Tilfældigt faar vi dog Oplysning om, at der herhjemme 1590 og de nærmest følgende Aar af og til optraadte Skuespillere.

6. Maj 1590 skriver Prinsens Tugtemester Hans Mikkelsen til Rentemesteren, at Prinsen har brugt sine Penge, og anmoder om 100 Dlr. og 40 Rosenobler, »thi hans Naade behøver møgit til skænck medt disse fremmede och gaar och møgit med, naar thi bringer hans Naade mumskandz vdi Mummeri.« 1592 har Rentemesteren ladet antvorde den »udvalgte Herre Prins og Konges eget Kammer« 30 Dlr., der skænkedes til de Personer, som »age-rede for hans Maj. her paa Slottet« efter »Hans Mikkelsens Seddels Lydelse«. 1593 fik »nogle Tumlere som brugte deres Konst og Springen« 16 Dlr., og 1594 gik der 10 Dlr. til »nogle Gøglere«, som »brugte deres Leg og Kunst.« Om nogen af disse sidst optegnede optrædende var Englændere, vides ikke — sandsynligst er det, at de alle var det — derimod kan der ikke være Tvivl om, at de 18 »Komedianter og Springere«, som Hertug Henrik Julius af Brunsvig 1596 førte med sig hertil i Anledning af Kristian IV's Kroning, var Englændere. Ligeledes var den bekendte engelske Lutspiller og Sanger John Dowland, som bl. a. nævnes i »The passionate pilgrim«, en Tid knyttet til Hoffet her⁷⁷.

De ovenfor citerede Regnskaber fra 1590-erne viser bedst, at det kun er under ekstraordinære Forhold, at en Oplysning om en i et kortere Tidsrum optrædende Skuespillertrop er bevaret. De omtalte Beløb er udbetalte til Hans Mikkelsen, »Prinsens Tugtemester«, der forestod Prinsens d. e. den udvalgte, men endnu umyndige Konge Kristian IV's private Kasse. Der gøres ikke Rede for Beløbets Fordeling og nævnes ikke Navne paa de Skuespillere, der modtog Pengene. En saadan Specifikation maa det have været Hans Mikkelsens Sag at give, naar han aflagde Regnskab for de Beløb, han modtog til Kongens private Brug. Forholdet er utvivlsomt dette: Der har manglet Penge i Kongens private Kasse, og

Rentemesteren har da forstrakt Hans Mikkelsen med Penge til at betale Skuespillerne og noteret Anledningen til den ekstraordinære Udgift. Kun i dette særlige Tilfælde kan der ventes at forekomme Regnskabsnotitser angaaende Skuespillere, som ikke var fast ansat ved Hoffet, og selv da ingen Navne. Paa Spørgsmaalet, om Shakespeare selv har gæstet Helsingør, giver Regnskaberne intet Svar, men dette negative Resultat kan egentlig ikke siges i nogen synderlig Grad at forringe Sandsynligheden for, at han kan have været her.

Hvad enten det nu er Shakespeare selv eller en eller anden af hans Kolleger vi maa regne med som Hjemmelsmand for de Træk i Hamlet, der vidner om et vist Kendskab til helsingørske Forhold, vil det være af Interesse at faa Rede paa, hvad Forbindelse engelske Skuespillere i det hele taget har haft med Helsingør, om de her har kunnet lære det danske Hof at kende, om de har kunnet træffe Landsmænd, gennem hvilke de uden at være det danske Sprog mægtige har kunnet faa Oplysning om stedlige Forhold, og endelig hvilke engelske Skuespillere der vides at have gæstet Helsingør.

Netop paa Frederik II's og Kristian IV's Tid holdt Hoffet ofte til her, særlig ved festlige Lejligheder. Kongens Kapelmester Arnoldus de Fine († 1587) og hans Efterfølger Gregorius Trehou († 1620) ejede Gaarde, som de boede paa, her i Byen. Fremmede Gesandtskaber modtoges ofte paa Kronborg, og særlig synes engelske og skotske Gesandtskaber altid at være ankommet til og afrejst fra Helsingør, hvor de og deres Følge hyppig var indkvarteret i længere Tid ad Gangen i Kroen paa Lundegaard, hos Byens Borgmester eller i den Gaard paa Stengaden, hvor Ricardus Wedderborn havde Eneret til at holde Vinstue for Kongens Hofsinder⁷⁸.

Der er Grund til at tro, at Englænderne følte sig mere hjemme i Helsingør end andetsteds i Danmark. Der var et mere internationalt Præg over Sundtoldsstaden end over andre danske Byer. Fra 1576 havde man her en nederlandsk-tysk Menighed. En saadan havde man ogsaa i enkelte andre danske Købstæder, men Helsingør turde være den eneste, som tillige har haft en engelsk-skotsk Koloni. Ved 1510 stiftede Skotterne i Byens Hovedkirke et eget Alter for disses Helgen Ninianus, og Navne som »Skottestrædet«, »Skottebakken« og »de skotske fæitiges Jord« har antagelig deres Oprindelse fra samme Tid. Fra Reformationstiden til ind i det 17de Aarhundrede beklæder den skotske Købmandsslægt Leye her Embeder som Raadmænd, Borgmestre og Toldere ved Øresundstoldkammeret. I Slutningen af det 16de Aarhundrede var det ikke sjældent at træffe Englændere og Skotter bosiddende i Helsingør. Vi nævner i Flæng Klædekræmmeren Thomas Jacobsen Skotte, »den engelske Købmand, som solgte Rosiner paa Stengaden«, »Gertrud Klettens Engelstkvinde« og flere Medlemmer af

Familien Wedderborn — et Navn, der forekommer blandt engelske Forfattere paa Shakespeares Tid. Desuden var der skotske Knægte paa Kronborg og engelske Hofsinder ved Frederik II's Hof⁷⁹. Vi skal nu se, hvilke engelske Skuespillere der vides at have været her.

Et Regnskab for 1580 inddeler de dengang ved Hoffet ansatte Instrumentister i to Grupper, af hvilke den første kaldes »Instrumentister og Gigler«, den anden »engelske Instrumentister«. Det er utvivlsomt to Kunstarter, der skelnes imellem. De tyske Instrumentister var egentlige Musikere. Af disse havde Hoffet til Stadighed et Hold paa 4—5 Mand, tilstrækkeligt til at besætte de sædvanlig 4—5-stemmige Stykker med. De engelske Instrumentister, som vistnok ikke befattede sig med flerstemmig Musik, optraadte derimod som Gøglere eller Skuespillere. I Gruppen »engelske Instrumentister« opføres ialt 5 Personer:

»Mathias Zoëga, Dantzer
Johann Krafft
Johann Personn
Johan Kerck (kaldes ogsaa Kirckmann)
Thomas Bull.«

Nr. 2, 3 og 4 var antagne af Kongen i Crempe i Holsten d. 18de Januar 1579. Thomas Bull blev antaget St. Hansdag, og Zoëga lidt senere samme Aar. Zoëga er utvivlsomt en italiensk Adelsmand, der — landflygtig paa Grund af et Drab — en Tid havde været Lutspiller ved det lyneborgske Hof og siden i Mecklenborg var Hovmester for de fyrstelige Børn, og som her i Landet blev Stamfader til en anset Slægt. Thomas Bull var aabenbart Englænder. Om de tre andres Nationalitet ved man intet⁸⁰. I Stedet for Kirck traadte senere en Thomas Warrin, og en anden Instrumentist Simon Detre hørte mulig ogsaa til det engelske Selskab. Af de her nævnte var Johann Personn, Thomas Bull, Thomas Warrin og Simon Detre endnu i Hoffets Tjeneste 1586, Thomas Bull blev i August dette Aar halshugget i Helsingør, de andre tre blev afskediget d. 18. Novbr. s. A., men Warrin og Detre er atter i Hoffets Tjeneste henholdsvis 1589 og 1590.

Den 17de April 1586 drog Henrik Ramel som Gesandt til England med 3 Skibe og et betydeligt Følge, deriblandt 9 Trompetere og 8 Instrumentister, blandt hvilke de fire førnævnte »engelske«. Omkring ved 16de Juni s. A. vendte han tilbage. De Instrumentister, han havde med til England, var ogsaa med tilbage. Men fra 17de Juni optræder desuden i Kostpengeregnskabet 7 andre engelske Personer, som aabenbart maa være fulgt med Gesandskabet hertil. Der nævnes først »William Kemp Instrumentist«, som sammen med »en Dreng ved Navn Daniel Jones« var her i to Maaneder,

Givet for at lade færdige 183 plæmke,
 været færdige Lauritz Skrivters og
 Raadhusgaarden, som Folk red neder,
 igennem tid og Engelske Legter i Raadhus-
 gaarden _____ iii J

Af Helsingør Kæmnerregnskab 1585.

Der staar: Givet for at lade færdige (d. e. standsælte) det Plankeværk imellem Lauritz
 Skrivters og Raadhusgaarden, som Folk red neder, den Tid de engelske legte i Raadhus-
 gaarden _____ 4 Sk.

1585 Jul .. Wilhelm Kempe Instrumentist fik for 2 Maanedes
 Tjenestegjælder sig og 1 Dreng med navnet Daniel
 Jones fra den 17de Juni, som kom udi Tjenesten, og dertil 1 Maaned
 hannem skænkedes til Aftog, er tilsammen 3 Maaned, hver
 Maaned 12 Daler, er

1585 Jul iii J	Thomas Stienn	Disse 5 Instrumentister og Springere kom udi Tjenesten 17 Juni, er fra den 8de Maaned endes, som er den 18de Septemb. — 3 Maaned og 3 Dage, hver om Maaned 6 Dlr., beløber hver 18½ D. 3 Sk., er tilsammen 92½ D. 15 Sk., som Thomas Stiuenns annammet og kvitteret.
1585 Jul iii J	Jürgen Briann	
1585 Jul iii J	Thomas Koning	
1585 Jul iii J	Thomas Pope	
1585 Jul iii J	Robert Persj	

Af Hofmønsterskriverens Kostpengeregnskab for 1586. Der staar:

Wilhelm Kempe Instrumentist fik for 2 Maaneders Kostpenge paa sig og 1 Dreng ved Navn Daniel
 Jones (Jones?) han havde fortjent fra den 17de Juni, han kom udi Tjenesten, og dertil 1 Maaned
 hannem skænkedes til Aftog, er tilsammen 3 Maaned, hver Maaned 12 Daler, er . . 36 Dlr.

Thomas Stienns } Disse 5 Instrumentister og Springere kom udi Tjenesten 17 Juni, er fra den
 Jürgen Briann } Tid og til denne 8de Maaned endes, som er den 18de Septemb. — 3 Maa-
 Thomas Koning } neder og 3 Dage, hver om Maaned 6 Dlr., beløber hver 18½ D. 3 Sk., er
 Thomas Pope } tilsammen 92½ D. 15 Sk., som Thomas Stiuenns annammet og kvitteret.
 Robert Persj }

og dernæst »5 Instrumentister og Springere«, som var her fra 17. Juni til 18. Septbr. s. A., nemlig

Thomas Stephens
George Bryan
Thomas King
Thomas Pope
og Robert Percy.

Af disse er George Bryan, Thomas Pope og William Kemp kendt fra Listen over de Skuespillere, som udførte Shakespeares Skuespil, Pope og Bryan synes endog at have indtaget en frem-skudt Plads blandt disse. Kemp vides at have spillet Dogberry i »Stor Staahej for ingenting« og Peter i »Romeo og Julie«. Han optraadte mest i Klownroller og er iøvrigt kendt fra sin Morrisdans, som han beskriver i sin Bog om »Ni Dages Underet«, i hvilken han skildrer, hvorledes han i 9 Dage dansede fra London til Norwich og overalt blev modtaget med stor Begejstring, der dog kulminerede i Norwich, hvor han paa Torvet blev modtaget af Byens Musikkorps, og hvor man til Minde om Bedriften slog hans Bukser op paa Væggen i Raadhuset og udnævnte ham til Æresborger. At Kemp og hans Dreng rejser før de andre, og at de i Regnskabet opføres for sig selv, tyder paa, at han her er optraadt alene og sagtens da i sin Morrisdans⁸¹. Til de her omtalte Instrumentister hør maaske endnu nævnes 5 Mand, som Lensmanden paa Kronborg for at imødekomme et af Kongen udtalt Ønske om at faa »nogen synderlig Spilmend der paa Slottet« 1585 har »anholdt« i Helsingør og tinget med om Løn. At de er kommet hertil søværts, gør det ikke usandsynligt, at det er Englændere, men iøvrigt omtales de som Musikere. To af dem sendes til Frederiksborg, men de tre synes at være forblevet i Helsingør, og i Januar 1586 faar de alle 5 Bestalling som Taarnmænd paa Kronborg, hvor de spillede fra Trompetertaarnet Aften og Morgen samt ved Kongens Maaltider. Det kan da være disse eller det førstnævnte Selskab, der optraadte i Helsingørs Raadhusgaard 1585.⁸²

Om det Drama, som endte med Thomas Bulls Henrettelse, beretter Helsingørs Tingbog⁸³ følgende: Bull boede hos den førnævnte »Gertrud Klettens Engelstkvinde«, der havde en Datter Elsabe, som Bull var dødelig forelsket i, men som skulde ægte hans Landsmand Thomas Boltum. Oprindeligt synes de to Medbejlere at have været Venner, selv efter at det var bestemt, at Boltum skulde have Elsabe. Bull havde en Dag betroet sig til ham og sagt: »Den Kvinde Elsabe haver dig nu saa kær. Du skal vide, at hun haver sagt til mig engang tilforn, at der var ingen udi Verden, hun havde kærere end mig, hvilket jeg beder dig udi Tromaal og formaner, at du ikke vil sige hende det igen«. — Nu nogen Tid straks derefter kom Thomas Bull udi Elsabes Hus, som han til-

forn plejede at gøre, og da gav Elsabe hannem for og sagde: »Efterdi, Thomas, I vide, jeg skal nu have denne Karl Thomas Boltum, da beder jeg Eder, at I vil undholde eder af mit Hus herefter med Eders Gang«. — Heraf mente Bull at kunne slutte, at Boltum havde ladet hans Udtalelse gaa videre til Elsabe. Han bebrejdede ham dette, og deraf opstod deres Trætte.

Bull gik udi Gertrud Klettens Stue og spadserede paa Gulvet, Gertrud var ikke hjemme, men hendes to Tjenestepiger sad i Stuen og spandt. Saa kom Boltum ind og satte sig paa Foldestolen. Der faldt hastige Ord imellem dem, som Tjenestepigerne ikke kunde forstaa. Derefter gav Bull sin Modstander et Slag paa Hovedet med Haanden og fik selv et eller to Slag paa Munden igen, hvorefter han løb op paa Loftet efter sit Værge. Den ene af Pigerne holdt da Døren, for at han ikke skulde komme ind, medens den anden løb efter sin Madmoder. Gertrud kom nu løbende til og traf Thomas Bull i Forstuen med sit Værge. Hun formanede ham for Guds Skyld at betænke sin egen Velfærd og ikke forløbe sit Liv. Hun fik ham da ud ad Gadedøren, medens Boltum endnu sad i Stuen. Derefter hentede Gertrud Elsabe for at berette hende, hvad der var foregaaet, og Datteren fulgte med til Moderens Hus. Boltum kom ud og mødte dem i Gadedøren og fulgte Elsabe tilbage til hendes eget Hus igen. Ved Hjørnet af Strædet kom Thomas Bull imod dem med sit Værge. Elsabe bad sin Fæstemand løbe, og han løb tilbage og kom ind i Bislaget. Men som han vendte sig og saa tilbage, stak Thomas Bull ham for ind og bag ud igen tvært igennem Livet. Thomas Bull nægtede intel. Elsabe berettede, at Boltum ikke havde betroet hende Thomas Bulls Ord. Denne blev derefter tilspurgt ved sin højeste Ed, om Elsabe havde hemmelig eller aabenbare givet ham noget Tilsagn om Ægteskab. Hvis dette var Tilfældet, kunde han maaske redde sit Liv. Men Thomas Bull svarede nej — og blev henrettet udenfor Kronborg. — Elsabe havde jo kun sagt, at der var ingen, hun havde kærere end ham.

Endnu en engelsk Instrumentist og god Ven af Shakespeare har været knyttet til det danske Hof og opholdt sig i Helsingør, nemlig Lutspilleren John Dowland. 1598 lønnedes han af Kristian IV som Instrumentist med 500 Dlr. 1600 modtog han en Æresgave paa 600 Dlr., og 1601 blev han sendt til England for at købe Instrumenter. 1602 skriver Kongen til Lensmanden paa Kronborg, at han vil have afskediget en engelsk Harpeslaaer og en Danser, som Dowland forud har antaget. De skal dog have den Løn, Dowland har lovet dem, men Harpen skal man beholde, da Kongen har betalt den. Ligeledes skal Lensmanden tage en Fiol de Gamma, som nogle bortrømte engelske Instrumentister har efterladt hos Herman Rosse i Helsingør. Disse sidste hører antagelig ogsaa til de af Dowland antagne. Det bedste Bevis for, at Dow-

land har holdt til i Helsingør, er iøvrigt, at hans »Second book of songs« er dateret Helsingør den 1ste Juni 1600⁸⁴.

Det hertil anførte kunde suppleres med en nøjere Paavisning af, at det danske Hof netop ved den her omhandlede Tid i stor Udstrækning holdt til paa Kronborg, og at der ved rejsende Gesandtskaber til og fra England og Skotland herskede den livligste Forbindelse med de brittiske Øer. Det fremdragne vil imidlertid tilstrækkeligt vise, baade at et shakespearesk Besøg i Helsingør ligger indenfor Sandsynlighedens Grænser, og at Shakespeare iøvrigt blandt sine nærmeste Kammerater let har kunnet faa noget at vide om Forholdene her.

William Kemp dansende sin Morrisdans.

SHAKESPARES »HAMLET« OG HELSINGØR

Vi vender derefter tilbage til Shakespeares Værk, idet vi vil søge at udrede, hvilke Træk af dette der for den, som er fortrolig med Helsingørs Historie, synes at vise Kendskab til danske eller helsingørske Forhold, idet vi helt igennem lægger Vægten paa at give de lokalhistoriske Oplysninger, som er nødvendige for en Besvarelse af de Spørgsmaal, der melder sig. Handlingens Hovedtræk vil vi forbigaa og kun beskæftige os med Bipersoner og Biomstændigheder, med Hensyn til hvilke det kan antages, at en gennemgribende Bearbejdelse af det Stof, Digteren har syslet med, har været mindre nødvendig, saa at der her er størst Sandsynlighed for at finde oprindelige Elementer bevarede. De Træk, vi saaledes kommer til at omtale, bliver da i Hovedsagen saadanne, overfor hvilke en Forklaring aldrig før har været forsøgt, eller som det ikke trods de allerdristigste Hypoteser har været muligt at give en sandsynlig Forklaring paa.

Kun et eneste Sted i »Hamlet« er der omtalt en helsingørsk Begivenhed af en saadan Natur, at man kunde vente sig at genfinde den i Byens Historie. Vi tænker her paa Samtalen mellem Soldaterne paa Volden (I. 1,70 o. flg.), hvor det udførligt beskrives, at Byen er sat i Forsvarsstand, og at Landets Folk plages med Arbejde og Vagthold for at kunne afværge et Angreb af den norske Kongesøn Fortinbras, som med en forvoven og forvorpen Skare vil drage gennem Danmark til Polen.

Den eneste Gang, Helsingør i det 16de Aarhundredes sidste Halvdel var saaledes rustet mod Fjender, var fra Begyndelsen af Juli 1573 til Slutningen af Januar 1574. »Paa den Tid var formodendes den franske Armada at skulle ville kommet hid at igennemløbe med Gewalt. Og var Krogen ganske omberustet med Skyts og Skanser.« Den danske Flaade beordres til at ligge ude længere end sædvanligt. Helsingørs Borgere faar Ordre til at sørge for Staldrum til Krigsfolk og Hofsinder »hver ved sin Hals«. For at skaffe Kød til de mange Krigsfolk ophæves Slagternes Lavsret, og hver Mand faar Lov at slagte og sælge. Borgerne skal selv »holde deres Værge rede« og være parat til at møde for Raadhuset, naar Stormklokken ringer, ingen maa drage af By om Natten, men enhver skal være rede til Vagthold paa Slottet, naar tilsiges, »ved hver sin Ære og Hals«.

Da dette Vagthold mod den ventede, for Byens Folk ukendte Fjende varede et halvt Aars Tid, kan der ikke være Tvivl om, at det har været en Plage for Byens Borgere, og at disse har spurgt som i »Hamlet«:

»hvorfor da dette strenge, skarpe Vagthold
hver Nat besværer Rigets Undersaat,
hvorfor der daglig støbes Malmkartover
og købes Krigsforraad i fremmed Land,
og Skibsbygmestre tvinges til at slide
saa haardt, at Søndag skilles ej fra Søgn.«

Mærkeligere endnu er det, at den Fyrste, som vilde tiltvinge sig Vej gennem Sundet, den franske Henrik af Valois (senere Henrik III), netop ligesom Fortinbras vilde til Polen, og at den danske Konge (som i »Hamlet«) sender Sendebud til hans Hjemstavn for at faa Rede paa Sagen. — Vi følger imidlertid Begivenhederne videre. Den 24. August 1573 forsøgte den franske Legat, der med nogle Fribyttere kom fra Polen, »med Magten at løbe igennem Sundet«, men de »bleve der saa med Lod og Krudt hilsede, at de maatte give sig fangen«. Fribytterne blev sat i Fængsel i Blaataarn og Legaten holdt i Forvaring paa et Herberg i Helsingør. »Men som der var stor Fortrolighed og Venskab mellem Danmark, Frankrig og Polen«, lod den danske Konge *dennem*

omsider passere (som Fortinbras i »Hamlet«). Henrik af Valois var imidlertid gennem Tyskland naaet til Polen, hvor han blev Konge i Januar 1574. Da hans Broder et halvt Aar senere døde, opgav han Polen og drog hjem (over Venedig) for at blive Konge i Frankrig.

Man sammenholde hermed, at Fortinbras ligeledes kommer til Polen, bliver Konge der, vender hjem og endelig bliver Konge i Danmark ved Hamlets Død. I Shakespeares Drama maatte Begivenhederne knyttes sammen med Hamletsagnet. Derfor bliver Henrik af Valois en norsk Kongesøn (med fransk Navn?). Ligeledes er det ikke Personen, men Situationen, Shakespeare har benyttet, men denne er til Gengæld kendelig i mange Enkeltheder. At det nærmest var som Flygtning eller i hvert Fald paa lidet ærefuld Maade, at Henrik af Valois forlod Polen, har Shakespeare maaske ikke kendt — i Frankrig holdt den flygtende Konge sit Indtog som en Sejrherr — eller han har ikke haft Anvendelse for det. I hvert Fald har han ikke gjort Forsøg paa at forklare os, hvorfor Fortinbras forlader sit nys erhvervede Kongerige.

Det kan tilføjes, at Stjernen, der nævnes i I. 1. 36, mulig kan være den, som Tyge Brahe opdagede d. 11te Novbr. 1572 og beskrev i »De stella nova«. Den forsvandt først 1574, og det er meget sandsynligt, at man i Helsingør paa den Tid, man frygtede Krig, kan have anset den for et Krigsvarsel. Resen beretter i sin Frederik II's Krønike om Stjernen og tilføjer derefter: »Hvad hun (d. e. Stjernen) her efter hafver udrettet skal effterfølgendis Tid gifve tilkiende«. Umiddelbart derefter skildres Begivenhederne i 1573 deriblandt Sammenstødet med Franskmændene i Sundet⁸⁵.

En anden Person, der ligesom Fortinbras har modstaaet alle Forsøg paa en Forklaring, er »den utro Foged, som stjal sin Herres Datter« (IV 5. 150—52). Her maa man lægge Mærke til, at den Tanke, der hviler knugende i Ofelias Sind, er, at hendes Fader blev jordet »i Løndom« (IV. 5. 66) »uden Æresminde, Sværd og Vaabenskjold« (IV 5. 190) og uden Ligklæde (barefaced), skønt dog, som det synes, i Kirkens Jord (IV. 137).

Lad os hermed sammenholde en dansk Begivenhed. Den 16. Januar 1589 blev den mærkelige Eventyrer Mogens Heinesen dømt fra Livet. To Dage senere blev han henrettet, og hans Lig jordedes i Stilhed paa Nikolai Kirkegaard i København. Aaret efter blev Dommen over ham kendt ugyldig, den mægtige Rentemester og Regeringsraad Christopher Valckendorf, som havde ladet ham henrette, blev afskediget fra sine Embeder og idømt Erstatning til Enken, og Mogens Heinesen fik en hæderlig Begravelse. Med stor Højtidelighed blev Liget taget op af Graven. Kisten forsynedes med en Metalplade med Indskriften: »Herunder hviler den ærlige Mogens Heinesen«. Liget førtes nu til det nordlige Jylland (Ørslevkloster). Hvor Toget drog frem gennem Landet, ringedes der

med Kirkeklokkerne. Og i Kirken, hvor Liget blev jordfæstet, anbragtes en Mindetavle med en saa kraftig Lovprisning af den afdøde, at hans Fjender følte sig fornærmede ved den.

At Mogens Heinesen kan kaldes »Foged« (steward), er der næppe Tvivl om. Han havde af Kongen faaet Eneret til Handelen paa Færøerne, i hvilket Forhold han optraadte paa Kongens Vegne. Selv kalder han sig »Befalingsmand paa Færøerne« og en samtidig Historiker kalder ham »Hovedsmand«⁸⁶. At han var uredelig (false) saavel overfor Færingerne som overfor Kongen og sine Kompagnoner, var mangfoldig dokumenteret. Og at han voldtog Lensmanden Axel Güntersbergs Datter, men senere forligte sig med Slægten ved at ægte hende, var ogsaa velkendt for Datiden. Det er derfor meget sandsynligt, at han i levende Live i Folkemunde kan have været skildret som den utro Foged, der stjal Lensmandens Datter.

Mogens Heinesens Sag var kendt saavel i Helsingør som i England. Det var fra engelsk Side, den Klage førtes, som gav Anledning til hans Domfældelse, og som Efterslæt fulgte en Række Klager (bl. a. over Indskriften paa den førnævnte Mindetavle), der medførte Forhandlinger med England, som først sluttede 1598. Den engelske Gesandt Daniel Rogers, som 1588 mødte for at føre Klage, blev modtaget i Audiens paa Kronborg. Mogens Heinesen var dengang i Helsingør og mødte her for Gesandten for at afgive Forklaring. De enedes iøvrigt saa godt, at de i Forening besøgte Tyge Brahe paa Hveen. Det var fra Helsingør, Mogens Heinesen for sidste Gang flygtede fra sine Forfølgere, og hans Kaperskib »Svanen« blev senere beslaglagt i Helsingørs Havn. Der er da under Forudsætning af, at Shakespeare ved nævnte Tid har været i Helsingør, adskillig Sandsynlighed for, at det kan være Mogens Heinesens Skæbne, der hentydes til i »Hamlet«. Han stod for Samtiden netop som den, der paa uretfærdig Maade havde faaet en uhæderlig Jordefærd, just en saadan Skæbne, som Ofelias Tanker kredser om, naar hun i Vanvidsscenen (IV. 5. 166—168) siger:

You must sing, *Down a-down, and you call him a-down-a*. O, how the wheel becomes it! It is the false steward, that stole his master's daughter.« — Den fremhævede Linie er antagelig Omkvædet paa en Spindevise. »Ned og ned« markerer Bevægelsen for den, der træder Rokken. Naar Ophelia derefter udbryder: »O, hvor Hjulet passer til det!« tænker hun maaske paa »Lykkens Hjul«. I Helsingør kendte ved den Tid, her er Tale om, enhver Helsingoraner Hans Christensen Sthens 1581 udkomne Digt af dette Navn og havde set Latinskolens Peblinge opføre den Skolekomedie »Kortvending«, hvortil det senere blev omarbejdet, et Skuespil, hvis hele Tanke var Lykkens Omskiftelighed — eller, som det hedder i Omkvædet i Slutningssangen: »Hjulet er omvendeligt«⁸⁷.

Et Par andre Træk viser endnu mere direkte lokal Tilknytning. I V Akt 2. Scene siger Hamlet om Væddemaalet, hvor Kongen sætter sex arabiske Heste imod sex franske Kaarder:

»Det er den franske lindsats mod den danske«.

Selv om man nu vil antage, at Danmark var specielt kendt for sin Hesteavl, saa var arabiske Heste dog dengang ikke mindre kendt i Frankrig og England end i Danmark, og det synes da meningsløst at betegne netop arabiske Heste som noget særlig dansk. Udtrykket bliver først forstaaeligt, naar man ved, at Kongen paa Kronborg holdt seks hvide Heste, hvis Manker og Haler man farvede røde. Hestene havde altsaa de danske Nationalfarver⁸⁸.

Har Shakespeare optraadt som Skuespiller for Hoffet paa Kronborg, er det vel sket i Slottets store Festsal, hvor Væggene var beklædt med en Række meget store og overordentlig smukt udførte vævede Tapeter med Billeder af Danmarks 111 Konger og Hovedbegivenhederne fra deres Regeringstid. Vi har da her Sceneriet for Polonius's Drab bag Tapetet og Hamlets Samtale med Moderen, hvor han peger paa Faderens Billede og derefter paa Farbroderen, som »følger efter«. Lad os imidlertid forsøge at gaa et lille Skridt videre. Tapeternes Kongerække begynder ligesom Saxo's med Kong Dan, og det er rimeligst, at Fremstillingen har fulgt Saxo. Vi har da her haft et Billede af Frode Fredegod, og det er ikke dristigt at antage, at der ved dette har været en Fremstilling af Erik og Rollers Kamp paa Isen, hvor Eriks Mænd med deres tjærede Sandaler overvinder Modstanderne, der glider og falder. I den paa Tapetet vævede Tekst kan endvidere have været Erik og Rollers Navne og dermed en Oplysning om Eriks Færdighed i Ordstrid, som havde givet ham Tilnavnet den maalspage eller ordsnilde. Gaar vi ud fra dette, lader følgende mærkelige Linier om Hamlets Fader sig forklare:

»So frownd he once, when in angry parle
he smote the sleaded pollax on the ice.«

Shakespeare har bevaret et stærkt Indtryk af dette Billede. Det maatte med altsammen: Helten med de rynkede Bryn, Ordstriden og Fjenderne, der ikke kan staa fast. Men det har ikke fundet klart Udtryk og kan aldrig have været oplysende for et engelsk Publikum. — Naar man dernæst af de bevarede Kronborg-Gobeliner ser, at i den anvendte Skrift er R og K hinanden saa lig, at det i den betydelige Afstand, i hvilken man ser de foroven anbragte Indskrifter er meget vanskeligt at se Forskel, ligger det nær at antage, at Shakespeare kan have læst Navnet Roller som Koller, hvilket han fra »The Hystorie of Hamlet« kendte som Navnet paa den norske Konge, Hamlets Fader overvandt.

Ret uforklaret er hidtil ogsaa den besynderlige Scene (I. 5), hvor Hamlet og hans Ledsagere, der vil sværge, skifter Plads, hver

Gang Genfærdet taler under den Plads, hvor de staar (fra Kælder-rummet — the cellarage), og derved oplyser dem om, at der er Hulrum under deres Fødder. Der er her hentydet til den gamle, danske Skik, at den, der sværger, skal staa paa fast Grund som Tegn paa, at hans Ord er lige saa sikkert som Grunden, han staar paa. Sakso beretter, at Danerne, naar de valgte Konge, stod paa jordfaste Sten »til Vartegn om, at Sagen skulde være lige saa fast og urokkelig som de Stene, de stod paa«, og Skikken kendes ogsaa andetsteds, hvor det drejer sig om Ed eller Løfte⁸⁹.

I første Akt (1. 19) spørger Bernardo: »Er Horatio der?« Og Horatio svarer: »Et Stykke af ham.« Dette Ordspil er et frimureragtigt Kendingstegn, som forekommer i zünftige Vedtægter, der paa Shakespeares Tid kunde findes i Helsingør, men næppe i England, hvor tysk Lavskik aldrig vandt Indpas⁹⁰. Ord som »the Danskers« i Stedet for the danes (II 1. 7) og virgincrants for garlands (V. 1. 220) vidner ogsaa om dansk Paavirkning. Det sidstnævnte Ord hentyder tillige til en Skik, som er ældre paa Fastlandet end i England, hvor man nævner det her omhandlede Sted hos Shakespeare som første Antydning af dens Forekomst.

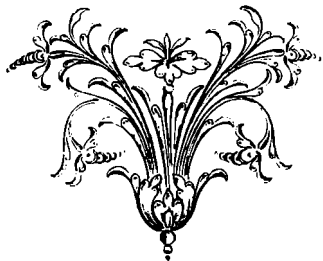
I IV Akt 4. Scene er Skuepladsen »en Slette« (a plain). Betegnelsen er saa gammel, at den mulig kan hvile paa en Tradition fra Shakespeares Tid. I saa Tilfælde skal der rimeligvis staa »the plain«. »Sletten« var nemlig Navnet paa den ubebyggede, sandede Landstrækning som overalt begrænsede Kronborg mod Landsiden, altsaa netop det Sted, hvor Fortinbras maatte befinde sig.

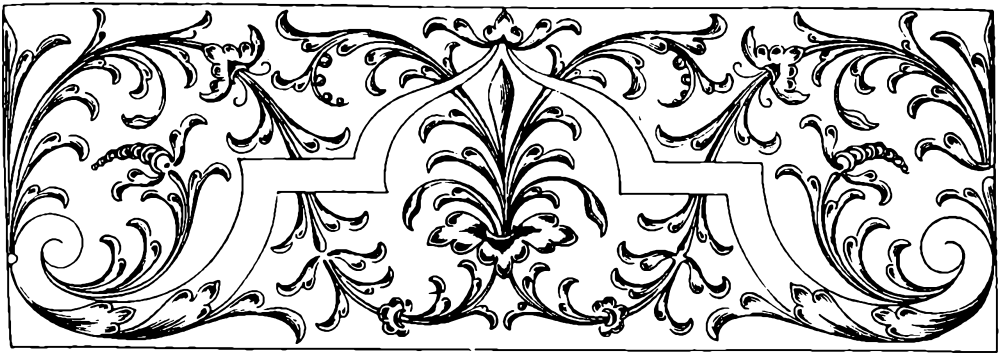
Iøvrigt forekommer der i »Hamlet« kun een eneste Stedsbetegnelse: *Haven*, hvor Hamlets Fader, da han blev myrdet, sov, som han plejede om Eftermiddagen (I. 5. 34 og 59). Giftmordet stammer andensteds fra, men Haven, hvor Kongen plejer at sove, er helsingørsk. Stedet, hvor den danske Konge — som den engelske Gesandts Ledsager 1588 beretter — »plejede at hvile ud fra sine tunge Bekymringer«, har vi endnu bevaret i Kongens Værelse i det gamle Lysthus i Kronborg Have (øverste Etage af Midterpartiet i det nuværende Marienlyst Slot).

Shakespeare omtaler intetsteds Navnet Kronborg, men denne Omstændighed taler snarere for end mod hans Kendskab til Stedet. Enhver, der var nogenlunde kendt med de stedlige Forhold, vidste, at Slottet ved Helsingør i ældre Tid ikke hed Kronborg, og at det først nylig havde faaet dette Navn ved et Kongebud af Frederik II. Men Shakespeare synes at kende to Ting, der var ejendommelige for dette Slot: de berømte Gobeliner og Kasematterne, de underjordiske Rum under Volden, hvor i vore Dage ethvert dansk Barn ved, at Holger Danske sidder. Boede Helten der dengang? Sagnet berettes vistnok først i en 1757 udkommen Beskrivelse af Helsingør⁹¹, men kan jo godt være betydeligt ældre. Holger Danske forekommer paa Kalkmalerier fra Reformationstiden, og Udtrykket »the

Dane« om Danerkongen og »Hamlet the Dane« lyder beslægtet med Holger Danske. Genfærdets Optræden er et Træk, som er hentet andensteds fra, men har Holger Danske allerede da boet i Kronborgs Kasemat, saa har Lokaliseringen til Helsingør været nærliggende.

Har Shakespeare selv besøgt Helsingør, taler Sandsynligheden for, at det ikke kan have været tidligere end 1590. Nævnte Aar var her netop ogsaa, efter at de store Bryllupsfestligheder var overstaaet, ikke mindre end tre engelske Gesandtskaber, — først Christopher Parchingius to Gange, i Juni og Oktober, og lidt senere paa Aaret Horatius Palavicinus —, med hvem han kan have været i Følge. Hos Gertrud Klettens eller i Wedderborns Vinstue har han da kunnet høre om den fremmede Prins, der i sin Tid truede med at løbe gennem Sundet med Gewalt for at komme til Polen, og om Mogens Heinesen, som slagdes paa Baar, saa mangen til Sorrig og Kvide. Han har kunnet se Kongetapeterne i Slottets Festsal, være Vidne til Hoffets Drikkeskik og høre Kanonsaluten, som ledsagede Skaalerne, maaske har han tillige kunnet høre Sagnet om Holger Danske i Kronborgs Kasemat. De store Festligheder ved de overstandne Bryllupper og Kongens Begravelse kort forud maa have været Tidens Samtaleemne. Om Kongens Død har han næppe hørt uden ogsaa at faa Aarsagen beskrevet. Saavel den danske som den tyske Præst havde jo i deres Ligtaler bevidnet, at Kongen var død af Drik. Som et synligt Minde var her maaske Frederik II's Drikkeglas, hvor Kongens Mærke stod ved tre Potter, og hvor iøvrigt baade en Rosenkrans og en Gyldenstjerne havde ridset deres Navne. Og var her ikke just en ung Prins, der nylig havde mistet sin Fader, og en kun 33-aarig Enkedronning, der begge kan have ydet Stof til de tilsvarende Personer i »Hamlet«? Her laa Kronborg Have, hvor Kongen hvilede ud i Lysthuset. Ja, i dette laa maaske allerede da den Kristian III's Historie, som Ogier bladede i 1634, og hvori man kunde læse om den eneste danske Prins, der vides at have studeret i Wiltenberg. Maaske har Shakespeare vandret i Kronborg Have og der — paa den gamle Graabrødre Kirkegaard — set Graverkarlenes ligegyldige Tumlen med de dødes Hjerneskiller som i den gribende Scene af Hamlet.

KRISTIAN V's OG FREDERIK IV's HAVEANLÆG

Hvore Dage ligger Kronborg og Kronborg Have adskilt ved en Jærnbane, et Gasværk og et helt Bykvarter, og man faar ikke Indtrykket af, at Haven og Slottet har noget med hinanden at gøre. Anderledes var Forholdet i Kristian IV's Tid. Naar man da kom ad Kongens Vej fra Frederiksborg, kørte man først gennem den kongelige Lysthave, derfra ad den nu tilmurede Port i den sydlige Havemur ind i Lundegaard. Hvor Vejen førte ud fra denne, laa den Byport, der bar Navnet Røde Port. Her var Bøsseskytternes Corps de garde og den før-omtalte Bro over den murede Hvælving, der gemte Vandledningen til Kronborg. Omtrent herfra strakte Krohaven ved Lundegaards Kro, Partiet om den endnu bevarede Krodam, sig syd paa ind mod Byen. Ved Røde Port drejede Kronborgvejen mere i Øst ind i Grønnehave, hvor det grønne Hus og Arkeliet laa. Til højre for sig havde man her det kongelige Gethus (Kanon og Klokkestøberi) i Kongensgade. Kristian IV lod 1636 den ydre Vold om Kronborg gennemgrave og en Bro bygge over Graven, saa man over denne fra Grønnehave kom lige ind paa Kronborg⁹². Forbi Stenhuggerboderne, Væverhuset, Snedkergaarden og flere lignende Bygninger gik nu Vejen til Mørke Port d. e. hele den forreste Del af øverste Etage i den nu for Publikum tilgængelige Del af Kasematterne. Naar man gennem Mørket her naaede ud i Dagslyset, var man i Slotsgaarden. Alle de her nævnte Anlæg dannede en Forbindelse, der knyttede Slottet og Lysthaven nøje sammen til et Hele.

Heri skete der efterhaanden nogen Forandring, der ikke lader sig nøjere udrede i Enkeltheder, men hvis Resultat var følgende: Den gamle Lundegaard forsvinder, antagelig under Svenskekrigen, i hvert Fald bliver der 1697 paa dens og Rendebanens Plads anlagt en kongelig Køkkenhave⁹³, der forefindes endnu i 1850-erne

og omfatter hele Pladsen mellem Vejen ved det nuværende Garnisonssygehus og Lysthavens sydlige Mur. — Lundegaards Kro var allerede nedrevet 1619, og den gamle Krodam, der egentlig bestaar af 3 eller 4 Damme, af hvilke kun den største og en mindre nu er bevaret, synes mod Aarhundredets Slutning at have mistet sin Betydning som Fiskedam. 1697 andrager Slotsforvalter Jacob Arentzen Kongen om at faa »et lidet Vandhul, kaldes Krodam, næst ved Bleghaverne, som i forrige Tider haver været indrettet til en Fiskedam, mens paa en 12 Aars Tid haver det ikke været til nogen Brug, mulig for des Udygtighed, er ellers tilgroed og ganske forfalden. Vilde Eders kgl. Majestæt bevise mig den Naade og bevilge mig og mine Arvinger til Ejendom samme Hul, som er Eders kgl. Majestæt uden al Skade, kunde jeg fuldføre mit Dessein og have Forraad af Vand til Blegdammen (og) vederfarede mig en stor Naade.« Kongen lod sig bevæge og solgte ham Dammen for 50 Dlr., men forbeholdt sig Ret til at indlede Vand fra Krodammen til sin nyanlagte Køkkenhave »til Vanding i Sommerens Tider⁹⁴.

Allerede før dette passerede, er vistnok Gethuset og Arkeliet forsvundne, idet Virksomheden her blev forlagt til Hammermøllen og Kobbermøllen ved Hellebæk, hvor senere en Geværfabrik oprettedes. Grønnehave synes at være bleven ødelagt under Svenskekrigen og derefter at have faaet Lov til at ligge hen urørt, den omtales senere som en øde Plads med et Par Fiskedamme, paa hvilken Kommandanten lader sine Køer græsse.

Ogsaa Ladegaarden Teglstrup forsvandt ved Svenskekrigen. 1661 hedder det, at »udi Kronborg Len er ingen Ladegaard uden Esrom, hvorpaa holdes kongl. Majst's Stutteri⁹⁵.« 1668 købte Kongen den Gaard, der i den følgende Tid gik under Navnet *Kronborg Ladegaard*. Den laa, hvor nu Montebello ligger, og var opført 1663—64 af Lensmanden Ejler Holck. Den forblev i Kronens Eje indtil 1794, og der anlagdes her en kgl. Lysthave, det nuværende Montebellos Have, som det kgl. Herskab af og til besøgte⁹⁶. Saavel Ladegaarden som Kronborg Have var underlagt den daværende Amtsforsvalter, den fra Svenskekrigen bekendte Hans Rostgaard. Fra hans Embedstiltrædelse 1668 har man en Inventarfortegnelse for Kronborg Have, der vidner højt om dennes Forfald. »Udi kgl. Majestæts Lysthave fandtes ej videre Inventarium end som følger,« hedder det, og derefter nævnes i Gartnerhuset et Bord, en Seng og et Par Haveredskaber, i Lysthuset slet intet. Af Havemuren er 55 Alen »nedfalden« og »50 staar paa Fald«. »Herforuden befandtes Muren rundt om Lysthaven ganske brøstfældig ovenpaa. Vandet udi Haven foregav Gartneren at have mankeret og ej været ved Magt, Haven til Gavn udi 3 Aar, Lysthuset fandtes og brøstfældigt paa adskillige Steder, saasom paa Trappen, paa Skorstenen, og Loftet paa Lysthuset er ganske utæt⁹⁷.«

Adskilligt taler dog for, at Hans Rostgaard maler med vel mørke Farver, man maa jo erindre, at da han selv skulde svare til Havens Inventar, var han personlig interesseret i at skildre alt som brøstfældigt og forfaldent. At der ikke nævnes Inventar i det kongelige Lysthus, kan have sin Aarsag i, at alt er bleven ødelagt under Svenskekrigen, og at det ikke har været benyttet siden. Haven kan derimod næppe have været forsømt, thi allerede kort efter Fredslutningen ansatte Kongen (i Oktbr. 1660) som Gartner ved Haven en Samuel Bønting, den første, der vides at have faaet kongelig Bestalling som Gartner ved Kronborg Have. Det er sandsynligvis ham, der nu tager fat paa at omlægge Haven, saaledes at der i Stedet for de 6 Kvarterer, som ses paa det ældste Billede af Haven (S. 38) nu blev 8 Kvarterer (se Bill. S. 63). En Inventarfortegnelse af 1680 giver følgende Oplysninger om Haven, hvoraf det bl. a. synes at fremgaa, at denne paa den Tid ikke alene har været benyttet som Lysthave, men tillige i nogen Grad er bleven dyrket som Urte- og Frugthave. De overdækkede Løvgange fra Kristian IV's Tid synes nu helt forsvundne, ligesom Fasanhusene og Falkeburene. Kvartererne nævnes nedenfor i den Orden, i hvilken de fulgte, naar man fra Gartnerhuset gik ad Havens Midtergang fra Nord til Syd. Af de to overfor hinanden liggende Bede nævnes da først det paa højre Haand (mod Slottet), derefter det paa venstre Haand (mod Lappen). Alle Bedene er omgivet af »Lister« af Buksbom, indenfor hvilke der findes en Række Buske.

Iste Kvarter paa den højre Haand ved Gartnerhuset er »besaaet med Køkkengewürtz, derom findes 3 Æbletræer, 2 Pæretræer, 4 Kirsebærtræer samt 2 Abrikoser og 6 Vinranker«, der staar langs den nu nedrevne nordlige Havemur. I dette Kvarter er »en Bomskole paa 100 Træer, Vildstammer.« Kvarteret er ellers omsat med Ribstræer, Stikkelsbær, »Rosentræer og Berberisser.« »Udenom er 1 List med Buksbom, som forstaas her og de andre Steder runden uden omkring Kvarteret.« I dette Kvarter er 3 Mistbænke.

»2det Kvarter paa den venstre Haand ved forbemeldte Hus« er ligeledes saaet med Køkkenurter og beplantet med Æble-, Pære- og Kirsebærtræer samt et Kvædetræ og Abrikoser og Vinranker langs Muren. Udenom Ribs og Stikkelsbær samt yderst Buksbomlisten.

»3die Kvarter kaldes ny Kvarter, ligger paa den højre Haand, er anlagt med Buksbom udi een Zug og derudi allehaande Blomster og Zwiebelgevækster.« Deri Æble-, Pære- og Kirsebærtræer, »ellers omsat med Ligustrum, Ribs- og Stikkelsbærtræer, og derom en List med Buksbom.«

»4de Kvarter nævnes Kompaskvarter, ligger paa venstre Haand og er anlagt med Buksbom og derudi allehaande gemeen Zwiebelgevækster, om Kvarteret er sat 10 Æbletræer, 4 Pæretræer, 15 Kirsebærtræer, 1 Blommetræ. Er ellers med Ribstræer og Ligustrum omsat, og der udenom en List med Buksbom.«

»5te Kvarter kaldes Vaabenkvarteret ligger paa den højre Haand« d. e. lige foran Lysthuset. Deri er sat Danmarks Vaaben, og desuden Frugttræer, en Række Ribs og Liguster samt Buksbomlisten.

»6te Kvarter kaldes Stjernequarter, ligger paa den venstre Haand, derudi er sat allehaande Køkkenurter og er ellers sat derudi Lavendel og Salvie,« iøvrigt Frugttræer, Ribs og Liguster og Buksbomliste som de foregaaende.

»7de Kvarter kaldes Ærtequarter, derudi saas Ærter, Bønner og andet deslige Køkkengewürtz. Omsat med Frugttræer samt 1 blaa Seringetræ,« endvidere yderst Ribstræer og Buksbom.

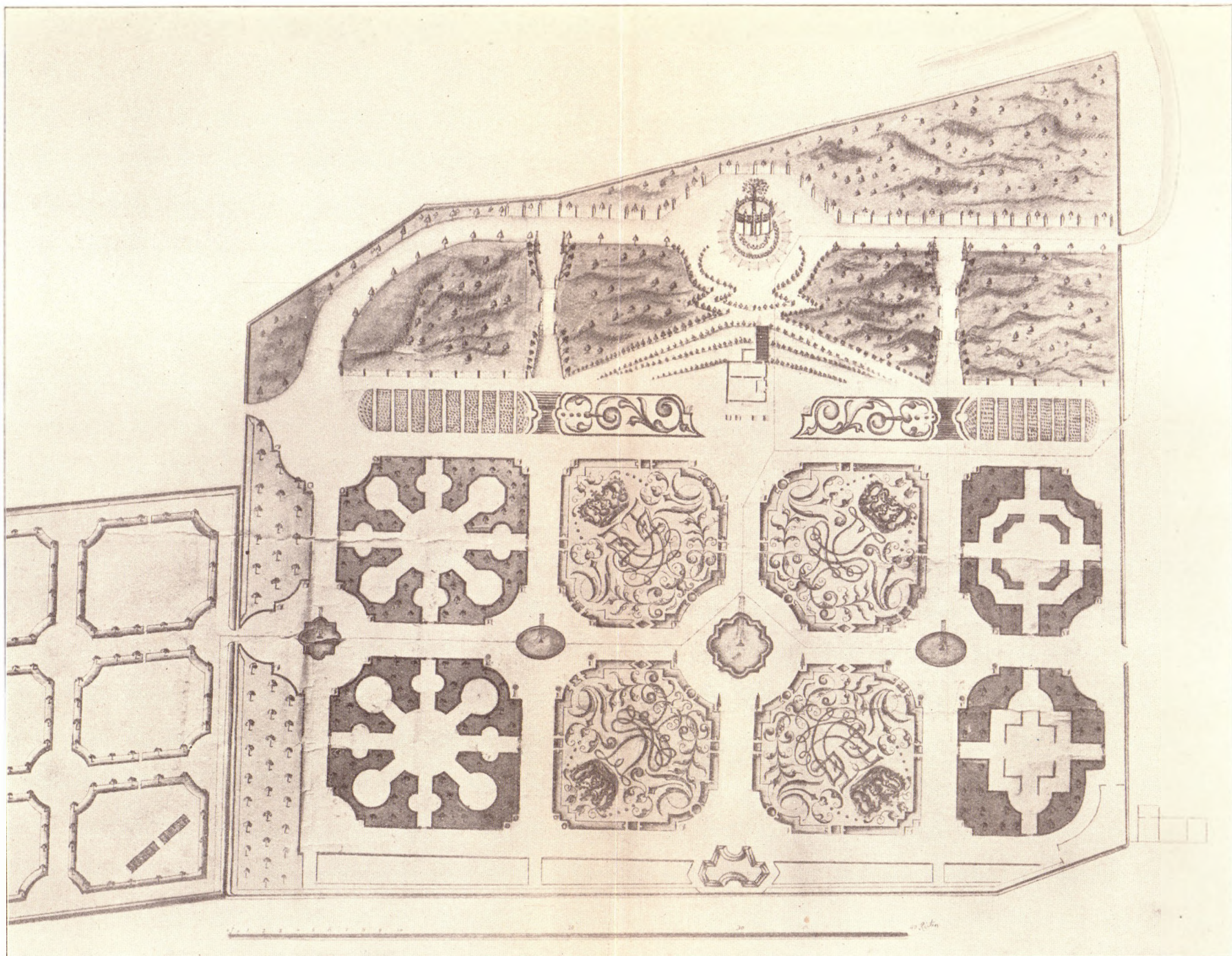
»8de Kvarter, ligger paa den venstre Haand, kaldet Kaalkvarter, derudi er sat Kaal, og er omsat med Frugttræer, Ribs og Buksbom som de øvrige.«

Desuden findes der langs Havemuren »1 List, som begynder med det andet Kvarter (d. e. ved Muren mod Lappen) gaar omkring ved Muren til mod Bakken, der som den gamle forfaldne Port findes paa Muren. Derudi er saadet af adskillige Urter og findes omsat med 8 Æbletræer, 9 Pæretæer, 29 Kirsebærtræer, 14 Blommetræer. 1 Mispeltræ, 1 Kvædetræ, 1 List med Buksbom.« Desuden er Haven kort forud bleven »forbedret med 18 Valnøddetræer.«

»Bakken eller Volden i Haven er paa begge Sider af Lysthuset besat med store Buksbom og ovenpaa samme Bakke findes adskillige smaa og store Træer, og deriblandt nogle Fyr- og Grantræer og ellers 2 Lindetræer.« Havemuren er mod Stranden nedfalden paa 3 Steder, og »i dens Sted er opsat stærke Enegærder med Egestaver.«

Trods den trøstesløse Skildring, Hans Rostgaard gav af Lysthusets og Havemurens Tilstand, hengik der dog adskillige Aar, inden man tog fat paa den efter Svenskekrigen saa haardt tiltrængte Restaurering. 1680 kom der imidlertid en ny Henvendelse fra Rostgaard til Rentemesteren Hans v. Stöcken. »Der er et grundmuret Lysthus i Lysthaven ved Kronborg,« skriver han, »som udi forleden Krigstid blev ruineret, Blytaget og Sparreværket ganske afbrudt, og som der siden ingen Tag er over Huset, saa begynder Hvælvingen alt at falde neder. Om samme Lysthus taler Hans kgl. Majestæt, naar han kører igennem Haven, at det skulde færdig gøres, og som det endnu kunde staa til at hjælpes, saa erindrer jeg herom, at velbaarne Hr. Rentemester vilde have samme Lysthus i Hukommelse, at der kunde komme Tag over. Hvis det ikke nu sker i denne Sommer, saa bliver det ganske fordærvet og staa siden ikke til at hjælpes«. Det kom aabenbart den gamle Have til gode, at Vejen til Kronborg gik igennem den, saa det var let for Rostgaard at finde Lejlighed til at henlede Kongens Opmærksomhed paa Lysthusets slette Tilstand. Andre Omstændigheder kom nu ogsaa Rostgaard til Hjælp. Den skaanske Krig, som havde tæret haardt paa Finanserne, endte i Efteraaret 1679, og Freden beseg-

Benedictus Weinmanns Plan til Nyanlæggelse af Kronborg Have 1716. Efter Originaltegning i Rigsarkivet under »Ukendte Haveplaner«.

ledes ved et Giftermaal mellem den svenske Konge Karl den 11te og Kristian V's Søster Ulrikka Eleonora. Brylluppet skulde staa i Halland, og Prinsessen skulde ved Afrejsen over Helsingør. Da Rostgaard nu i Anledning af, at Gartneren ved Kronborg Have var bleven forflyttet til Frederiksborg, henvender sig til Oberzahlmester Peter Brandt for at faa ansat en ny, glemmer han da heller ikke at anføre, at det var nu høj Tid, at der kom en Gartner igen, at der kunde blive noget skikkeligt til den Tid, der kommer fremmede, naar Prinsessen gaar herfra⁹⁸.

I Foraaret 1685 blev da Georg Kempfe ansat som Gartner, og samtidig tog man fat paa Lysthusets Restaurering. Man blev dog næppe færdig i rette Tid, thi allerede d. 3. Maj var Prinsessen her. Det ser da heller ikke ud til, at man ved den Lejlighed holdt Fest i Haven som saa ofte før. Kronborg saluterede med 3 Gange 27 Skud og for hver 27 Skud en Musketsalve, Borgerskabet mødte ved Indtoget »in vollem Gewehr«, og 2 Batailloner til Fods og et Rytterregiment »gjorde en anselig Parade«, dels i Staden og dels »im Grünenhofe⁹⁹«, men om Kronborg Have meldes der intet.

1680—81 underkastedes Lysthuset endelig den længe tiltrængte Restaurering; Arbejdet lededes af Hans Stenvinkel, der paa den Tid var kongelig Bygmester¹⁰⁰. Alt Træværk i Taget fornyedes, og der lagdes ny Bjælker i alle Lofterne, alt af gullandsk og norsk Tømmer; desuden brugtes der »store Egebjælker til Hovedgesimsen oven om Huset« og til Broen fra Kongens Værelse ud til Bakken. Trapperne fornyedes, og der anskaffedes 150 »drejede Pillarer til Galleriet oven paa Altanen« (d. e. Taget). Endelig brugtes der af »Gullandske Sten til Pillarer i Stengalleriet (d. e. udfor Dronningens Værelse i 2den Etage) og ellers til Carnisser, Archedrag og Fordachninger oven og neden om Huset 50 Fod 2 Stk.« Taget beklædtes med Kobber, hvortil medgik 252 Kobberplader. Der er kun Tale om en Restaurering, ikke om større Forandringer. Dog indsattes paa Façaden Christian V's Vaaben og Aarstallet 1681, som det ses paa Billedet i »Den danske Vitruvius« (her S. 48).

Først 1690 fik man Raad til at genopføre den nedfaldne Mur mod Lappen. De tiloversblevne Ene- og Egestaver leveredes Gartneren til Indhegning af Gaardsplads og Keglebanen. 1697 anlagdes som nævnt den ny Køkkenhave ved Arbejde af hoveripligtige Bønder, og dermed var det for en Tid forbi med Arbejderne ved Haven.

I 1690-erne benyttede Christian V vistnok ret ofte Haverne ved Kronborg og Kronborg Ladegaard som Hvilested under sine Jagtudflugter her paa Eggen. Den 5te Septbr. 1682 hedder det f. Eks. i det kgl. Kammerregnskab: »K. M. var til Kronborg og holdt Middagsmaaltid i Haven, Günthers Folk Drikkepenge 12 R. Skalmejblæserne, som opvartede 4 R.« 1694 kom han til Nyrop og besaa den nyanlagte Jagtvej der, og i den følgende Tid særdes

han ofte i Skovene i sin Jagtvogn (Schieszwagen). Hans Kammer-tjener har i sin Dagbog gjort følgende Notitser herom:

1694 ²²/_s. Kongen spiste til Middag i Lysthuset paa Bjerget. Kom til Aften igen til Kronborg.

²³/_s Om Formiddagen var Kongen redet ud, blev omklædt og spiste til Middag i Haven. Om Eftermiddagen kørte han atter ud i Jagtvognen tilligemed Dronningen.

²⁸/_s Om Formiddagen var Kongen stille, spiste til Middag i Kongens Have.

⁶/₉ I Morges drak Deres kgl. Majestæter The, i Formiddags gik de i Kirke, om Eftermiddagen kørte de ud og skød en Hjort. Mod Aften kom de ind i Haven, hvorhen hele det kongelige Herskab ogsaa kom, og spiste til Aften der.

De ovenførte nævnte Besøg gælder alle Kronborg Have. Lade-gaarden synes endnu oftere at have faaet Visit, og her overnattede Kristian V undertiden. Den 7. Septbr. 1697 gik det særlig festligt til. De kongelige Majestæter drak Kaffe og kørte om Formiddagen paa Jagt, og efter at have nedlagt 2 Hjorte begav de sig til Lade-gaarden. Her var forud samtlige kongelige Herskaber ankommet i Carnioler med Pauker og Trompeter, og her blev de trakteret af Marskal van Osten. Efter Taffelet drog de igen til Kronborg¹⁰¹.

Efter Kristian V's Restaureringsarbejder fik Kronborg Have atter i en Aarrække Lov at ligge urørt hen, indtil Frederik IV i Aarene 1716—17 synes at skænke den sin Interesse. Den bliver da underkastet en lignende Fornyelse som ved 1680, dog for Havens Vedkommende af en langt mere gennemgribende Art.

Den 20de Juni 1716 ansattes der ved Kronborg Have en ny Gartner Benedictus Weinmann, som udarbejder og indsender det Forslag til en ny Haveplan, som her findes gengivet (S. 90, 91). Den ligeledes ny Hofbygmester Ernst foreslaar samtidig at anvende 1085 Rdl. til Restaurering af Lysthuset og Broen bag dette samt 414 Rdl. paa Havemuren.

Om »Broen fra Lysthuset til Bjerget« skriver Hofbygmesteren (i Juli 1717), at den er saa forfalden, at man »ikke uden Livsfare kan gaa derover,« og »det store grundmurede Lysthus ind mod Bjerget« er »nu ganske forfaldent og næsten øde, idet samme siden 1681 ingen Reparation skal have nydt«, men »nu efter allernaadigst (d. e. af Kongen) forleden Høst mig udi Haven givne Befaling« skal det »med Hovedreparation forsynes«. Det maa altsaa have været i Sommeren 1716, at Kongen har taget denne Beslutning, og omtrent samtidig maa han have bestemt sig for en Nyanlæg-gelse af Haven. Det voldte dog sikkert store Vanskeligheder at faa Rentekammeret til at stille de fornødne Penge under den store nordiske Krig, der lagde saa stærkt Beslag paa Rigets Finanser. Det var d. 15. Juni 1717, at Hofbygmesteren først stillede Forslag om Reparation af Lysthuset, Broen og Havemuren. Den 6. Juli

s. A. minder han Rentekammeret om, at »Aarsens Tid forløber«, og at »hs. kgl. Majestæt forleden udi Kronborg Have har anbefalet Gartneren mig at tilmelde, hvorfore med Lysthusets Reparation saalænge henhviles, og siden allernaadigst paa Frederiksborg igen spurgt samme Gartner, om der intet endnu var begyndt, (og) hvorpaa det beroede.« Og »som jeg ikke gerne lader mig tvende Gange erindre, det jeg er skyldig at gøre, og derfor desto sensiblere maa være sligt at fornemine« anmoder Hofbygmesteren paany Rentekammeret om Resolution i Sagen.

Ogsaa Gartneren havde sine Vanskeligheder ved at faa Penge til Haveanlægget. Den 2. Jan. 1717 skriver han til Rentekammeret, at »som forbemeldte Have ganske af ny skal omlægges, hvortil udkræves mange Arbejdsfolk, hvilket jeg hidindtil selver har maattet betale, og som jeg ej er god for at gøre videre Forskud, altsaa vilde jeg allerydmygst udbede mig de høje Herrers Ordre og Anvisning, hvor jeg mine udlagte Penge igen skal bekomme, saavel som til fremdeles at holde Arbejdsfolk fore. Saasom jeg nok ved, at min salig Formand haver dertil haft en aarlig vis Penge, hvilket dog nu ej vil tilstrække, formedelst Haven, som før er meldt, skal af ny anlægges.« Endvidere viser det sig, at Gartneren endnu ingen Løn har faaet, hvorfor han beder om Anvisning til sin »allernaadigst tillagde Løns Empfangelse.«

Overfor Gartnerens Klage bør det dog erindres, at det ved Havearbejderne hovedsagelig drejede sig om Arbejdskraft. Hertil havde Gartneren ved Kronborg Have tidligere haft hoveripligtige Bønder. Disse var f. Eks. benyttede ved Anlægget af Køkkenhaven 1697. Da mange af Bønderne boede saa langt borte som i Gilleleje, foretrak de dog i stor Udstrækning at betale Gartneren Penge i Stedet for Arbejdsydelsen. Det lader nu til, at en Omordning af Ryttergodset har berøvet Gartneren nogle af de hoveri- eller pengeydende Bønder. For dette Tab lover Hofbygmesteren ham Erstatning. Desuden havde Gartneren fra 1714 om Vinteren 2 og om Sommeren 6 Soldater til Arbejde. Hans Bestræbelse gik aabenbart ud paa ikke at miste Pengeydelsen af Bønderne, da han næppe havde vanskeligt ved at faa Soldater til Arbejdet. Hvad hans ekstraordinære Udlæg ved det ny Haveanlæg angaar, henviser Hofbygmesteren ham til »hans kgl. Majestæts partikulære Naade¹⁰², som vel følger af sig selv, naar han efter allerundanigste Pligt og gjorde Tilsagn stræber at fornøje Hs. kgl. Majestæt.« — Trods alt kan det da ikke antages, at der for Gartneren har været uovervindelige Vanskeligheder for Haveanlæggets Udførelse, og da Rentekammeret endelig hen i August gik ind paa at bevilge de 1085 Rdl. til Lysthuset og Broen samt 4 Egetræer og nogle Læs Enebærris til Hegn om Køkkenhaven, maa det antages, at Arbejderne i Hovedsagen er bleven udført som projekteret med Undtagelse af Havemurens Reparation, der blev udsat¹⁰³.

Sammenligner man Weinmanns Haveplan med det 17de Aarhundredes Kronborg Have, er Forskellen meget iøjnefaldende. Den gamle Have var for Parterrets Vedkommende udpræget nederlandsk Renæssance, regelmæssige firkantede Blomsterbede kantede med Buksbomlister var i to parallelle Rækker anlagt paa det flade Jordsmon uden nogen Markering af Midtpunkt eller Midterakse. Skønhedsvirkningen søgtes opnaaet ved den geometriske Inddeling indenfor de enkelte Bede, og Resultatet blev en Række Detailler uden Helhedsvirkning, i hvilken kun de løvdækkede Buegange var et oplivende Element. Som Baggrund for det noget ensformige Parterre var derimod »Bjergtet af megen Virkning, og dettes Indlemmelse i Haven, der som nævnt var Renæssancetidens første Foretagende til den gamle Haves Udvikling, skyldes aabenbart italiensk Paavirkning og er sagtens Udslag af den samme Tanke, der senere rejste det italienske Havehus paa »Bjærgets« Skrænt. Zigzaggangenes Mønster paa Skraaningene er nøjagtigt det samme, som man ser i Haven ved Villa d'Este. Og Hans Rasmussen Blocks Beskrivelse gør det sandsynligst, at de har eksisteret allerede i Renæssancehaven. Maaske er Mønstrene paa Skrænten endda af ældre Oprindelse end de geometriske Figurer i Parterrets Blomsterbede. I hvert Fald siger Hans Rasmussen Block efter sin Beskrivelse af Kronborg Have: »Der er og mange, der aldrig set haver Mønster at sætte paa slet Jord / det haver ej heller været brugeligt i mange Aar¹⁰⁴.« Hvorledes det end forholder sig hermed, saa er der i Renæssancehaven knap nok Tilløb til at opnaa Helhedsvirkning, hverken ved Gruppering af Parterrets Blomsterbede eller ved Forsøg paa at opnaa Samvirken mellem Parterret og Anlæggene paa Bjærgets Skrænt.

I Weinmanns Plan spores straks Baroktidens klarere Overblik og Sans for Helhedsvirkning. De fire symmetriske Bede i Midten lige ud for Slottet, der er mønstrede med Frederik IV's og Dronning Louises kronede Navnetræk, er nu som fire Blomsterblade grupperede om Parterrets Midte, hvor det største af Havens Springvand er anbragt i Blomstens Centrum. Midt for Slottet ved Muren mod Lappen er antydet et Vandbassin eller maaske et Blomsterbed. Paa en paaklistret Lap Papir var angivet det, som Weinmann nok egentlig ønskede her, en Hovedindgang til Haven. Han har haft Blik for, at denne Have maa ses fra Parterret mod Skrænten med Lysthuset, eller fra Bjærgtet eller Lysthuset ud over Parterret og mod Sundet. Det har han vist ved at markere Midterlinien fra Løvhytten bag det murede Lysthus ad Midtergangen med Springvandet til Porten mod Lappen. Paa begge Sider af denne trækker han endda parallelle Gange, der fortsætter sig op ad Bjærgets Skraaning. Paa den anden Led gik der tidligere en Hovedgang hen forbi Lysthuset i Flugt med dettes aabne Buegang. Denne Plads, der ligger højere end Parterret, udnytter han til en Blomsterrabat,

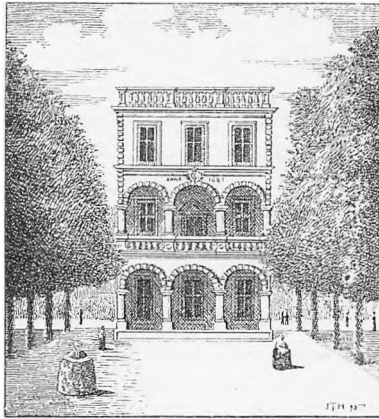

der nærmest Lysthuset er smykket med Arabesker, som bevirker, at Pladsen om dette Havens centrale Punkt i Forening med de 4 Midterbede danner en smuk symmetrisk Figur, der krones af Løvhytten paa Bakken over Lysthuset. Den gamle Vej midt gennem Parterret fra Nord til Syd har han bibeholdt, thi her har man Udsigten mod Bjergets Skraaning. Da Lysthuset ikke ligger midt i Haven, har han udlignet dette usymmetriske Forhold ved at variere Formen for og Mønstret i de 4 yderste Bede, saaledes at man ikke lægger Mærke til, at de to til venstre paa Figuren er betydeligt større end de to til højre. Midtergangen i Nord og Syd, som er udstyret med 4 Springvand, faar derfor 2 smaa til venstre mod 1 til højre for det store i Midten, idet der anbringes et ekstra paa Runddelen ud for Porten til Køkkenhaven. Haveplanen minder noget om Parterret foran Vinbjergsterrassen i Frederik den Stores Have ved Sanssouci, der dog er en Snes Aar yngre. Det helsingørske Parterre er paa en ikke mindre stilfuld Maade tilpasset til de stedlige Forhold, og Anlægget vidner helt igennem om, at Gartneren ved Kronborg Have ikke har været nogen Sinke i sit Fag.

Hvor meget der blev udført af dette Haveanlæg, lader sig ikke med Sikkerhed afgøre. Den Omstændighed, at det senere Jardinske Anlæg utvivlsomt har de samme Gange paa Skrænten som Renæssancehaven, tyder dog paa, at der ved Anlægget paa Bjerget næppe er foretaget betydelige Forandringer i Jordsmonnet. Om et Forslag til Nyanlæggelse af Kronborg Ladegaards Have, som fremkom samtidig og maaske ogsaa stammer fra Weinmann, gælder det samme, at man ikke ved, i hvilken Udstrækning det blev gennemført.

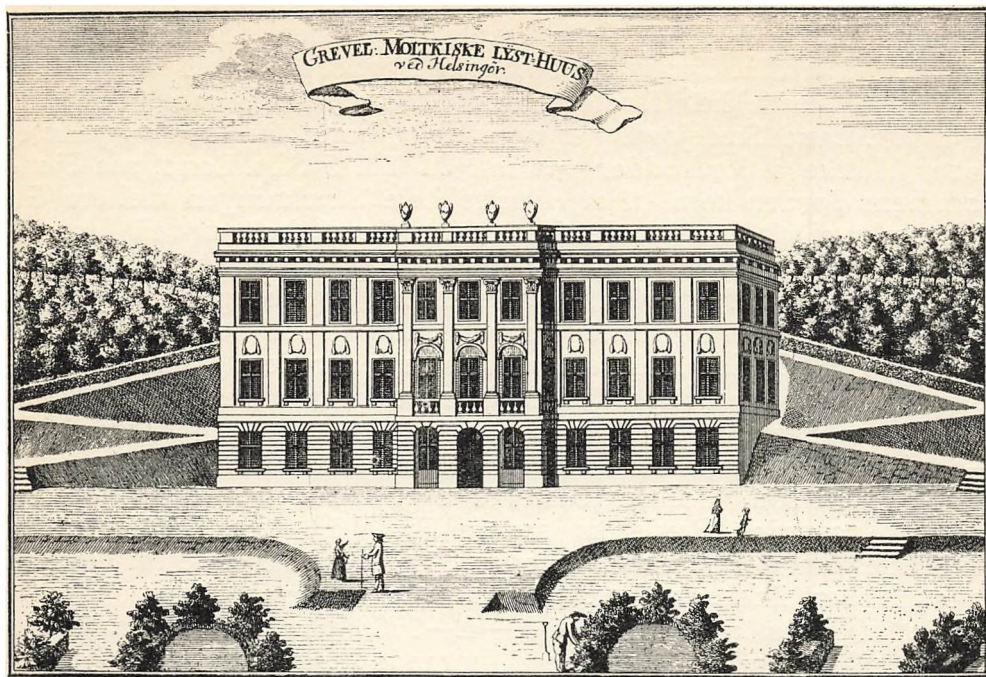
Derimod ved man med Sikkerhed, at Hoffet ret snart tabte sin Interesse for Kronborg Have. Maaske har den nye Dronning Anna Sofie Reventlov ikke syntes om Blomsterbede med Dronning Louises Navnetræk. I hvert Fald hører man op at benytte Haven, og denne faar Lov at forfalde. 1747 blev den tilligemed den tilhørende Køkkenhave og Lysthuset ved Auktion udbudt til Forpagtning. Højeste Bud var 55 Rdl. aarlig, men efter Ansøgning af en Løjtnant Burghof foretoges der nye Ophud, hvorved Burghof blev højstbydende med 100 Rdl. aarlig i 4 Aar fra Mikkelsdag 1747 at regne. I Følge Konditionerne skulde alt vedligeholdes af Kongen, og Forpagteren var kun pligtig at erstatte, hvad Skade der foraarsagedes af ham eller hans Folk. Da de 4 Aar var udløbne, holdtes der ny Auktion, men denne Gang kom der slet intet Bud. Efter Auktionen meldte der sig dog en Strandrider Brinck, der vilde give 40 Dlr. aarlig, naar Konditionerne forandredes noget. Amtmanden foreslog da, at Bygningen skulde sælges. Naar man til den knyttede »Consumptions- samt Brygger og Brændevinsfrihed« vilde der vel nok findes Liebhave, mente han. Dette sidste Forslag fra Raader Rente-

kammeret, da »det var til Afgang for Eders kongl. Majestæts In-
trader og Helsingør Købstad til Fornærmelse«. Derimod tiltraadte
det Forslaget om at sælge, hvilket approberedes af Kongen 1751,
og d. 22. Novbr. s. A. blev hele Ejendommen, Lysthave med
Lysthus og Køkkenhave samt Agerjord takseret til 8 Tdr.s Udsæd
solgt ved Auktion til Justitsraad, Toldkammererer Joh. G. Putscher
for 2000 Rdl., og dermed er Haven for nogle Aar skilt fra Kron-
borg¹⁰⁵.

Lysthuset i Kronborg Have efter
Maleri af H. H. Egeberg.

MARIENLYST

OMRAADE OG EJENDOMSFORHOLD EFTER 1751

ÆNGE forblev Kronborg Have ikke i privat Eje. Justitsraad Putscher solgte den 1758 til Frederik V's gode Ven, Overhofmarskal Grev A. G. Moltke til Bregentved. Ejendommen kaldes nu »Moltkes Glædeshaug« eller »De moltkeske Glædesjorder ved Helsingør.« Putscher, der som nævnt 7 Aar forud kun havde givet 2000 Dlr. for Ejendommen fik nu denne betalt med 3600 Dlr. + 483 Dlr. for en Del Møbler og 200 Dlr. »til Fru Justitsraadinde Putschers Nøglepenge.« Denne sidste Post lyder som en kongelig Gave, og der er desuden adskillige andre Ting, der gør det højst tvivlsomt, om Moltke optræder paa egne Vegne, og snarere kunde tyde paa, at det i Virkeligheden er Kongen, der har købt Slottet, men af en eller anden Grund ønsket, at dette Forhold skulde være en dyb Hemmelighed.

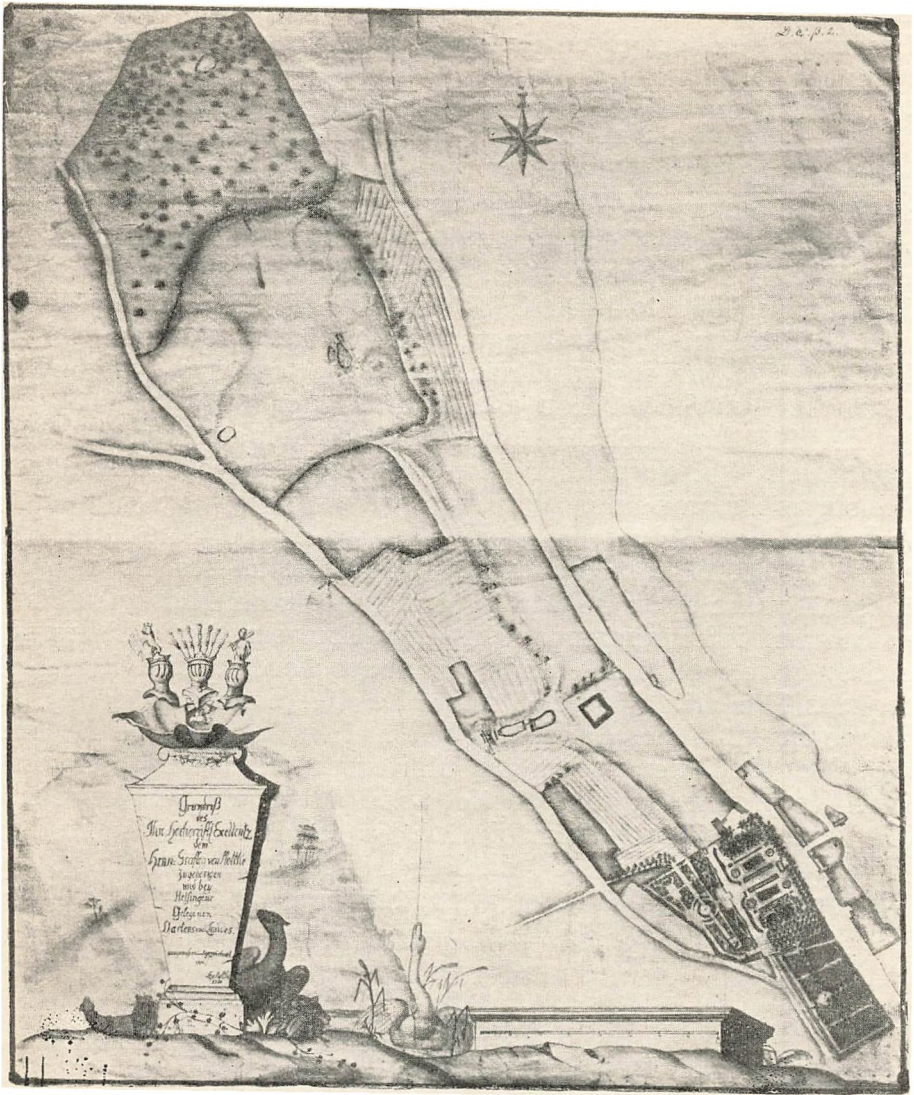
I Ejendommens Regnskaber for Aarene 1759—65, som beror i Bregentved Godsarkiv, omtales Slottet stadig som Moltkes. Det samme er Tilfældet i Regnskabet for 1766, som ligger under den kongelige Chatolkasse. I de her nævnte Aar er det, at Moltke lader foretage et nyt Haveanlæg og udvider Stottet ved Tilbygninger, saa det faar sit nu-

værende Udseende. Hele dette Foretagende ledes af Kongens Architect N. H. Jardin. Iøvrigt er Jorderne bortforpagtet til en Justitsraad Koch, som her foretager landøkonomiske Forsøg. Foruden de 8 Tdr. Land Sædejord, der oprindeligt hørte til Kronborg Have, køber Moltke 5 Jordlodder paa ialt 34 Td. 5 Skp. Land, saa Ejendommens Jorder kom til at omfatte hele Strækningen mellem Gl. Hellebæksvej og den gamle Hammermøllevej helt ud til Magdalenehøj, hvor Byens Overdrev dengang begyndte. Haven og Slottet administreredes af Proviantforvalteren paa Kronborg, Kammerraad Bartholin, og de fornødne Penge sendes ham hver Maaned af Etatsraad H. C. Esmarck; der er Kassereis for den kongelige Chatolkasse, som Overhofmarskal Moltke bestyrer i Henhold til Kongens mundtlige Ordre. Overalt, hvor Haven nævnes i Aarene 1759—66, i Regnskaber, Korrespondance, Brandforsikringsprotokol o. a., omtales den som Moltkes, saaledes ogsaa paa samtidige Kobberstik. I Kronprins Frederiks (senere Fr. VI's) private Kasses Arkiv findes imidlertid en Liste over Skøder vedrørende Marienlyst, hvorpaa der findes opført: »Hans Excell. Grev Moltkes originale Skøde til Hans kgl. Majst. af 6.—4.—1760 paa den af ham købte Lyst- og Køkkenhave samt dertil hørende Jorder og Bygninger ved Helsingør.« Det lyder derfor overraskende, at Etatsraad Esmarck, der i Følge sin ovennævnte Stilling maatte antages at vide fuld Besked, endnu d. 31. Decbr. 1766 kan skrive, at Haven nu straks skal tilskødes Kongen.

Ligesaa mærkeligt er det at se, hvorledes Kongen og Moltke handler om en Dam, »Pundfiskedammen«, fra hvilken Vandet ledes ind til Haven. Den 14de Septbr. 1761 skøder Kongen Dammen til Moltke, d. 19de i samme Maaned skøder Moltke Dammen til Kongen, og fire Dage senere lader man Kammerraad Bartholin med en Bekostning af 12 Rdl. rejse til København for i Rentekammeret at hente det først nævnte nu ugyldige »kongl. Donationsbrev og Skøde« paa »Pundfiskedammen«, aabenbart kun for at han kan forblive i den Tro, at Dammen fremdeles tilhører Moltke.

Paa Forespørgsel er det fra Bregentveds Arkiv meddelt, at det førnævnte Skøde af 1760 beror der. Forholdet er da det, at Moltke kun nominelt er Ejer af Slottet og Haven. Han foretager under sit Tilsyn alle Byggearbejder, men uden at Esmarck og Bartholin ved noget derom, afholdes alle Udgifter af den kongelige Partikulærkasse, og ved Frederik V's Død overdrages Ejendommen uden nogen Refusion til Kristian VII. — Man forstaar derefter bedre Esmarcks ovennævnte Brev til Bartholin, hvori det hedder, at der nu, naar Regnskabet for 1766 indsendes, »sker til D. kgl. Mts. den sluttelige Forestilling, hvad vi og Jardin skal have for 7 Aars Slæb og Møje« med Haven. Det synes herefter rimeligt, at Moltke fra første Færd har handlet paa Kongens Vegne. Skødet til Kongen kunde, naar det skulde omfatte den samlede Ejendom,

Kort over Grev A. G. Moltkes Have og Jorder ved Helsingør 1760. »Grundrisz des Ithro Hochgräffl. Excellenz dem Herrn: Gräffen von Moltke zugehörigen und bey Helsingeur gelegenen Gartens und Landes. — Ausgemessen und gezeichnet von A. v. Moltke 1760. Efter Original i Bregentved Arkiv.

ikke godt udstedes før 1760. Moltkes Hverv har da været at købe de 5 nævnte Jordlodder, anlægge Haven og udvide Havehuset ved Tilbygning, og først da dette er endt, faar Kongen Skøde paa Ejendommen. Af hvad Grund dette fremdeles holdes hemmeligt til Frederik V's Død, er en Gaade, hvis Løsning indtil videre maa staa hen.

For Oversigtens Skyld følger vi imidlertid Slottets Ejerforhold lidt længere. Den 6te Juli 1767 overdrages Ejendommen ved kgl. Cessionsbrev til Enkedronningen Juliane Marie, og først derefter faar den Navnet Marienlyst. Senere kom den i Kronprins Frederiks Eje. Hvornaar dette skete, kan ikke ses, thi kun 1767 og 68 omtales Slottet i Partikulærkassens Regnskaber, derefter giver man Juliane Marie 9000 Rdl. en Gang for alle til Vedligeholdelsen. Af en Lejekontrakt af 1777 ser man, at Kronprinsen udlejer et Stykke af Marienlyst's Jorder og altsaa ved den Tid maa være Ejeren. Derefter tilhører Slottet Kongen, indtil Frederik VII ved 1850 overlader det til »Invalidehotel for sine tapre Soldater, der forsvarede Fædrelandet.« Til Fordel for Invalidefondet sælges det Aaret efter til Helsingørs Kommune.

Ved den Tid udgjorde Marienlysts Jorder 110 Tdr. Land. Foruden d. 8 Tdr. Land, der havde hørt til Slottet fra Frederik II's Tid, og de ovennævnte 34 Tdr. 5 Skp. Land, som Moltke købte, fik Ejendommen i Slutningen af 1760-erne som sin Part af Helsingørs Overdrev tildelt det nuværende Højstrups Jorder. Endvidere købte Kronprins Frederik 1793 det saakaldte »Natmandens Vænge«, som udgjorde 26—27 Tdr. Land, der laa mellem den gamle Hammermøllevej og Stranden, hvor nu Marienlyst Badeetablissement er opført. Kommunen købte Slottet med Have og Markjorder for 32000 Rdl., samt Lappestens Batteri for 660 Rdl., men solgte straks 12 Parceller for ialt 26764 Rdl. For de resterende 5896 Rdl. havde det Slottet og Haven samt de tilbageværende 33 Tdr. Land.¹⁰⁶

Gammel helsingørsk Vindfløj
(Nationalmuseet).

Frederik V og hans Dronning Juliane Marie. Efter Malerier af C. G. Pilo paa de store Spejle i Kongens Værelse.

JARDINS HAVEANLÆG

L Septbr. 1758 havde Moltke faaet udarbejdet et Forslag til en Udvidelse af det gamle Lysthus. Planen gik ud paa, at dette forlængedes mod Nord og Syd med to Tilbygninger af 10 Alens Bredde og 25 Alens Længde, fra hvilke to Sidefløje 15 Alen brede og 18 eller 32 Alen lange strakte sig mod Øst ud i Parterret. Samtlige Tilbygninger skulde være enetages og forsynede med Kælder. Desuden skulde det gamle Trappetaarn nedrives og et større »Trappehus« med »en skikkelig comode Trappe« opføres. Efter Murmester Schiønnings Overslag vilde Tilbygningen koste med 32 Alens Sidefløje 11174 Rdl. og med 18 Alens 9058 Rdl. Denne Plan, til hvilken Hofbygmester Fortlings Erklæringer forelaa allerede i samme Maaned, vilde øjensynlig ganske have ødelagt Haveanlægget. Den blev da ogsaa straks opgivet og allerede i Januar 1759 foreligger Schiønnings Overslag over Jardins Plan, hvorefter Tilbygningen blev udført. Grunden lagdes 1759, men Arbejdet skred kun langsomt fremad. De fleste af Kontrakterne med Haandværksmestrene underskrives i Marts—Maj 1761, og ved den samme Aar foretagne Brandtaksation var Murene kun

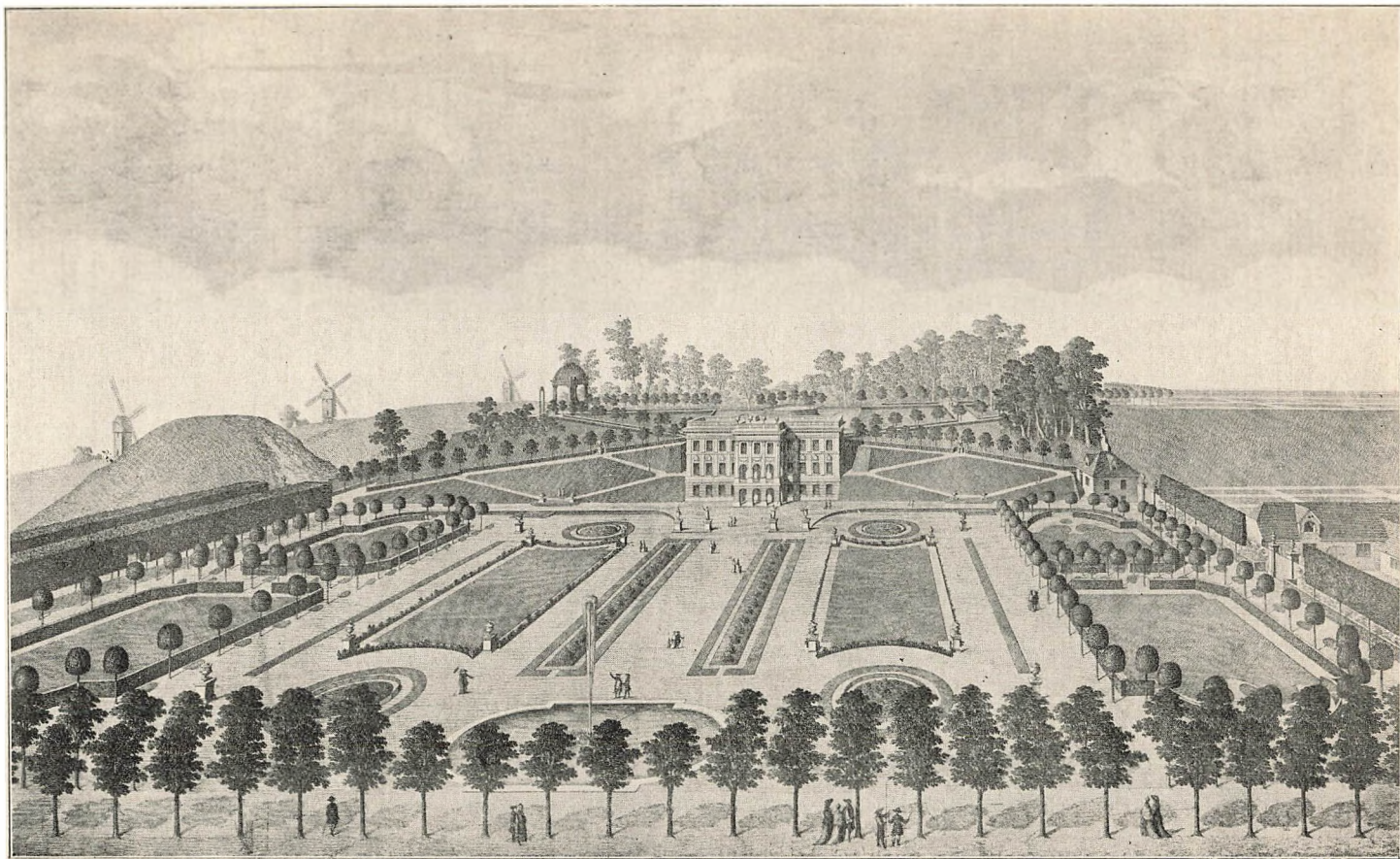
»opbygget indtil Taget, som ej endnu er opført.« En 1763 affattet Inventarliste tyder paa, at man først ved denne Tid er helt færdig med Arbejdet.

Der synes at være en betydelig Lighed mellem Marienlyst Slot og Petit Trianon, som Ludvig XV omtrent ved samme Tid lod bygge til sin Elskerinde Grevinde Dubarry. Set fra Haven, hvor det franske Slot har en skovbevokset Skrænt til Baggrund og en lav Terrasse foran, er Ligheden ganske slaaende. Petit Trianon er opført lidt senere end Marienlyst. Dets Grundsten blev lagt 1762, to Aar efter var det under Tag, men først 1768 helt fuldført. Dets Architect, den berømte Jaques IV Gabriel var en Snes Aar ældre end Jardin. I Aarene umiddelbart før 1754, da Jardin modtog Ansættelse hos Frederik V, var de begge i det franske Hofs Tjeneste. Der er saaledes al Rimelighed for, at de har kendt hinanden, og at Jardin kan have været paavirket af sin ældre Kollega. Om der tillige er Sandsynlighed for en mere direkte Paavirkning for de to nævnte Bygningers Vedkommende, maa overlades til mere kyndiges Afgørelse.

Ved Planen for Marienlyst Slot var Jardin stærkt bunden af Hensynet til den staaende Bygning. Naar dennes aabne Buegange skulde springe frem foran Tilbygningerne, maatte disse blive saa smalle og give saa ringe Plads, at de to Sidefløje blev nødvendige. Jardin valgte at foretage en Udgravning i Bakken, saa baade den gamle Bygning og de to Forlængelser af denne mod Nord og Syd uden at strække sig længere ud i Parterret kunde gøres 5 Alen bredere. Tilbygningerne blev nu 16 × 16 Al og førtes op i tre Etager som det gamle Lysthus, der samtidig forhøjedes 1 Alen. Hele Palaiset fik herved en Længde af 45 Al. og midt for dannede den gamle Bygning med sine aabne Buegange et Fremspring paa 5 Alen ud mod Parterret. Det gamle Trappetaarn forsvandt og ligeledes de Skillerrum, hvormed man, da Slottet var i privat Eje, havde delt Kongens og Dronningens Værelse i mindre Rum. Façaden af det gamle Hus blev ombygget, men den gamle Inddeling bibeholdtes. Ud mod Bjerget opførtes nu en muret Bro med Jærngitter, der til begge Sider fortsattes i et blaamalet Stakit paa Bakkeskrænten parallelt med Slottets Bagside. Slottets Tag blev beklædt med Kobber og omgivet af et Gitterværk af drejede Træsøjler, som over Fremspringet mod Parterret var prydet med 4 store Trævaser.

Til Stenhuggerarbejdet brugtes gullandske Sandsten, da disse var billigere end de bornholmske. Mursten kom fra Flensborg og Kullagunnarstorp samt de nærliggende Teglværker i Helsingør og Nivaa, Tømmeret mest fra Norge. Haandværkerne var for største Delen Hoffets. Hofmurmester I. W. Krause, Hof-tømmermester Joseph Zuber, Hofsnedker I. Lütgen, Stenhugger I. Fortling, Kleinsmedemester I. G. Nollert, Kobbersmedemester Isaac Adrian og Hofstukkator Sr. Giuljo Guione og Hofmalermester I. C. Bræstrup.

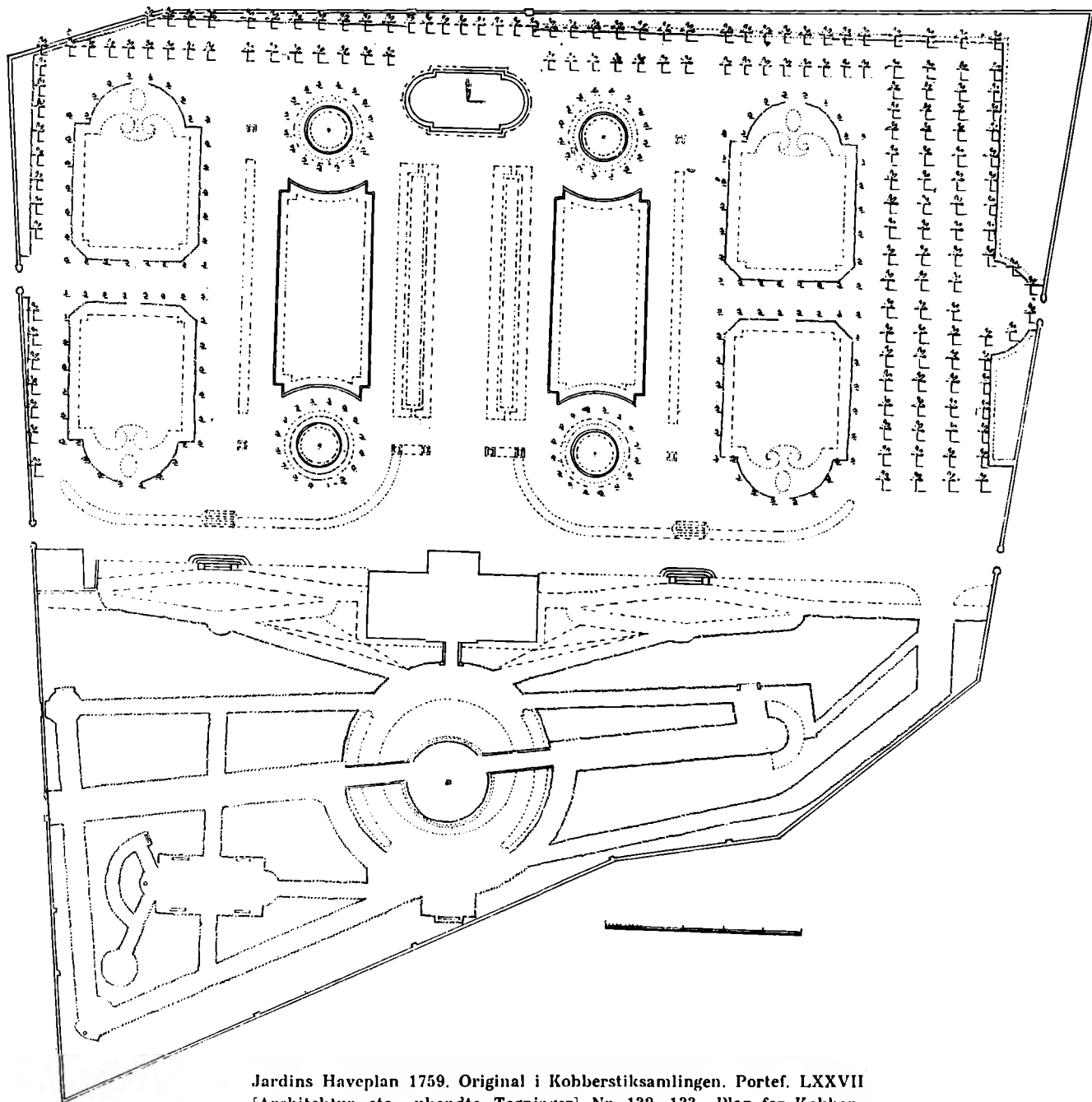

Marienlyst 1767. Kobberstik af V. A. Müller. »Vue perspective du Palais Royal Marien Lust et de ses jardins près Elsineur tres humblement dedié à Sa Majesté La Reine Douarriére Julienne Marie«.

Billedhugger A. H. Gierach udførte de fire romerske Kapitæler af gullandsk Sandsten, som pryder Bygningens Midterparti. Det gamle Kongens Værelse med den vidunderlige Udsigt over Sundet vedblev at være Slottets fornemste Rum. Her lod Jardin anbringe to meget kostbare Hjørnespejle, prydede med Frederik V og Juliane Marie Billeder, der var udført af Portrætmaleren C. G. Pilo, medens Rammerne var skaarne af Billedhugger S. C. Stanley. Et Maleri over Døren, forestillende »Diana og Caliste« og et andet mindre ovalt Kaminstykke, der fremstillede »tvende Børn med Venus Attributer« var derimod malet af J. E. Mandelberg. »4 Stk. 4-kantede Skilderier, som har siddet udi blafongen i den gamle Bygning«, fik nu anvist en mere beskedent Plads i »et lidet Kammer under Hovedtrappen« i mellemste Etage.

Haveplanen maa Jardin have haft færdig samtidig med Bygningsplanen i Begyndelsen af 1759. Den 8de Marts giver han Gartner Krieger, som havde Tilsyn med Arbejdet, Ordre til at fælde fem Træer bag det lille Lysthus, rydde hele det gamle Parterre, men sætte alle de Træer, Buske og smaa Buksbom, som kan bruges til det ny Anlæg, i Jordanen paa et Sted, hvor der ikke skal arbejdes. De store Buksbomhække op ad Skraaningerne paa begge Sider af Lysthuset skal han grave op, endvidere skal han »transportere Jordanen fra det lille Bjerg, som danner en Belvédère«, d. e. han skal sløjfe den lille Høj mellem Broerne bag Slottet, paa hvilken der allerede i Hans Rasmussen Blocks Tid var et Lysthus, som ragede op over det murede Havehus, som det tydeligt ses paa Planen af 1716 (S. 91. 90). I de følgende Foraarsmaaneder gik Arbejdet hurtigt fremad. 24 Soldater fra Kronborg foruden en Del civile Arbejdere og Haandværkere var i travl Virksomhed. Havemuren blev restaureret og dækket med Sandsten i Stedet for Tagsten. »Det lille Lysthus«, (Portnerhuset), der allerede fandtes før 1758 og antagelig var bygget eller ombygget af Putscher, blev ligeledes gjort i Stand. Et nyt Gartnerhus og en Staldbygning blev opført nord for Haven. Den 2den Juni kan Bartholin »underdanigst rapportere (i en Bølle), at alt Arbejdet foroven udi Haven bliver færdig i Dag, undtagen Broernes Beklædning, som tages under Arbejde Dagen efter Pinschelligt. Bjerget er dejlig grønt rundt omkring, og i Forgaars er der gjort Begyndelse paa Alléen fra Norden og op efter, hvilket vil blive det vanskeligste af alt det, der endnu er foretaget.« I en samtidig udateret Skrivelse spørger han, om det førnævnte Lysthus paa Bakken, der nu skal nedbrydes, maa sælges, og oplyser, at Broerne er færdige. Den 16de Juni melder han, at Skrænten nu er »færdig i Aften med Alléer og Gange. Muren ud til Marken (d. e. Gl. Kongenshave) for den øverste Allé er gennembrudt, og Karmen med Jerngitter indsat. Fundamentet til Lysthuset (paa Runddelen mod Byen) er lagt, og selve Lysthuset er under Arbejde i København.« Jardin »agter selv at være til Stede

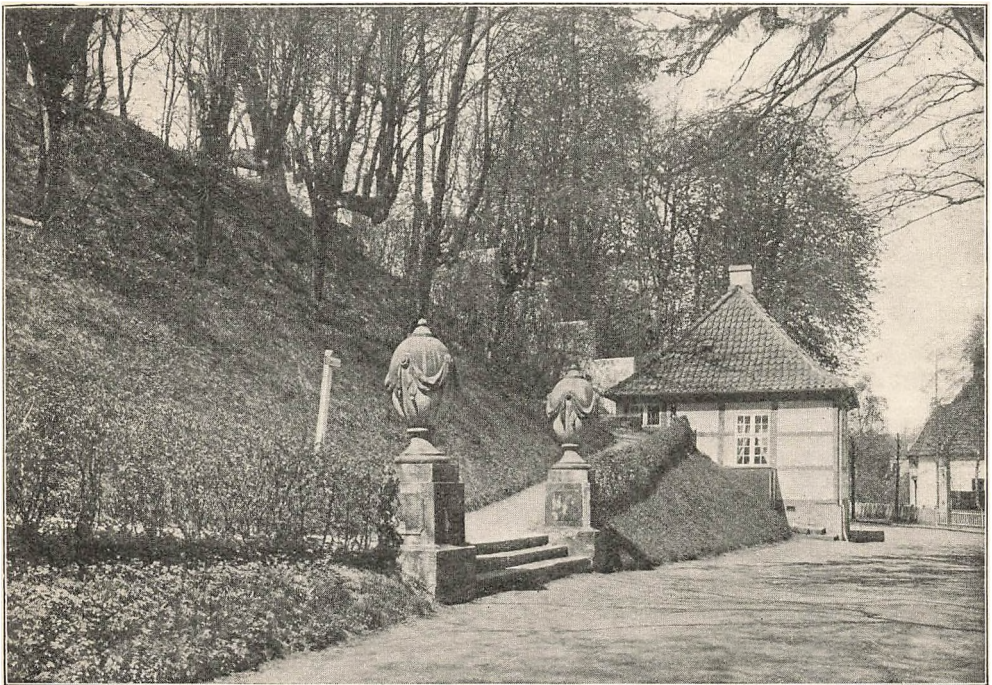

Jardins Haveplan 1759. Original i Kobberstiksamlingen. Portef. LXXVII
 [Architektur etc., ukendte Tegninger] Nr. 132. 133. Plan for Køkken-
 haven («Plan d'un Potager pour Elseneur») findes sammesteds Nr. 76.

Den øverste Allé paa Bjerget bag Slottet. Efter Maleri af Chr. Zacho, tilhørende Landstingsmand, Direktør C. Tvede.

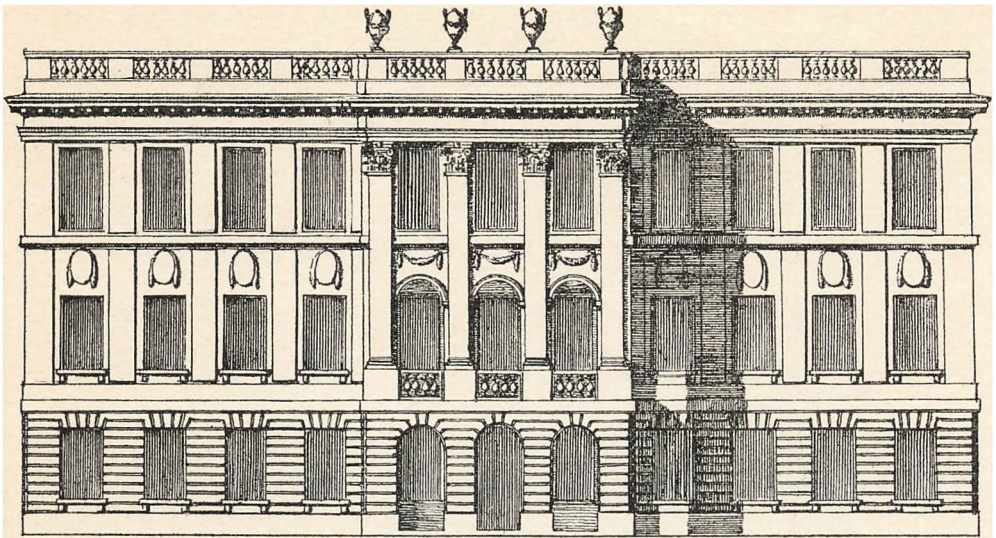
Den nordligste Opgang til »Bjerget« med »Det lille Lysthus« fra Tolddirektør Putschers Tid 1751—58. Den grundmurede Del af dette Lysthus er mulig en Levning af det Badstuehus, Frederik II lod opføre 1588.

ved dessen Opsættelse.« »I Staldbygningerne lægges Bjælkerne paa Mandag, og nedent i Haven gaar Arbejdet ogsaa for sig. Begge Portene under Broerne er færdige«.

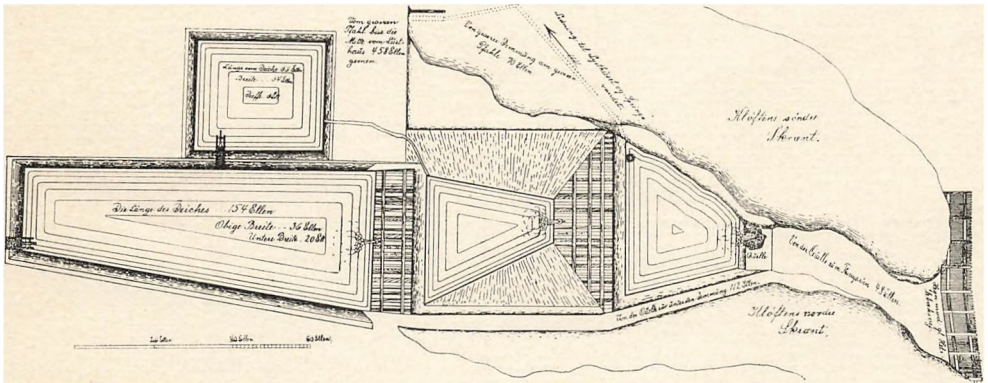
Resultatet af de jardinske Havearbejder ses bedst af den bevarede Plan S. 110—111 og Billederne S. 13 og 113. Paa Bjerget blev den gamle Kongens Vej, der snoede sig rundt om »det lille Bjerg« med Belvedéren, bevaret uforandret, men Belvedéren sløjfedes, og den øverste Allé førtes hen over »det lille Bjerg« ved to Broer, under hvilke der anbragtes »to gewelfte Porte.« Ad disse kom man ind paa en lille aaben Plads bag Slottet, fra hvilken en Bro med Jærnstakit førte over en muret Hvælving ind til Slottets tredje Etage. De to Piller, som flankerede Broen, var prydet med to hvidmalede Lervaser. Endvidere var her opstillet Marmorstatuer af Frederik III og Frederik IV samt en Blystatue af Kristian V, alle anskaffede i 1759. Lervaserne var 1794 afløst af »to udhuggede graverede Frugtkurve« paa Postamenter af norsk Marmor. I Stedet for Belvedéren, der aabenbart i nogen Grad havde skæmmet det smukke Arrangement ved Slottets Hovedindgang, kom nu et nyt, grønmalet Lysthus paa Bjergets sydligste Fremspring. Dette var nærmest, hvad man i den Tids Havesprog kaldte et Tempel. Det var prydet med 8 Egetræs Søjler med joniske Kapitæler (»auf alle vier Zeiten gearbeitet«) udført af Professor S. C. Stanley. Udenfor Lysthuset var anbragt 2 Portaler af Løvværk, af hvilke den »mod Nordsøen« var forsynet med Dør, samt med Jærngitter og Staaltraadsværk til at bære Portalen. Fra Bjerget førte en Dobbeltport (Jærngitter indenfor Træportene) ud til »Gammel Kongens Have«. Portsøjlerne var her prydede med Trævaser, senere vistnok med en Løvportal paa Jærnbue med Staaltraadsfletning.

Ved Gangene ned ad Bjergets Skraaninger paa begge Sider af Slottet plantedes Hække af Avnbøg i Stedet for Buksbom og bag disse en Række Lindetræer, hvis Linier krydsedes bag Slottet for højere oppe at støde til den øverste Allé. Opgangene forneden var forsynet med Trappetrin af Sandsten og pyntet med Søjler med Trævaser. I Parterret blev den gamle fra Nord til Syd løbende Hovedgang nu afbrudt af et elegant mønstret Midterparti, hvis langstrakte Bedes Linier markerede Retningen Øst til Vest og ligesom ledede Øjet mod Slottet, der i langt højere Grad end forud det gamle Lysthus blev Havens dominerende Midtpunkt. Den Række Vandspring, som — forsaavidt Weinmanns Anlæg paa dette Punkt er kommet til fuld Udførelse — smykkede den gamle Hovedgang, blev nu erstattet med et andet ved Havens østlige Mur ligeoverfor Slottet. Parterret indrammede Jardin paa de tre Sider af Lindealléer, af hvilke efter de bevarede Billeder at dømme den yderste Række mod Nord og de to yderste mod Syd klippedes i Hæk, hvorimod den mod Øst voksede frit, men paa Midten stævnedes saaledes, at Udsigten fra Slottet var fri. De større Bede i Havens

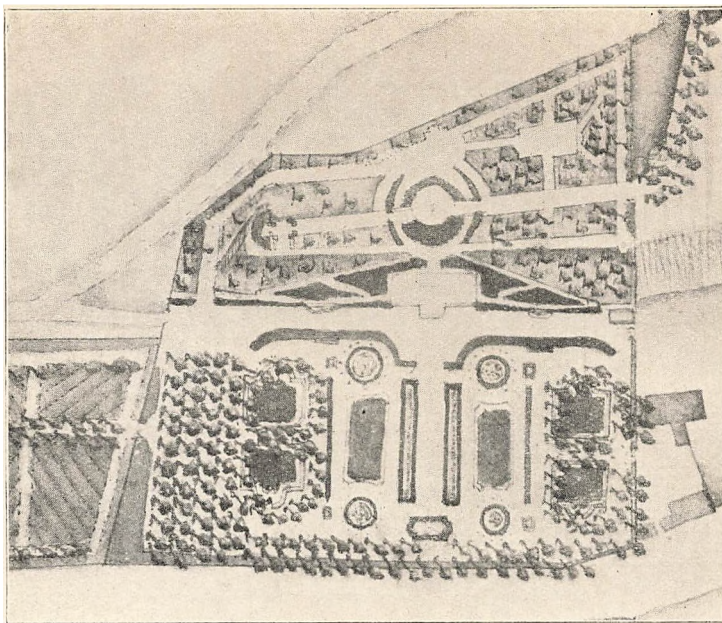

Det moltkeske Lysthus. Tegning af Jardin, graveret af Rosenberg. »Maison de Plaisance de Son Excellence Monseigneur le grand Marechal Comte de Moltke à coté d' Elsenneur«. Efter et meget sjældent Stik i Bregentved Arkiv.

I. C. Späths Plan til Vandanlægget ved den senere Marie Kilde. Efter Original i Bregentved Arkiv, dateret 16-9-1759. Da Dæmningerne blev gennembrudt, blev Arbejdet 1761 gjort om af Kaptajn Sibrand, men de til den senere Tid bevarede Rester af Anlægget viser, at Späths Plan blev fulgt.

Jardins Haveanlæg efter Kortet S. 103.

Udkant hegnedes af Avnbøghække og en Række fritvoksende Linde. Den udstrakte Anvendelse, Jardin gjorde af Avnbøg og Lind, ses bedst deraf, at han i det hele brugte c. 6600 Avnbøgplanter, nogle af $1\frac{1}{2}$ andre af 3 Alens Højde, og 479 Lindetræer.

Havens Midterparti blev helt igennem nøje afpasset efter Slottet og Gangene paa Bjærgets Skraaninger. Den lille Terrasse foran Slottet skraanedes lige ud for dette jævnt ud i den lavere liggende Del af Haven, hvorved Terrassens lave Skraaning i en smukt svungen Linie fortsatte sig i Yderkanten af de to midterste Bede, der flankerede den brede Midtergang og forneden harmonisk stødte sammen med Vandbassinets Linie. Parallelt med denne Midtergang gik to andre Hovedgange udfor de af Vaser markerede Op-gange til Skraaningerne. Til den ene Side begrænsedes disse Gange af de store af fritstaaende Linde hegnede Yderbede, til den anden var deres Grænse trukket op ved et langt smalt Bed, der foroven og forneden afsluttedes af en Vase paa højt Fodstykke. Mellem disse Hovedlinier udfyldtes Pladsen af to symmetriske, langstrakte Bede, hvis Hjørner prydedes af Vaser, og hvis konkave Afslutning saa vel mod Slottet som mod Springvandet gav Plads for smaa cirkelformede Blomsterbede. Paa Pladsen lige for Slottet var opstillet »4 Porcellæsbilleder paa Sandstenspostementer«, hvis Plads var nøje bestemt af Hensynet til de to midterste Bede, ligesom Midtergangens Bredde var nøje afpasset efter det fremspringende Parti paa Slottet.

Vase med legende Børn.
Nævnt i Inventarliste, 1794 og senere.
Staar nu i Marienlyst Badeetablisement.

Den sydligste af Broerne bag Slottet. Til venstre ses »Det lille Bjerg«, der før 1759 var betydeligt højere og forsynet med »en Belvédère«.

Langs Havemuren var der plantet 10 Vinstokke, 11 Lambertske Nødder, 9 Æbler, 7 Blommer, 9 Aprikoser, 6 Ferskener, 3 Pærer, 7 Valnødder og 8 vilde Hasler. Desuden fandtes der 1763 i Parterret 7 ægte Kastanier, 4 Takspyramider, 6 Laurbærtræer i Baljer og et Figentræ, og paa Bjerget bl. a. 33 vilde Kastanier, 42 Asketræer og 20 Egetræer samt 3 store Fyrretræer. Takstræer vilde ikke trives i Haven, 1759 plantedes 100, men af disse var Aaret efter 99 gaaet ud. Haven havde 5 Indgange, nemlig — foruden den førnævnte paa Bjerget — en fra den nuværende Marienlyst Allé, en ligeoverfor ved »det lille Lysthus«, en fra Gartnergaarden og en fra Køkkenhaven. Ved alle Portene var paa hver Side af Pillerne anbragt »en udskaaren Vase af Brædder« udført af en helsingørsk Snedker Michaelis, derimod var de »6 (malede) store Vaser af Eg til Pillerne«, som for 12 Rdl. Stykket udførtes af Professor Stanley, antagelig anbragte andensteds i Haven. Fra Kastrop Fajancefabrik fik man iøvrigt 1765 ikke mindre end 24 store Blomsterpotter à 12 Rdl., der efter Prisen at dømme kan have været anvendt som Havedekoration. Til de 4 Trævaser ved Sandstenstrapperne til Bjergets Skraaninger kom 1763 9 Vaser af glasseret Ler paa Træpostamenter omkring i Haven samt 4 Blomsterkurve »af grøn anstrøgen Treillage.«

Lindeallé langs Havemuren mod Lappen.

Foruden de i det foregaaende nævnte Statuer fandtes der 1760 i Haven en »Hercules udhuggen i Sandsten i fuld Corpus, staaende paa Sandstensfundament« og »et stort Træbillede, hvidmalet«. 1794 nævnes endvidere »en Vase af Sandsten udsiret med smaa Dreng, 5 Al. høj med Postamentet« (S. 117), »4 Vaser af Sandsten med andre Ornament, 4 Al. høje«, »1 Figur-Mercurii Statue af Sandsten, 4 Al. høj«, »4 Vaser af Sandsten, med disse 3 lige Postamenter, Højden 4 Al.« og »15 Figurer af Bly paa Sandstenspostamenter¹⁰⁷«.

Udenfor den egentlige Lysthave i den nærmeste Kløft i Skrænten nord for Haven anlagdes et saakaldet »Vandværk«. Det udførtes først af en Købmand Späth, men da Dæmningen blev gennembrudt, blev hele Arbejdet 1761 gjort om af en Kaptajn Sibrand. Vandet lededes fra »den saakaldte Biletsdam« (d. e. »Pundfiskedammen«, tidligere »Poontsø«) gennem en Dæmning, hvor der kunde lukkes helt for Vandet, ind i »en opslagen Grøft« til Landevejen. Herfra førtes Vandet under Vejen, gennem en Slamkiste ind i Kløften, hvor det fik Tilløb af en derværende Kilde, der dengang efter Juliane Marie kaldtes Marie Kilde, men siden 1859 har heddet Ophelia Kilde. I Kløften var ved Dæmninger med »Græstrapper« indrettet tre Damme, den ene nedenfor den anden, saa Vandet

gennem en Aabning i Dæmningen som en Kilde vældede ned fra Dam til Dam og videre gennem en Bæk ud i Stranden. Fra den øverste Dam lededes Vandet gennem en Rørledning af pommerske Bjælker ind til Slottets Køkken og til det af Fontænemester I. Becher anlagte Springvand i Parterret, hvorfra det førtes ind til en Brønd i Køkkenhaven.

Med disse Arbejder havde Jardin naaet at fuldende det hele Anlæg. Det var lykkedes ham at rejse en smuk Bygning, udnytte den maleriske Beliggenhed med Terrasserne ved Siderne og den skovklædte Skrænt som Baggrund og skabe en Harmoni mellem Slottet og Haveanlægget, som vakte Beundring selv hos en saa ivrig Forkæmper for den engelske Havestil som Havehistorikeren Hirschfeld. »Pladsen tillader ikke fri Anlæg« (i engelsk Stil), og »den symmetriske Fordeling og Forziring af denne Forplads i umiddelbar Forbindelse med Bygningen« falder derfor i dette Tilfælde i hans Smag, og han kalder Parterret »et Lyststykke af Grønsvær og Blomster, afbrudt af Statuer og Vaser og omgivet af kølige Spadseregange under Lindetræerne«, som forhøjer de behagelige Indtryk, man har af Højens og Bygningens Skønhed.¹⁰⁸

C. C. L. Hirschfeld: Marienlyst c: 1780.

Af „Die Theorie der Gartenkunst“. III. S. 210—13.

Eine vortrefflichere Lage, als dieses königliche Lusthaus in der westlichen Gegend der Stadt Helsingör genießt, dichtet kaum ein Thomson aus der reichsten Phantasie hervor, findet kaum ein Tavernier, der die herrlichsten Lustplätze aller Welttheile durchwanderte.

Das Gebäude ist schön und erst vor zwanzig Jahren erbauet. Es ruhet an einem Hügel, und besteht aus zweh Stockwerken zur Bewohnung; denn das Erdgeschöß, das nur auf der Vorderseite ganz sichtbar und mit einem Ausgang unter einer Arcade versehen ist, dient zu den Bedürfnissen der Tafel in geräumigen und hellen Abtheilungen. An der Vorderseite des zweyten Stockwerks befindet sich unter einer zwoten Arcade ein anmuthiger Sitz, besonders zum Genuß der Aussicht über den Garten oder den Vorplatz. Auf der Hinterseite des Gebäudes ist die Anlage so gebildet, daß man zu dem obersten Stockwerk fährt. Das Dach ist flach und mit einer Gallerie umgeben, deren Vorderseite vier schöne Vasen zieren. Das ganze Gebäude ist von Stein aufgeführt und mit einem grauen Anwurf überkleidet.

Die Zimmer dieses Lusthauses sind nach richtigen Verhältnissen vertheilt und eingerichtet; in dem untern Stockwerke befinden sich vier, außer einigen Cabinetten; allein die schönsten sieht man in dem obersten Stockwerk, mit Geschmack verziert und mit Gemälden über den Thüren von Mandelbergs Pinsel geschmückt.

In der Mitte dieses Stockwerks liegt ein großer, viereckiger, heitrer, schöner Saal, der die herrlichsten Prospective eröffnet und sie in zweh hohen Wandspiegeln wiedererscheinen läßt, die oben mit den Bildnissen Friedrichs des Fünften und Julianens, wie halb erhobene Arbeit medaillenförmig von Pilo gemalt, bekrönt sind. Das Auge vergißt bald die reizenden Widerscheine von Meer und Landschaft, und bleibt verweilend an den geliebten Bildnissen mit stummer Entzückung hangen. Zur Linken stößt an diesen Saal ein länglicher Speisesaal; zur Rechten liegen zweh Zimmer.

Der Hügel, woran sich das Gebäude lehnt, ist in verschiedene Absätze zertheilt, mit Aufgängen versehen, und mit Statuen und Vasen verziert. Ihn kleiden einige Bäume, die schon die Wortwelt wachsen sah, andre, besonders Linden, sind vor einiger Zeit angepflanzt, und davon überall beschattete Spaziergänge gebildet, die mit angenehmen Ruheplätzen abwechseln. Das Gebäude steigt mit dem Hügel zu einer gleichen Höhe; aber die Bäume ragen noch über das flache Dach empor, und bilden einen schattigten Hintergrund, der von den Gefängen der Vögel wiederhallt.

Vor dem Angesichte des Lusthauses verbreitet sich der Garten oder vielmehr der Vorplatz, dessen Heiterkeit die angenehmen Eindrücke des Hügel und des Gebäudes unterstützt. Er ist ein Luststück von grünen Rasen und Blumen, mit Statuen und Vasen unterbrochen; rings umher laufen kühle Spaziergänge unter Linden. Die symmetrische Vertheilung und Verzierung dieses Vorplatzes ist hier in einer so unmittelbaren Verbindung mit dem Gebäude selbst schicklich; der Raum verstatet keine freyen Anlagen, und man sucht sie ohnedies nicht an einem Ort, wo man die prächtigsten Gegenstände der Natur und der menschlichen Kunst, die sich über jede Verschönerung von Anpflanzung erheben, in der Aussicht genießen soll.

Diese großen Gegenstände der Natur und der Kunst sind es, welche die Herrlichkeit von Marienlust ausmachen. Erhabener und feyerlicher mag die almächtige Natur Scenen bilden können; aber an Einem Platz hat sie nicht Scenen in der Aussicht vereinigt, die diesen gleichen. Besteige den Hügel oder das flache Dach, und erwarte ein Entzücken, das die ganze Seele erweitert und dich über dich selbst erhebt. Zur Rechten verbreitet sich der Blick über die Ostsee; die Insel Sween, die sich aus ihren blauen Wellen erhebt; die ansehnliche Stadt Helsingör; hinter ihr unzählbare Masten von Schiffen aller Nationen, die durch den Sund gehen; das prächtig gothische Schloß Kronenburg, das auf seiner Anhöhe, wovon es über die Meerenge gebietet, mit seinen Thürmen, starken Mauern und unbezwingbaren Bollwerken, wo tausend Donner auf den ersten Wink ausbrechen, in einer solchen heroischen Landschaft von einer weit größern Wirkung ist, als der zierlichste Palast, das an die Helden der Wortwelt zurück erinnert, und noch jetzt durch die Vorstellung von Stärke und Herrschaft erhebt. Weiter herauf nach der Mitte überschauet das Auge den ganzen Dorefund, der das baltische Meer dem Ocean übergiebt; die langen Strecken der Küste von Schweden; und auf ihr die Stadt Helsingburg mit ihren Häusern und dem Thurm über sie hinaus, der, als der Ueberrest der verwüsteten Festung, einsam auf dem Berge trauert. Zur Linken hin erscheinen auf der Spitze der jenseitigen Küste von Schonen die Kulla-Berge; man übersieht ferner auf dieser Seite den Godanschen Meerbusen, den Eingang in den Ocean; und tiefer links die diesseitigen fruchtbaren und mit schöner Waldung bekleideten Ufer von Seeland. — Doch diese Aussichten, die einzigen von dieser Art in Europa, übersteigen alle Beschreibung; man muß sie schauen, um ihre Größe zu fühlen. Man vergißt in ihrem Genuß Schönheiten, die sonst bezaubern und hier verschwinden; man vergißt den anmuthigen Vorgrund, wo umhergrasende Heerden zwischen den grünen Abhängen ein sanftes Landschaftgemälde vollenden, die Wiesen und die zerstreuten Gärten und Häuser in der Tiefe, die frohen Lieder der Vögel in den Bäumen, welche die Spitze des Hügel krönen. Das Auge schweift über Meere und Landschaften hinaus, und die Einbildungskraft schwelgt in der unermeßlichen Größe dieser Scenen.

Bei aller ihrer Ausdehnung sind sie doch dem Auge nahe, das sie gleich sieht, ohne sie mühsam in der Ferne suchen zu dürfen; und auf der Höhe, wovon man sie genießt, erkaufst man sie weder durch Ermüdung, noch durch Schwindel. Sie sind groß, ohne schrecklich zu sehn; prächtig, und doch immer unterhaltend. Die wechselnden Lichter des Himmels, sein heiteres Blau oder die abändernden Gemälde der Wolken, der Schlaf des Meeres oder sein brausendes Erwachen, seine aufschäumenden, sich aufthürmenden, sich gewaltfam fortschlagenden Wellen, das Getöse der Winde, das Geschrey der sich umherwälzenden Seebögel, die unaufhörlichen Bewegungen von Schiffen, deren in jedem Jahre sieben bis achttausend, und zuweilen

an einem Tage drey bis vierhundert diese Straße durchsegeln — alle diese Zufälligkeiten geben diesen Scenen Leben und Abwechslung, und begleiten ihre Größe mit neuen Wirkungen.

Keine Meerenge in allen entdeckten Weltgegenden erweuet sich solcher prächtigen Durchzüge von Schiffen, als diese nicht selten auf einmal hat. Oft versammeln sich an vierhundert Segel, die auf einen günstigen Wind zum Durchgang warten, und deren ruhende Masten einen meilenlangen Wald zu bilden scheinen. Der Wind erhebt sich, die Segel schwellen in die Luft, die Flaggen aller Nationen flattern, eine schwimmende Stadt nähert sich mit majestätischer Pracht, die Begrüßungen ihrer Kanonen, die dem Schlosse Kronenburg huldigen, erschallen von allen Seiten, der Donner hallt von beyden Ufern wieder, die mächtigsten Elemente, das Wasser und das Feuer, scheinen in einen Kampf zu gerathen, der dicke Dampf steigt aus den weißschäumenden Wellen empor, und zerfliegt von den Spitzen der Masten den Wolken zu; das stolze Gefühl der dänischen Herrschaft über den Sund erhebt die Brust des Patrioten.

Von einer sanftern Feyerlichkeit ist in den heitern und stillen Abenden der Sommermonate der Untergang der Sonne, von Marienlust betrachtet. Indem sie zur Linken über die Waldungen des Ufers von Seeland dahin sank, und den West mit glühendem Golde überströmte; so streute sie ihren Abglanz über die weiten Flächen des Godanschen Meerbusens. Das Meer ruhete, um die feyerliche Pracht dieser Scene vollenden zu helfen. Ein Strom von Purpur, der von dem Rande der Sonnenbahn abfloß, verbreitete sich in der ganzen Strecke zwischen den Küsten beyder Königreiche, wo das Meer in die Unendlichkeit hinwaltet; die höhere Gegend des Himmels ließ ihre bläuliche Farbe allmählig in ein sanftes Grau hinüberschmelzen; und auf dem Wasser erschienen wechselnde Gemälde, worinn das Gelbe mit dem Rosenfarbigen spielte. In dem Purpur am Horizont standen unbeweglich die stolzen Segel einiger großen Schiffe; andre, mehr entfernt waren, halb in den Düst verschwunden. Das Abendgeläute in Helsingör steng an, durch die schweigende Gegend zu ertönen. Feyerlicher war nie die Natur zur Ruhe gegangen.

Fr. W. B. v. Ramdohr: Marienlust. c: 1790.

Auf „Studien zur Kenntniß der schönen Natur“ I. Hannover 1792.

Seitdem ich Neapel verlassen habe, ist mir keine aussicht wieder vorgekommen, die an interesse und reichthum mit derjenigen verglichen werden könnte, die man von der anhöhe hinter diesem schlosse genießt.

Man denke sich zur rechten eine weite meeresbucht, die von der insel Hveen anfängt, und mit der erdzunge aufhört, worauf Helsingör liegt. Waldungen und kornfelder bedecken hier die ufer, die aus abwechselnden anhöhen und tiefen bestehen, und zuweilen in kleinen vorgebürgen ins meer treten. Zu den füßen des beschauers liegt das schloß Marienlust. Das auge nimmt einen theil der hintern ansicht des regelmässigen gebäudes und eines wohlgeordneten gartens auf, fällt dann auf die irreguläre mafse der stadt Helsingör, windet sich schnell durch ihre zerstreueten dächer und geschlängelten strassen durch, um jenseits an der äusersten spitze der erdzunge auf dem grauen Kronenburg zu ruhen. Gleichsam zum weitern fluge gestärkt, fährt es nun übers meer, bedeckt mit schiffen, und fällt auf die gegenüberliegende küste von Schweden, wo die stadt Helsingburg, der überrest eines alten thurms auf einer anhöhe, und einzelne wohnungen die weite ebene unterbrechen, in der sich endlich der blick verliert. Auf dieser vertikalen fläche plant das auge des beschauers lange: seine seele feiert, und die fülle des gegenwärtigen genußes hemmt vorerst alle lüfternheit des blicks. Bald aber erhebt sich dieser wieder, nimmt den saum der küste von Seeland linker hand auf, stößt an einen berg, der ihre äuserste gränze ausmacht, fürchtet in dem eingange des unabsehbaren ozeans zu versinken und stüßt

sich endlich gleichsam ermattet von so viel gegenständen der feier und der aufmerksamkeit auf den ehrwürdigen felsenfetten, den Rullen, die an der äußersten spitze der jenseitigen küste thronen. —

Sollte es andere meerengen geben, welche diese hier an schönheit und vielleicht selbst an reichthum und größe der küsten selbst überträfen: so ist wenigstens keine, welche durch so häufige durchzüge großer schiffe auf eine so prächtige und unterhaltende art belebt würde. Wenn ein widriger wind die schiffe an der durchfahrt hindert, so versammeln sich zuweilen an die vierhundert vor dem eingange des Sundes. Sobald er sich wendet, strömen alle diese majestätischen geschöpfe der menschlichen industrie hervor wie ein beweglicher wald, und bedecken meilenweit das gewässer. Einzeln sieht man sie am äußersten horizonte wie punkte hervorgehen, zu massen heranwachsen, sich zu ihrem körper mit seegeln und flaggen ausbilden, mit ihren gefährten an schnelligkeit wetteifern vor dem schlosse Kronenburg unter dem donner der kanonen vorbeistreichen, und endlich an der entgegengesetzten seite wieder verschwinden.

Diese gegend gehört unstreitig in rücksicht auf ihren umfang, auf die größe des elements, das sie einschließt, ohne es ganz zu verkleinlichen, auf den reichthum, die abwechslung und das leben der gegenstände, die sie darbietet, zu den interessantesten von Europa. Aber eine schöne landschaft zum maheln macht sie nicht aus: sie liefert nicht sowohl eine schöne ansicht, als eine schöne übersicht. Man muß sie à vue d'oiseau betrachten. Diese erfahrung ist höchst wichtig und lehrreich für die praktische ästhetik. Man kann die gegend darum in kein gemälde bringen, dessen süßet als gedanke mahlerisch schön seyn würde, weil die vorgründe kahl, kalt, und durch einzelne partien zu sehr unterbrochen sind: weil sich der mittelgrund in keine massen bringen läßt, und weil endlich der hintergrund zu eben ist, und einen zu einförmigen horizont darbietet. Man kann zwar auf den hügeln linker hand von Marienlust standpunkte finden, aus denen sich einzelne partien aus dieser gegend aufnehmen lassen welche mahlerische prospekte besonders auf das schloß Kronenburg bilden. Aber dann geht das außerordentliche der szene größtentheils verlohren, und die ansicht liefert nur eine gewöhnliche landschaft.

Welch einen karakter hat diese landschaft! Ist es der des romantischen? Nicht ganz: die gegenstände, die man erblickt, zeichnen sich nicht sowohl durch erhabenheit als abwechslung, reichthum und lebendigkeit aus. Das meer hat hier nichts von dem schreckvollen, unendlichen und unermesslichen, welches seinen anblick da zu begleiten pflegt, wo es sich in unabsehbaren flächen vor dem auge des zuschauers öfnet. Die ufer zeigen keine steile felsen in der nähe, deren gipfel den einsturz drohen, keine katarakten stürzen zu unserer seite nieder und keine abgründe eröffnen sich zu unsern füßen. Nicht einmahl ein finsterner wald ist in der nähe, unsere seele mit einem heimlichen schauer zu erfüllen. Ist es der karakter der heitern reizenden gegend? Keineswegs: dazu fehlt es an lustgebüsch, an lachenden hainen, an blumigten auen, an rieselnden bächen. Welchen karakter trägt sie denn an sich? den der interessanten gegend. Sie ist reich, sie ist abwechselnd an gegenständen, sie hat etwas vom großen, etwas vom heitern, sie ist belebt: kurz! sie unterhält und erweckt den affekt des schönen, ungefehr so, wie ein mann, der seltene schicksale erlebt hätte, einen außerordentlichen reichthum von ideen und die gabe besäße, sich vortreflich auszudrücken, seine gesellschaftlicher unterhalten würde.

Das schloß Marienlust ist von niedlicher architektur. Vielleicht zu klein von umfang für den erben eines throns, der mit glänzendem staate hier hoflager halten sollte, aber geräumig genug für den philosophen, der hier in ruhe mit einer lebenswürdigen gattin und wenigen freunden die wahren freuden des lebens genießen wollte.

Es läßt sich sehr viel aus dem lokal machen. Das schloß liegt am fuße eines ziemlich hohen hügel, an den sich mehrere andere längst dem ufer des meeres hin anschließen. In den thälern trifft man hin und wieder quellen an, die sich ins meer verlieren. Dies alles könnte vortreflich genutzt werden. Allein der geschmack

in den anlagen der gärten ist in Dännemark noch weit zurück. Auf dem hügel, der die kette beschließt, hat man eine schanze angelegt, in der ein thurm von sechszehn ellen höhe und zehn ellen breite zu stehen kommen soll. Dies ist dem plaze nicht angemessen. Es müssten ruinen eines alten gothischen schlosses, ein leuchtthurm von beträchtlichem umfange sehn.

Von dem berge hinter dem hause müssten die steifen gänge weg, die im zirkel gehen; die mauer um den garten vor dem hause müsste abgebrochen, die häuser vor demselben, welche die aussicht aufs meer hemmen, müssten weggenommen werden u. s. w.

Vase med Vædderhoveder. I Baggrunden Slottet og den sydligste af Broerne.

»Verdens Ende«. Til venstre (mod Syd) laa Eremithytten, til højre Gravhøjen. Se S. 132 o. flg.)

DET ENGELSKE ANLÆG

VED Slutningen af det 18de Aarhundrede sker det Omslag i Smagen, som bevirker, at man forlader den bundne Stil i Havekunsten, idet de stive franske Haveanlæg med de i streng Symmetri holdte snorlige, klippede Hække og Alléer nu afløses af de saakaldte engelske Haver med naturlige og landskabelige Former, indenfor hvilke de rette Linier og symmetriske Figurer var ganske handlyst. Samtidig samler Interessen i denne Landbo-reformernes Tid sig ogsaa om Nyttehaver, og Bestræbelserne gaar særlig ud paa at lære Bønderne Havedyrkning og skaffe dem gode Sorter af Frugttræer og Haveplanter. Efter Hofmarskal Johan Bülow's Forslag blev da 1788 Marienlysts Jorder — c: 50 Tdr. Land — der indtil da havde været bortforpagtet, indtaget »dels til et nyt engelsk Anlæg og dels til Frugt- og Planteskoler.« 1791 kunde Bülow give Beretning om Foretagendet. Der fandtes da ialt c: 15000 Plantagetræer og Buske og 13—14000 Frugttræer, som det var Hensigten at uddele gratis til Bønderne i Frederiksborg og Kronborg Amter. Der skulde saa ved Marienlyst holdes en Gartnersvend, som kunde rejse om til Bønderne for at tilse de udplantede Træer. Bülow mente, at der hermed skete noget »nyttigt for

Danmark til Havevæsenets Opkomst«, og Kronprinsen svarede: »Jeg er meget vel fornøjet med det Forslag af Dem og Udfaldet¹⁰⁹.«

Af en Skrivelse fra Bülow til Rentekammeret 1791 ses det, at der ved den Tid gik Rygter om, at Kronprins Frederik vilde tage Ophold paa Marienlyst. Gartneren her har i den Anledning foreslaaet Opførelse af en ny Vognremise, men da Rygtet »endnu behøver nærmere Bekræftelse«, mener Bülow, at Arbejdet kan udsættes, da Pengene hertil »ikke kan udredes af Bygningsfondet.« »Naar Hs. kgl. Højhed maatte bestemme at opholde sig paa Marienlyst, skal jeg (Bülow) have den Ære betimeligen at indberette det¹¹⁰.«

Der er næppe Tvivl om, at Rygtet har talt Sandhed. 1818 omtales denne Kronprinsens Plan som en Kendsgerning, og adskillige Foretagender ved Marienlyst tyder i samme Retning. Der ofres nemlig netop ved denne Tid usædvanlig store Summer paa Restaurering af Slottet samt Dekorations- og Møbelarbejder, det engelske Anlæg kommer til Udførelse, og Kronprinsen begynder 1791 Forhandlinger med Byen for ved Mageskilte at komme i Besiddelse af Natmandens Vænge¹¹¹. Dette, der laa omtrent, hvor Marienlyst Badeetablissement nu har sin Plads, var dengang et afskyet Sted, hvor ingen helsingørsk Borger satte sin Fod. Ved en Grøft, »Rakkerrenden«, og et Gærde af Hesteknogler langs denne, var det skilt fra ærlige Folks Huse og Haver paa Lappen. Hinsides denne betegnende Grænse havde Rakkeren sin Bolig og sit Opsamlingssted for Kadaverne af døde Heste og Hunde samt Affald fra Byen. For det ny engelske Anlæg var dette Naboskab højst ubehageligt, men da Mageskiftet gik i Orden, blev Rakkeren med Tilbehør nu fjernet og Jorden lagt ind under Marienlyst.

Som Frederik V, Moltke og Jardin i Forening skabte det franske Anlæg indenfor Havemuren, saaledes er det Kronprins Frederik, Johan Bülow og Gartneren Joh. Ludv. Manza, der er Ophavs-mændene til den engelske Have paa Bakkeskrænten mod Nord. Af disse tre havde Kronprinsen allerede tidligere vist Interesse for Havekunsten. Paa Fredensborg havde han som Dreng en lille Have, som han selv dyrkede under Bülows Vejledning, indtil General Eichstedt lagde Hindringer i Vejen for denne Passion. I Begyndelsen af 1780-erne lod han Gartner Smith udføre det engelske Anlæg i Søndermarken. Under Medvirkning af Smith søger han 1782 at tvinge Helsingør By til at lade anlægge en større Have »til almindelig Nytte og Fornødenhed«. Magistraten og de eligerede Borgere var meget utilbøjelige til at foretage sig noget i den Sag. Gang paa Gang maa Stiftamtmanden minde om, at det er »hans Majestæts allernaadigste fri Vilje«, at Haven skal anlægges. Først 1784, da en Englænder John Diston tilbyder at udføre det ønskede Haveanlæg med offentlig Understøttelse, kommer Foretagendet i Gang. Haven anlagdes udenfor Rosenkildestenten, hvorfra den strakte sig henimod Kirkegaarden. I Forhandlingerne med

Magistraten betegnes den altid som »Køkkenhaven«, idet der lægges Vægt paa at fremstille Foretagendet som rentabelt. I Virkeligheden drejer det sig tillige om et engelsk Haveanlæg, og 1836 skildres Haven med sine Blomster og skyggefulde Gange som »en saare behagelig Spadseregang, der da ogsaa lader til at være meget mere besøgt end Marienlyst.« Naar man nu ved 1790 skred til et engelsk Anlæg ved Marienlyst, er der næppe Tvivl om, at Kronprinsen personlig har fulgt Foretagendet med Opmærksomhed. Hvad Bülow angaar, da har han efterladt sig et synligt Minde om sin Interesse for engelsk Havekunst i Sanderumgaard's Have, som han anlagde kort efter, at han 1794 var blevet afskediget som Hofmarskal. Af Gartner Manza er udgivet en Bog, der indeholder en Samling Planer til engelske Haveanlæg (uden Tekst).¹¹²

I Sommeren 1790 blev Kronprinsen forlovet og Aaret efter gift med Prinsesse Marie, Datter af Prins Karl af Hessen. Forlovelsesgildet stod paa Louisenlund ved Gottorp, og Forlovelsesdagene tilbragtes her. Men netop ved Louisenlund har vi et af den Tids første og mest kendte engelske Haveanlæg herhjemme. Ved Festligheden for det unge Par var Haven illumineret, Transparenter med »F. M.« lyste trindt i Haven, og den Dag i Dag har man her som Minde en Mariesøjle, en Marienlaube og en Pyramide med Indskriften: »Friedrich und Marie vereinte die Liebe. Louisenlund den 31. Aug. 1790.« Bülow har iøvrigt efterladt sig et længere Brev, hvori han skildrer Forlovelsesgildet i Louisenlunds Have. Der turde herefter være nogen Sandsynlighed for, at en historisk Traad knytter de tre engelske Haver Louisenlund, Marienlyst og Sanderumgaard nøje sammen, saa at Forstaaelsen af Marienlystanlægget vil kunne opnaas ved Kendskab til de to andre.¹¹³

De engelske Stemningshaver ligger imidlertid vor realistiske Tid saa fjernt, at det kan være nødvendigt at oplyse lidt om dem. Hvis et Nutidsmenneske færdedes i det 18de Aarhundredes engelske Anlæg, saa vilde det ikke være Havens landskabelige Former, der tiltrak sig hans Opmærksomhed, men de Forsøg, man gjorde paa at belære og vække Stemninger ved at lade Haven give en »idealsk« Fremstilling af en eller anden sublim Tanke. Tidens allegoristiske Udtryksform faar man et Indtryk af ved at læse Wiedewelts »Tanker om Smagen« (1762). »Til at fornøje og tilfredsstille de menneskelige Sanser« finder han den vilde Natur utilstrækkelig, Kunsten maa derfor stræbe efter »det idealske eller saa at sige en Afbildning paa den skønneste Samling af Naturens Fuldkommenheder.« Han kan derfor tænke sig, »et Land-Hus kunde saaledes indrettes.« I Midten en Sal viet Apollo, omringet af 9 Kamre for de 9 Muser, hver med sin Statue og Attributer. Andre Værelser tilegnet Dyderne med Attributer. Andre Kamre kunde ved Malninger distingueres og kaldes Stiltienhed, Enrum, Vaagsomhed, i andre Kamre fremstilles Flora (med Blomster), Pomona (med Frugter), Lyksalighed

samt Frigivenhed, Velstand og Munterhed, der rækker hinanden Haanden. Endvidere maa der være en Grotte med Vandspring, og »til des mere Forandring ses et Kammer, som forestiller en underjordisk Hule, hvorudi findes Pythagoras studerende paa et geometrisk Problema.« Hele Landstedet maa være »en Fortæling, som forklares ved Malninger og Billeder.«

Denne idealsk docerende Kunst, belærende og moraliserende til dræbende Kedsommelighed, ledsagedes i de engelske Havers Tid af en romantisk Sentimentalitet, som vor Tid vil finde svulstig og skabagtig. Voksne Mænd brister paa mindste Foranledning i Graad eller omfavner hinanden under Kys og Glædens Taarer for i næste Øjeblik at falde hen i filosofiske Betragtninger over det forædlende i al denne Rørelse. Havekunsten præges heraf, og Resultatet er de saakaldte »Stemmingshaver.« Ved en Vandring gennem en saadan, skulde man opfyldes af alle mulige idealistiske Forestillinger og gennemgaa en tilsvarende Række Sindsstemninger. Skulde dette lykkes, turde man ikke nøjes med en allegorisk Fremstilling, der maaske ikke blev opfattet af den mindre kyndige. Forklaringer maatte vedføjes. Resultatet heraf har H. C. Andersen træffende skildret, naar han om Landstedet »Mariehøj« ved Odense siger: »Den lille Have var overlæst med Indskrifter og Vers, der sagde, hvad man paa ethvert Sted skulde tænke og føle¹¹.«

Det var især i Tyskland, at man med den for Nationen karakteristiske Grundighed udviklede de »engelske« Haver til et Sammensurium, der kunde behøve et helt Leksikon af Forklaringer. Baron Tinnewalds Have ved Mainz (der aabenbart ikke har været ukendt for Gartner Manza, hvis Fader var Gartner i Zweibrücken) var saa sindrigt indrettet, at den kunde deles paa tre forskellige Maader: i den komiske, tragiske og økonomiske Del, i de fire Verdensdele eller i Himmerig, Skærsilden og Helvede. — I en anden endnu mærkeligere Have fandtes der Labyrinth, Tartarus, Elyseum, Ungdommens Sletter, Manddoms- og Oldingealderens Høje, hele Menneskehedens Historie, Grækenland, Kina, Tyrkiet, Sirenernes Grotte, Taarernes Dal, Fortvivlelsens Skrænter, Dydens Egne, Vandfald, Eremithytte, ildsprudende Bjerg o. s. v. — Den tyske Digter Matthisson skildrer Parken ved Marienwerder, hvor »Erindringen med sine gyldne Lokker tørrer Længselens Dug af den lidendes Øjne i Ensomhedens hellige Skygger.« Her var foruden en Eremit-hytte med Eremit, hvis Udstyr bestod af en Rosenkrans, et Vievandskar, en lille Bogsamling, et Leje af Straa og en Lygte, tillige indrettet en hel Kirkegaard med Gravkors forsynet med Navne paa de interessanteste Personer af Sternes Skrifter. — Grev Brühls Have ved Dresden havde Templer, Statuer og Altre for Amor, Muserne, Pan, Velgørenheden og Ensomheden, Kapeller og Mindesmærker for afdøde og levende af Slægten, Gravmæler over den engelske Digter Youngs tidligt afdøde Børn (hvis Død havde

givet Anledning til hans berømteste Digt »The complaint or night thoughts on life, death and immortality«) og endelig en Gravhøj til Minde om den fromme Pater Lorenzo i Sternes Bog »A sentimental journey¹¹⁵.«

Blandt alle disse Emner, man dyrkede i Stemningshaverne, er Eneboerhytten og Graven utvivlsomt dem, der hyppigst gaar igen. Eremitten var et af Tiden yndet Emne, som dyrkes selv paa Scenen. 1757—58 opførtes »Eremitten« af N. K. Bredal, hvor Skuepladsen er den dunkle Skov med Eremittens Bolig. Senere

Eremithytten i Louisenlunds Have.

skrev Kotzebue »Eremitten paa Formentera«. I Louisenlunds Have findes (vistnok endnu) en Eneboerhytte, en simpel Træhytte, beklædt med Egebark. Paa en Træbænk ligger den af Træ udskaarne Eremit. En opslaaet Bibel hviler paa den gamles Knæ. Idet man kommer ind ad Døren, træder man paa en Klap, hvorved en Mekanisme rejser Eremittens Overkrop, saa den hvidskæggede gamle nu sidder og stirrer den indtrædende i Møde.

I Søndermarken var ligeledes en Eremithytte med Eremit, indrettet efter samme Mønster. Oehlenschläger skildrer i et lille Digt, hvorledes han »romantisk, sær til Mode«, iler hen til den gamle Eremit og i andagtsfuld Stemning ser, hvorledes »ned sig Lemmen sænkte, og han bleg opfor.«

Intetsteds faar man dog bedre Oplysninger om Eremithyttens Indretning og Betydning end for Sanderumgaarders Haves Vedkommende¹¹⁶. Hytten her var uden Eremit, men iøvrigt stod Udstyret vistnok i ingen Henseende tilbage. En dunkel Gang, hvor man efterhaanden mister Udsigten til de smukke Lysthuse, Enge og Søer, fører hen til Hytten. Et Bræt ved Gangen bærer Indskriften:

»Ved Du, hvad dig forestaar?« Buskadset bliver tættere. Man standser ved en Bro, paa hvis modsatte Side læses: »Haab og Tillid!« Længere henne skæres Stien af en bredere Vej, mens dens græsgroede Fortsættelse er spærret af tre Bomme. Man læser: »Gaa din Vej kun lige frem!« Derefter kommer man til en rusten Gitterport med Indskriften: »Frygter Du alvorlige Betragtninger, da gaa ikke videre!« »Den letsindige vender her om og betræder den brede Vej; men den, som har dybere Sans for Livet end Øjeblikkets glade Nydelse, fortsætter rolig sin Gang ad den krummede Vej, der nu bliver ubanet og skummel af de tætte Buske«. Endelig er man ved Hytten. Udenfor denne ligger en Gravsten med Indskriften: »Støv!« og paa et Kors ved denne læses: »Se, Haabel gennem Graven smiler.« Paa Hyttens Dør staar: »Døden er vis, Dødens Time uvis.« Gennem et lille Vindue har man et dæmpet Lys i den trange Bolig. Paa Bordet ligger to Dødningehoveder, det ene af en Fyrste, det andet af en Slave. Ved Siden staar et Timeglas. Sandet er udrundet. Paa Væggen hænger et Spejl. Man ser sit eget Billede og læser under dette paa Spejlet: »Alting er forgængeligt.« En Bænk og en Stol indbyder til Hvile. Man sætter sig og læser nu Indskriften paa 4 maledede Tavler paa Væggen. Det er Salmen: »Som Morgendug mit Liv hensvinder.« Ved Døren er endnu et Par Indskrifter: »Døden er Indgang til en bedre Tilstand« og »Glem aldrig, at Dødens Time er uvis.«

Paa Hyttens Bord ligger »Tankefuldhogen«, i hvilken de besøgende nedskriver de Tanker, der fylder deres Sind i Ensomheden. Hvem skriver i den? Vi læser en Række kendte Underskrifter: G. L. Baden, Jens Baggesen, B. S. Ingemann, Ove Malling, Finn Magnussen, Chr. og Chr. K. Fr. Molbech, Fr. Münter, R. Nyerup, R. Kr. Rask, G. Thorkelin, B. Thorlacius, A. Thorvaldsen, Werlauff o. fl., adelige af Slægterne Bardenfleth, Bille-Brahe, Bülow, Holstein, Moltke, Rantzau, Reventlov og Reedtz-Thott og af fyrstelige Personer Prins Kristian (senere Kr. VIII), Karoline Amalie og Prins Kristian af Hessen.

Og hvad skriver de? Blot nogle faa Prøver:

Hvo, som besøger dette Sted med Fornøjelse, er et moralisk og godt Menneske.
d. 26. Julij 1800. *G. Rosenberg.*

For den, som med tænkende Aand og følende Hjerter gaaer ind i denne lave Hytte fra dens fortryllende Omegn — vil Opholdet her vorde lærerig, og nærmere vil han bringes til den Tanke: At Mennesket bærer i sin Barm Himmelen og Jorden.

20. udi Junii 1802.

H. N. Holm,
Informator for Hr. v. Heinen.

Dauðin er öllum auðinn
d. 12. Nov. 1808. *R. K. Rask.*

Hvor ieg mig en Vende
Er Døden min Ende
d. 30. Julij 1807. *Rasmus Hansen Møller.*

Tankefulds-Hytte! jeg hører dit Krav,
Aldrig at glemme min sikker Grav;
rinnende Timeglas, Du mig paaminder,
at som dit Sand mine Dage bortsvinder.

d. 30. Aug. 1815.

S. Mygind.

Held den, som med et rørt Hjerte forlader dette Sted.

d. 13. Juni 1816.

Caroline Amalie.

Fred i Hjertet! Fred med Gud!
Døden vente Du fortrolig!
Dette Visdoms store Bud
Gjør os Livet let og Sønnen roelig.

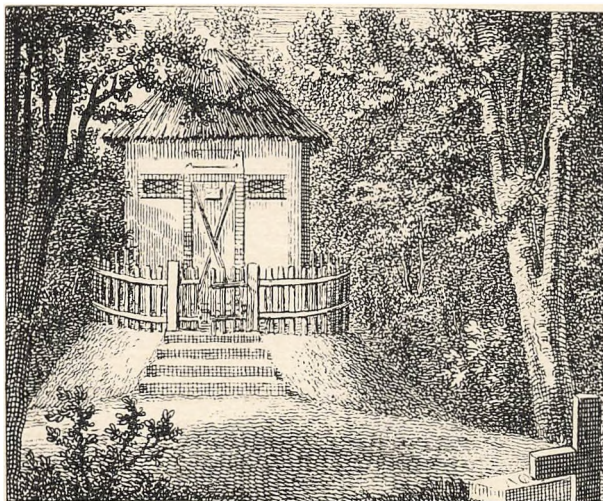
d. 13. Juni 1816.

Christian Frederik.

Her gik jeg ofte rolig og glad ved Tanken om Døden og det guddommelige Forsyn.

d. 3die August 1806.

Peter Hoppe. (12 Aar.)

Eremithytten i Sanderumbaards Have.

Efter 10 henrundne Aar vandrer jeg atter i denne dunkle Lund, hviler i denne Hytte, som under min Barndoms muntre Læge første Gang vakte Ahnelse om det Evige, Uendelige; dobbel, kjær, dobbelt alvorlig er den mig nu; hvor betydningsfulde ere I nu min Vandrings Modstanderet eder jeg forhen saa ofte sprang over med et lykkeligt Letsind; hvor advarende Spejlet hisset mellem Dødens Billeder og det rindende Sand; maatte jeg skue mit Billede i dette saa ofte mit Hjerte svulmer af taabelig Forfængelighed, eller fortæres af Lidenskabernes alt brændende Heede, skrækkes vilde jeg da heede den Algode om Styrke og Mod, og naar Livets det store Glas udrinder, see Haabet gjennem Graven smiile.

den 28. Julii 1816.

Peter Fjeldsted Hoppe.

Søde hellige Natur
Lad mig gaa i diine Spoer
Leed mig som dit kiære Barn
Leed mig ved din Moder Arm.

Tænkt og føldt paa dette saa aaver Ordentlig Skønne Sted af

d. 6te Julii 1817.

E. M. Holm.

Wahrlich! es fehlet nie der Brust das Gefühl,
Nur dem Gefühle das Wort.

den 9de Oktober 1817.

Pauline Rantzov Lehn.

17*

Aldrig skal mit Hjerter glemme, hvad Wisdoms og Dydens Ven, den ædle Gehejmeraad Bülow lærte mig paa Vejen giennem Tankefuld.

d. 29. August 1820.

Maria Elisa Wetterberg.

Betænsom kom til dette Sted
Du mindes her om Evighed.

Med disse Ord tiltales Vandreren af en med youngsk Vemod opfyldt Beskuer af disse Omgivelser
d. 1. August 1821.

R. Nyerup.

Hvo Herre var, og hvo var Træl

(Henlydning til de to Døningehoveder.)

Har Hædersmanden her fremstillet,
Hvis Stræbens Maal er Brødres Held,
Hvis Daad udtolker dette Billed.
En Træl er den, hvis Sløvhed ænsrer ej,
At Timeglasset uden Standsning rinder,
Og Herre den, som paa en daadfuld Vej
Henplanter Virksomhedens Hædersminder.

d. 18. Jul. 1823.

Fred. Christ. Holsten.

Efter dette Strejftog til fremmede Eremithytter vender vi os til den helsingørske.

Naar man fra Marienlyst Slot følger Stien ved Foden af den skovklædte Skrænt mod Nord, kommer man efterhaanden til tre dybe Kløfter, hvor stride Bække i fordums Tid har skaaret sig Vej gennem den høje Klint. Den nordligste Kløft, der kun ligger omtrent en halv Kilometer fra Slottet, hedder den Dag i Dag »Verdens Ende«.

Navnets Oprindelse har i Mands Minde været Helsingoranerne en Gaade. Men da alt i Verden maa have en Forklaring, har der i Tidernes Løb herom dannet sig følgende Sagn: En Løjtnant var forelsket i en Datter af Kommandanten paa Kronborg og svor, at han vilde bortføre hende til Verdens Ende. Parret flygtede sammen, men blev indhentet ved den omtalte Kløft, som derefter i Folkemunde kom til at hedde »Verdens Ende«.

Gamle Folk véd endvidere at fortælle om, at der ved den nu udtørrede Bæk i Kløften laa en Hytte og en Grav. Ogsaa om disse har der dannet sig Sagn:

En Sømand forliste, men reddede sig i Land her paa Kysten. Han byggede sig da denne Hytte og levede her Resten af sit Liv som Eneboer. Da han døde, begravede man ham paa den anden Side af Kløften lige overfor Hytten, opkastede en lille Gravhøj over ham og rejste ham en Mindesten. I Følge en anden Beretning var Eneboeren en helsingørsk Købmand, hvis hele Familie døde af Pest, hvorover Manden blev saa tungsindig, at han valgte at henleve Resten af sit Liv her i Ensomheden.

De anførte Historier staar som et mærkeligt Eksempel paa, at hvor der er et Mysterium, som kræver en Forklaring, finder Sagn-dannelse hurtigt Sted. Sagnet om Sømanden findes endogsaa nedskrevet af en Mand, som er opvokset i Helsingør og født dér kun en Snes Aar efter, at den mystiske Hytte blev opført.

Hyttens Beliggenhed er angivet paa et Kort fra 1835, hvor den er betegnet som »Eremitbolig«. Gravhøjen ses endnu, Navnet »Verdens Ende« kender enhver Helsingoraner, og det kan tilføjes, at gamle Folk ved at fortælle, at en stejl Trappe, der lidt længere mod Nord fører op ad Skrænten, hedder »Himmelstigen«.

Vi er her midt i Manza's engelske Anlæg, der maa have bestaaet af et Jorderig og et Himmerig skilt ved »Verdens Ende«, hvor Vejen gik fra Jorderig over Eremitthytten og Gravhøjen til Himmerig.

Man har desværre kun faa Oplysninger om dette Anlægs Udførelse. Udgifterne til det blev afholdt af Kronprinsens private

Frimurertaarnet i Louisenlunds Have.

Kasse, som Bülow som Hofmarskal administrerede. Men da han 1794 blev afskediget, tog han Regnskaber og Korrespondance med sig til Sanderumgaard, hvorfra Dokumenterne siden er spredt paa flere Steder. Hvad det engelske Anlæg angaar, er der kun bevaret Regnskabet for Opførelsen af et Taarn samt en Malerregning, af hvilken man bl. a. ser, at der »ved Eremitthytten er malet nogle smaa Ting« for ialt 4 Mk. Nogen Plan for Anlægget findes ikke bevaret.

Af en Rejsebeskrivelse fra 1799 faar man følgende Beretning: »Her er et nyt Anlæg, noget lignende med Søndermarken ved Frederiksberg, hvor man ser mange fremmede Træer i ung og frodig Vækst. Her er og en Eremithytte uden Eremit og en Gravhøj, men allerede forfalden. Her findes og en Ting bygget for faa Aar siden, som et rundt Taarn, men hvortil det bruges, enten til astronomiske Iagttagelser, eller for at have en videre Udsigt ind i Kattegat eller til Værn mod befrygtende Fjender, da, som man

sagde mig, Kanoner kunne plantes øverst paa det, derom kan jeg ingen paalidelig Efterretning give Dig.«

C. Molbech, som ogsaa besøgte Stedet, beskriver det 1811 saaledes: Videst og mindst begrænset maa Udsigten være paa Taarnet ved en lille gotisk Borg, der er bygget paa en Højde omringet af Træer, i den anden Ende af den ny Have ved Marienlyst. Denne Bygning synes jeg ret vel om, og langt mere passende forekom den mig, end om man her havde muret en Ruin op. Den hører heller ikke til det sædvanlige Legeværk, hvormed man udpynter engelske Haveanlæg, og om den end ikke kan forestille en Ridderborg, saa er den dog virkelig et Vagttaarn med stærke Mure, med Præg af Middelalderens Bygningsmaade og anlagt paa et passende Sted. — Jeg fandt saaledes i denne Have en af de skønneste Vandringer, man i Sjælland kan gøre, og gerne endte jeg min Rejse paa et Sted, hvor Naturen er saa skøn og rig, og Kunsten dens Skønhed ikke uværdig.«

Af Gravhøjen faar man 1846 en Beskrivelse af en tysk Rejsende I. G. Kohl, der blandt andet giver os en Tegning af den »sælsomme Spidssøjle«, der pryder Højen (se S. 14). Billedet stemmer godt med den Oplysning, man faar af en engelsk Korrespondent til »Times« 1851, der fortæller, at Stensøjlen bestaar af »tre runde Blokke, den ene mindre end den anden, saa at den ser ud ligesom en udtrukken Kikkert.« Det er mulig den Omstændighed, at Søjlen er brudt i tre Stykker, der faar vor Meddeler af 1799 til at kalde Graven forfalden. Men her gør han sig skyldig i en Misforstaaelse. Af Manzas Tegninger til engelske Haveanlæg fremgaar det tydeligt, at den brudte Søjle er, som den skal være. Den symboliserer det bristede Menneskeliv.

Det omtalte Taarn blev opført 1790—91. Det var cirkelrundt, bygget af røde Mursten i gotisk Stil, med Platform og takket Murkrans foroven. Det havde i det mindste 6 Vinduer og paa Toppen stod en 12 Alen høj Flagstang. Et Taarn af denne Art forekommer ikke almindeligt i engelske Anlæg herhjemme, kun i Louisenlund fandtes et saadant, det saakaldte Frimurertaarn. Prins Karl benyttede dette til Guldmageri og spiritistiske Forsøg samt til Sammenkomster for Frimurerne, blandt hvilke han indtog en høj Stilling. Hans Datter, Frederik VI.s Dronning, delte hans Interesse for disse mystiske Foretagender, og har Bülow søgt at indrette Marienlyst saaledes, at den unge Dronning her kunde finde Erstatning for sit kære Louisenlund, saa forstaar man, at netop Taarnet nødigt maatte savnes. Det er forlængst nedrevet, og man kan nu kun paavise Grunden, hvor det har staaet i Haven ved Ejendommen »Taarnhøj«, der i sit Navn har bevaret Mindet herom. Alt hvad man ved om det, tyder imidlertid paa, at det i det ydre har været en ret nøje Efterligning af Louisenlundtaarnet (S. 129), men mere solidt bygget¹⁷.

Planen i Manza's Anlæg og den idealske Tanke, det skulde give Udtryk, fremtræder ganske klart, naar man foretager en Vandring igennem det. Dets Omraade var hele den Del af Marienlyst Jorder, som ligger nord for Kløften ved Ophelia Kilde. Den vestre Del mod Gl. Hellebæksvej blev benyttet til Planteskole, og her ses endnu en Række Træer, der indrammer Marken og giver Landskabet et parkmæssigt Udseende. Det egentlige Lystanlæg var mod Sundet. Her bærer endnu hele Bakkeskrænten, og en Bræmme ovenfor denne, Beplantning, der stammer fra den Tid. Ved Taarnhøj bredte Lystanlægget sig mod Vest, saa det omfattede Dammen her. Den lille Ø i denne var udstyret med et smukt Blomsteranlæg, og herfra førte, som det ses paa Kortet S. 25, en Allé over til Dammen ved det nuværende Birkehøj, hvorfra den drejer ned mod »Verdens Ende«. Denne Del af Haven var Jorderigspartiet, og her kunde man fra Taarnets flade Tag over Murtinderne se ud over al Jorderigets Herlighed. Fra Taarnet har antagelig en snæver Sti, maaske i Lighed med den sanderungaardske, ført ned til Eremithyllen, der laa paa Jorderigssiden i »Verdens Ende«. Gennem den dybe Kløft her løb en Bæk, der ud for »Eremithyllen« var dæmmet op til en lille Sø. Nord for denne, paa Himmerigssiden, var Gravhøjen med den brudte Stensøjle, og bag denne spærrede et Stendige — et gammelt Markskel, der løb fra Foden af Skrænten helt op til Toppen, — Vejen videre frem, saa man kun ad en snæver Sti forbi Gravhøjen og stejlt opad fra denne kunde komme op til Himmerig. Her laa en lille Bygning, antagelig et Lysthus, og denne Del af Anlægget strakte sig helt ud til Magdalenehøj med »Himmelstigen«, for den, der ikke fulgte den naturlige Vej over Graven.¹¹⁸

Der meldte sig hurtigt en let forstaaelig Kritik af de engelske Stemningshavers Legetøjsværk og barnagtige Paafund. Goethe lader i »Der Triumph der Empfindsamkeit« en Person skildre, hvad der hører med til en fuldkommen Park, i følgende træffende Vers:

»Wir haben Tiefen und Höhen,
 Eine Musterkarte von allem Gesträuche,
 Krumme Gänge, Wasserfälle, Teiche,
 Pagoden, Höhlen, Wieschen, Felsen und Klüfte.
 Eine Menge Reseda und andres Gedüfte,
 Weimuthsfichten, babylonische Weiden, Ruinen,
 Einsiedler in Löchern, Schäfer im Grünen
 Moscheen und Türme mit Kabinetten,
 Von Moos sehr unbequeme Betten,
 Obelisker, Labyrinth, Triumphbogen, Arkaden,
 Fischerhütten, Pavillons zum Baden,
 Chinesisch-gotische Grotten, Kiosken, Tings,
 Maurische Tempel und Monumente,
 Gräber, ob wir gleich niemand begraben —
 Man musz es nur alles zum Ganzen haben.«

Blandt dem, der reagerede mod Havekunstens Udskejelser, var ogsaa Gartner Manza. Hans engelske Anlæg er enkelt i sin Plan: Jorderig, Verdens Ende, Himmerig. Taarnet er et solidt bygget

Udsigtstaarn, der vækker den kritiske Molbechs Beundring. Eremit-hytten er uden Eremit, Gravstenen uden Indskrift. Og hvis man overhovedet kan forlige sig med Tidens Forsøg paa at skabe Romantik, saa maa man beundre Manzas simple Arrangement. Blandt Alverdens Eremithytter og Grave har meget faa været anbragt paa saa idylsk et Sted som her ved den rislende Bæk og den stille Skovsø ved »Verdens Ende« i det tætte Krat ved Foden af Skrænten, hvor der dengang ikke var Gangsti og Turistvrimmel, men kun en Bræmme af Marehalm i det øde Sand mellem Krattet og Sundet.

Til venstre: Gravhøjen ved »Verdens Ende«. Til højre ses et Par Sten af Skellet mellem »Himmerig« og »Jorderig«.

»HAMLETS GRAV« VED »VERDENS ENDE«

Kronprins Frederik kom ikke til at bo paa Marienlyst, og antagelig af denne Grund fik Haven her Lov at forfalde. I Helsingør bevarede man Navnene »Verdens Ende« og »Himmelstigen«, alle kendte Eremitens Hytte og Grav, og der dannedes de førnævnte Sagn som Forklaring paa de mystiske Ting og Navne. Byen rummede imidlertid mange Udlændinge. I Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede havde den baade en tysk Menighed, der hovedsagelig bestod af Garnisonens Officerer, Øresundstoldkamrets Embedsmænd og en Del Haandværkere, og en engelsk, til hvilken mange af Byens indflydelsesrige Købmænd hørte. Mange Tyskere og Englændere gæstede Byen. Det var ikke alene

Cronborg Castle and Elsinore from Hamlets garden. Drawn by I. Carr, Esqr, T Medland sculp.
Published May 1. 1805, by R. Philips Nr. 6, Bridge St. Black Friars.

udenlandske Sømænd og Købmænd, der søgte Sundtoldsstaden. Fra Slutningen af det 18de Aarhundrede kommer tillige litterært interesserede Udlændinge, for hvem Helsingør er »Hamlets By«, og som her søger Minder om den berømte Prins.

Man oplever nemlig ved den Tid en Shakespeare-Renæssance. Ad Omvejen over Tyskland kom den til os. Wieland oversætter Shakespeare, Gerstenberg dyrker ham i sine Litteraturstudier, Johannes Evald læser Wielands Oversættelse, men lærer sig siden at læse Shakespeare paa Engelsk. Da han 1778 staaer Fadder til Rosings Datter, giver han hende Navnet Ophelia. 1778 faar vi af Rektor Boye den første danske Oversættelse af »Hamlet«. 1778—80 maler Abildgaard Billeder af Hamlet. 1790—92 udgiver Niels Rosenfeldt to Bind af Tragedierne. 1805 oversætter endelig Peter Foersom »Hamlet«, og 1813 opføres dette Skuespil for første Gang herhjemme med Foersom i Hovedrollen.

Lidt senere begynder der en Hamletdyrkelse, som søger den lokale Tilknytning til Helsingør. Den tyske Digter Fr. Mathisson, der 1794 besøger Kronborg og finder, at Borgens Alder ikke kan svare til Hamlets, har dog »let ved at lade Faderens ærværdige Aand komme til Syne i Borggaarden og at høre de gyldne Ord af Hamlets Mund: »O, der gives flere Ting mellem Himmel og Jord, end vor Filosofi drømmer om!« Fra 1805 og senere har man paa engelske Kobberstik Navnet »Hamlets Have« under Billeder af Marienlyst. Professor A. Andersen Feldborg ofrer i sin

Bog »Denmark deliniated« et helt Afsnit paa »Hamlets garden«. Mange rejsende, især Englændere, benytter den første Lejlighed til en Tur i Kongens Have eller, som den mere poetisk kaldes, Hamlets Have, hvor ifølge Traditionen Hamlets Fader blev myrdet af sin Broder. Dette interessante Sted vil snart — skriver Feldborg — modtage en Statue af Shakespeare-Oversætteren Peter Foersom. Da man 1818 fejrede den engelske Konges Fødselsdag hos den engelske Konsul Fenwick i Helsingør, havde Feldborg, der var Gæst, stillet Forslag herom, og dette vandt saadant Bifald, at han ikke nærede nogen Tvivl om, at Planen vilde blive realiseret. — Af et Digt af Oehlenschläger »Hamlet paa Kronborg« fremgaar det, at man 1816 opførte »Hamlet« i Kasematterne paa Kronborg antagelig i Anledning af 200-Aaret efter Shakespeares Død. Det er sagtens »Helsingørs dramatiske Selskab«, der for en stor Del bestod af Officerer, som her har laget Affære; men at Oehlenschläger skriver Vers om Begivenheden tyder dog paa Medvirkning fra Hovedstaden. Den 3die August 1837 spiller Halls Skuespillerselskab »Hamlet« i Helsingør.

Paa hvilket Tidspunkt Gravhøjen ved »Verdens Ende« har faaet Navnet »Hamlets Grav« kan ikke nøjagtigt oplyses, men det maa være sket i det her omhandlede Tidsrum 1791—1837. Om Oprindelsen kan der ikke være Tvivl. De shakespearebegeistrede Tyskere og Englændere søgte ud i »Hamlets Have« og da fortrinsvis i det engelske Anlæg, som faldt bedst i Tidens Smag. De dyrkede Ensomheden i Eremithytten med Blikket rettet mod Gravhøjen med den brudte Stensøjle hinsides Bækken. Har Hytten ligesom den sanderumgaardske været udstyret med Dødningehoveder af Fyrsten og Slaven, saa har Erindringer om Graverscenen i Hamlet været nærliggende. Men selv uden denne Forbindelse var det for den Tid en ganske selvfølgelig Ting at opfatte Graven i »Hamlets Have« som »Hamlets Grav«, d. v. s. som en Mindegrav til Ære for den shakespeare'ske Helt. Det var kun den Tids Form for Hyldest til den store Digter, og i de romantiske Stemningshavers Tid er Gravhøjen næppe bleven opfattet anderledes.

Henimod Midten af det 19de Aarhundrede er imidlertid Romantikens Allegori glemt. De besøgende tror nu, at Graven skal forestille en veritabel Kæmpegrav over Saxo's Hamlet, og adskillige smiler ved Tanken herom. Den førnævnte Korrespondent til »Times« 1851 skriver: »Man siger, at det er Hamlets Grav, men de indfødte smiler ved denne Tradition, som henlægger den slakkels Prins's Begravelsessted paa denne Plet, og historisk Undersøgelse vil overbevise den videbegærlige om, at den vantro Danske har Ret i at anse det som en Opdigtelse. Saxo Grammaticus bekræfter ikke dette Sagn, men faa Angelsaksere vil betragte den med Lige-gyldighed«. Kohl (1846) gør ligeledes opmærksom paa, at Graven ikke stemmer med Saxo: »Imidlertid tror nu efter Oprettelsen af

denne sælsomme Spidsstøtte mange Mennesker paa Hamlets Grav, og navnlig undlader de Englændere, der kommer til København og Helsingør, ikke at gøre en Udflugt dertil for at omfavne den besynderlige Støtte og vugge sig i den Idé, at det er her, den ulykkelige Fyrstes Manes færdes. Jeg raillerer ikke over dem derfor, thi vi Mennesker er jo allesammen store Fantaster. Ja, jeg vilde have gjort mig det til en Bebrejdelse, hvis jeg som en Hamlets Hylder havde undladt at følge Strømmen for ogsaa at bringe ham mit Tankeoffer paa dette Sted.« Der er i disse Skildringer ikke Spor af Forstaaelse af Mindegraven, den er reduceret til et

» Hamlets Grav « 1862. Efter Mindebladet om 5te nordiske Studentermøde 1862. S. 33.

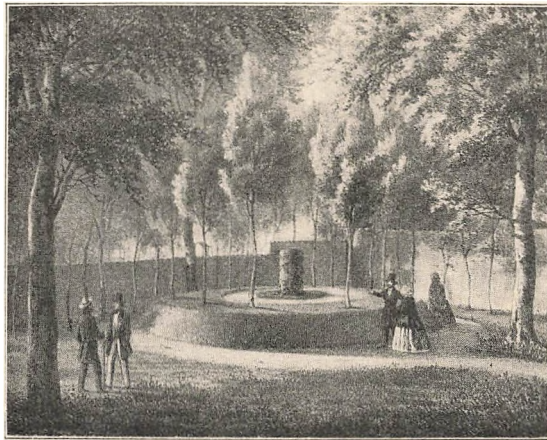
bevidst Bedrag, hvad den ikke var, men som vi senere skal se, snart skulde blive.

Da man 1857 udlejede Slottet til Vekselerer Nathanson, som her vilde oprette en Badeanstalt, gik der Forretning i Hamlets Grav. Den 24de April 1858 vedtog Byraadets Marienlystudvalg »efter Lejerens Begæring« at give ham Tilladelse til »at ordne »Hamlets Grav« paa en til Sagnet svarende Maade«. Og det maa siges, at Nathanson var en Mand, der forstod at gribe Sagen praktisk an. Han flyttede straks Stensøjlen ind i det gamle jardske Anlæg indenfor Havemuren paa Bakken bag Slottet. Her spærrede han af, saa der kunde tages Entré — 32 Skilling — af dem, der vilde besøge Hamlets Grav. Samtidig fik han ligeledes Tilladelse »at ordne den saakaldte Marie Kilde paa en bedre Maade end hidtil og aflukke samme«. Hensigten var utvivlsomt ogsaa her at tage Entré. Dog skulde »om muligt Adgang til at erholde Vand fra et særligt Udløb tilvejebringes for det større Publikum«. Alle-

18*

rede 1859 da Moritz Hartmann besøger Stedet, har Kilden skiftet Navn og hedder nu Ophelia Kilde. Paa et Billede i en Beretning om det nordiske Studentermøde 1862 ser man Graven paa dens nye Plads paa Bjerget lige oven for »Det lille Lysthus«. Af Stensøjlen er nu kun det nederste Stykke tilbage, som staar ved Ophelia Kilde.

Vilhelm Bergsøe meddeler i sine »Erindringer«, at han i sin Studentertid har set, hvorledes en driftig Hotelvært opstillede en gammel Vejtromle som Hamlets Grav, og mener hermed at have forklaret Gravens Oprindelse. Der er mulig heri to rigtige Træk. Bergsøe er født 1835 og kan vel altsaa i sin Studentertid have

»Hamlets Grav« 1874 (Vejtromlen). Efter Litografi fra Tegnens lith. Institut.

sel Flytningen af Stenen 1858. Endvidere er det rigtigt, at en Vejtromle paa et langt senere Tidspunkt har været opstillet som Hamlets Grav. Den ses paa et 1874 udført Lithografi, der antagelig er fremstillet for at vise det ny Arrangement. »Graven« er nu flyttet over i Havens nordvestre Hjørne og Vejtromlen anbragt paa en buddingformet Jordforhøjning. Omkring ved 1879 fik Hamlets Grav sit nuværende Udseende, idet der opstabledes en Del Vragstykker fra et Teglværk, og her ovenpaa anbragtes en raat tilhugget Sten, paa hvilken der med gul Okkerfarve blev malet »Hamlets Grav.« Senere blev Ordene indhugget i Stenen og forgyldt. Ny Emaljeskilte med Indskriften »Til Hamlets Grav« viser den litterært interesserede Turist op til dette ejendommelige Kunstværk, der paa en rent ud forbløffende Maade illustrerer sine Ophavsmænds Pietetsfølelse og historiske og æstetiske Sans.

Den, som ikke tilfredsstilles herved, kan ved »Verdens Ende« finde en lille Jordhøj, der nu ligger tilgroet og berøvet sin brudte Stensøjle. Den er det mærkelige Resultat af Romantikens Have-

kunst, som Fortidens Shakespearedyrkere, følgende deres Tids Skik og Brug, gjorde til en Mindegrav for Shakespeare's Hamlet. Det er denne, som den før citerede »Times« Korrespondent 1851 kalder »den mest interessante Genstand her«, og ved hvilken Kohl 1846 bringer sit »Tankeoffer« til Hamlet. Saa langt tilbage som 1838 inspirerede den en tysk Forfatterinde Gustava v. Haselberg, der besøgte Stedet, til følgende Linier:

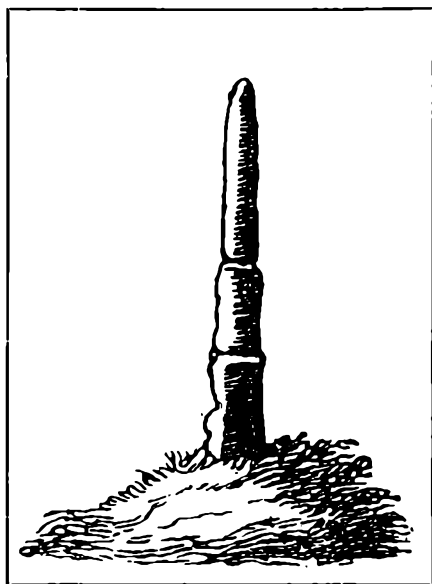
An Marienlyst vorüber, fühl ich Schauer mich umweh'n
Und der Sage Zauberspiegel läsz't mich Hamlets Schalten seh'n,
Hamlets Grab und die Terrasse, wo der Geist sich ihm gezeigt
Und ein finsternes Verhängnisz Tod und Leben eng verzweigt.

Endnu et Aar længere tilbage kan vi finde Notitser om Hamlets Grav. I »Helsingørs Ugeblad« for 1837 citeres nogle Linier af et ikke navngivet Værk af Henrik Steffens, hvori det hedder: »Ved Helsingør, som bekendt Hamlets Hjem, foreviser man denne shakespearske Helts Grav og fortæller tillige, at han ligesom Valdemar d. 4de jager som en flyvende Jæger gennem Luften, men paa en sort Hest, fordi han var en Morder, som lider større Kvaler, medens Valdemar, som en mer uskyldig, altid rider paa en hvid.«

Citatet er sikkert korrekt. Derfor borger den Omstændighed, at nævnte Blads Redaktør netop er Oversætteren af Steffens' Værker Fr. Schaldemose. Men hvor har Steffens skrevet dette? I den danske Udgave af hans samlede Værker findes Citatet ikke. Sammenligningen med Valdemar Atterdag leder imidlertid paa Sporet. I et af sine Værker, »Fjældsagn« (»Gebirgs-Sagen«), har Steffens i sin tyske Udgave medtaget en Del af Thieles Folkesagn, som han har udeladt i den danske Udgave, da Thieles egen Bog jo var tilgængelig for det danske Publikum. Hos Thiele findes ganske vist intet om Hamlet, men Steffens kunde jo have gjort en Tilføjelse om Egnen ved Helsingør, hvor han var godt kendt, da han havde tilbragt nogle Aar af sin Barndom her. Det har været lidt vanskeligt at faa konstateret om denne Formodning var rigtig. En tysk Udgave af Steffens samlede Værker findes mærkeligt nok ikke i noget af de større danske Biblioteker, og de tyske har under Krigen været lukkede for Udlaan til Udlandet. Fra Breslau, hvor »Gebirgs-Sagen« udkom 1837, lykkedes det imidlertid antikvarisk at erhverve et Eksempplar af den sjældne Bog, og det viste sig da, at Steffens netop har gjort ovennævnte Tilføjelse efter Thieles Gengivelse af Sagnet om Kong Volmer og Gurre.

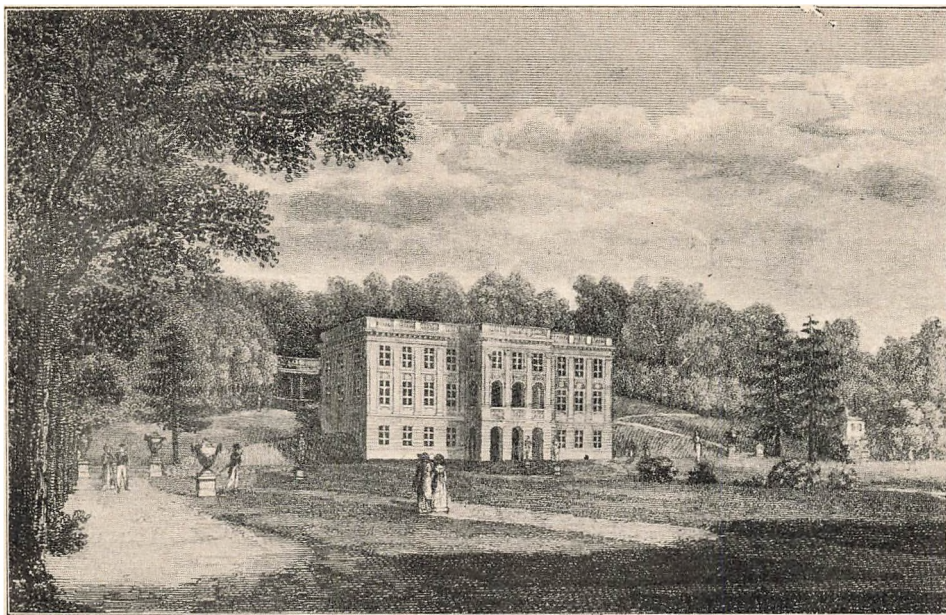
En Beretning, som antagelig bygger paa Erindringer fra en noget tidligere Tid, maaske c. 1820, har vi i Niels Baches Optegnelser om sin Fader, den helsingørske Færgemand Lars Bache. Han skildrer, hvorledes Eremitboligen var »i en stejl Kløft ved et stejlt rindende lille Vand«, og Graven »paa Toppen af en vild,

tætbegroet Bakke«. »Englændere, som kom tilrejsende, og altid vilde have Besked om Hamlets Grav (viste man) Stedet«, og tilføjer han »Sagn eller Opfindelse! Men paa mig som Barn gjorde disse Helligdomme stærkt Indtryk.« Med Niels Baches Erindringer er vi meget nær ved Foersoms Tid, hvis hele Smagsretning forklarer, hvorledes den af Manza anlagte Gravhøj kunde blive en Mindegrav for Shakespeares Hamlet.¹¹⁹

Hamlets Grav 1846.

Marienlyst 1821. Tegning af H. G. F. Holm. »Marienlyst in Hamlets garden near Elsinore. Edinburg 4th June 1821.

TRÆK AF LIVET I MARIENLYST

IGESOM det gamle Lundehave blev Marienlyst af Kongefamilien kun benyttet under kortere Visitter i Sommertiden. Henrik Steffens giver i »Was ich erlebte« en Skildring af et saadant Besøg c. 1780, af hvilken man bl. a. ser, at Byens Befolkning havde Adgang til Haven. Han fortæller følgende:

Dette yndige Slot er lagt tæt ved en stejlt nedstigende Høj, der omgiver Helsingør ind mod Landet. En bred Landevej fører fra denne Høj ned til det andet Stokværk af Lyshlottet og vakte Beundring hos os Børn. Da Slottet laa meget langt borte fra os (vi boede i den modsatte Ende af Byen), saa vi det kun sjældent. Et Par Gange blev Værelserne aabnede for os, og den kongelige Pragt traadte os Børn, der kun var vant til at færdes i almindelige jmaa borgerlige Værelser, i Møde fantastisk, drømmeligt som et Digt. En Gang i mine tidligste Drengaar — jeg besøgte endnu Borgerstolen — ventede man Enkedronningen (Juliane Marie). Skolelæreren førte selv os, som de med Hensyn til Stand fornemste Børn derud. Stadens Indvaanere kyldte Haven i en broget Brimmel. Det begyndte at mørknes. Den sammentrængte Menneskehob blev utaalmodig. Endelig lød det: Hun kommer. Alle styrtede op ad Terrasserne, thi Dronningen kørte just frem for Slottet og steg op i Salen, der aabnedes i det andet Stokværk. Læreren blev nedenfor med os og bovede sig ikke ind i Trængselen. Vi stod tillige med nogle saa tilbageblevne udenfor Slottets Portal og lurede paa, om vi maatte kunde saa Dje paa noget af den ophøjede Person. Jeg var i den

største Spænding. Mig forekom Dronningen som et vidunderligt gaadefuldt Væsen, ganske anderledes end andre Mennesker. Der foresvævede mig en ubestemt Taagestikkelse, der i sig indeholdt alt, hvad den barnlige Fantasi tænkte sig som det værdigste og det mest ophøjede, Billedet af Majestæten. Hun maatte, tænkte jeg, være større, skønnere og overstraalende alle Mennesker, jeg havde set.

Saa paa een Gang hød det: Dronningen er der. Hun vilde sandsynligvis benytte Tusmørket til en Spadsjeretur i Haven, og tidligere, end man havde ventet, traadte hun ud af Slottet. Den største Del af Folket blev endnu omkring paa Terrasserne. Da traadte nogle Damer frem af Paladset, men jeg saa hen over dem for at opdage den underfulde Stikkelse, som jeg ventede skulde vise sig. I drengagtig Utaalmodighed havde jeg revet mig løs fra min Lærer og styrtede som i et Slags Bedøvelse hen imod Damerne. Derved skete det, at jeg løb lige imod den første, idet jeg stadig raabte: Hvor er Dronningen. Damen fjærned mig blidt fra sig, løstede mit Hoved op, betragtede mig, der selv efter min Alder kun var lille, og klappede mig, idet hun sagde: Se paa mig, Dreng. Jeg er Dronningen. — Jeg ved ikke, om det var Skræk eller Opdagelsen af min Vilbjaerelse, der bevirkede, at jeg stod som lammet. Det var den første Gang i mit Liv, at jeg erfarede, hvorledes den digtende Fantasi bliver opløst af Virkeligheden. Min Lærer, der i ringe Afstand var Vidne til det hele Optrin, blev hæftig forstrækket. Med kejtede, dybe Bul kom han frem for at rive mig til sig, men Dronningen holdt mig fast, forespurgte sig om mit Navn og mine Forældre, talte opmuntrende til Læreren og lod mig gaa. Jeg blev nu misundt ikke alene af mine Søstende, men af alle Drengene i Skolen. — Paa denne frimodige, tit plumpe Maade, traadte jeg ofte i de senere Aar høje Hoveder i Møde.

Fra Slutningen af 1790-erne beboedes Slottet af Direktøren for Øresundstoldkammeret, Kammerherre Adam Gottlob v. Krogh, der 1797 opførte den saakaldte Krogh'ske Gaard nord for Haven. Han døde 1839, men hans Enke fik efter Andragende til Kongen Lov at blive boende der indtil sin Død 1847. Kongen besøgte ogsaa i dette Tidsrum som Regel Haven, naar han kom til Byen. Kronprins Frederik var her saaledes d. 4. Juni 1801, da han var nede at bese Skanseøre, hvor der skulde anlægges et Batteri til Kystforsvar, og Kristian VIII aflagde den 22. Septbr. 1841 Besøg ledsaget af Dronningen, Kronprinsen, Kronprinsessen, Prins Ferdinand og Prins Vilhelm af Hessen med flere højkongelige Personer. At der ogsaa i den her omhandlede Periode var uhindret Adgang til Haven fremgaar af følgende Plakat:

„Enhver Spadsjerende i Marienlyst Slotskaue abbares herved ikke at medtage Hunde, rhyge Tobak eller Sigarer, og ingen maa afbrække eller bestadige noget Træ, Blomst, Figur, Postament, Porte, Bænke eller noget som helst Haugen tilhørende, ej heller maa nogen overstige Hæget, gaa i Græsset, spille Bold, Klink eller foretage sig nogen som helst Veg eller Støj, ej heller tillades det nogen uvedkommende at bære Byrder i eller igjennem Haugen. De, som gøre sig skyldige i nogen af de her anførte Forbud, ville blive straffede uden Personens Ansæelse med en Mulkt af 2 Rbd. Sølv, som tilfalder Helsingørs Politikasse.“

Den 1837 ansatte Gartner Schebel klager over, at Reglementet ikke overholdes. De besøgende kryber op og ned ad Bakkerne, brækker og skærer af Træerne, skærer og skriver Gemenheder paa

Bænke, Porte og Postamenter og ramponerer samme, kryber over Ringmuren, medfører Hunde o. s. v., og han foreslaar tilføjet i Reglementet, at »det paa enhver Tid er forbudt offentlige Fruentimmer at færdes i Parken.« Mere poetisk udtrykker Rektor Mejsling sig 1827 i følgende Vers:

„Fra Marienlyst sig fjerne
 Hver som kender lidt bon ton
 Kun en Søndag kan en Tørne
 Gaa derud med sin garçon.“

I en omtrent samtidig Beretning fortælles, at der i Kammerherre Kroghs Tid hver Søndag Eftermiddag spillede »af Garnisonens Musikkorps paa Plænen foran Slottet i den sirlig holdte Have, som dengang var opfyldt af en Mængde ret gode Statuer af Bly, hvidt overmalede, nedenfor og oppe paa Terrassen.«

Da Frederik VII 1848 overgav Slottet til Bolig for Krigsinvalider, blev det, som det ses paa et samtidigt Billede en kort Tid disse, der prægede Livet i Haven. Allerede i Begyndelsen af Aaret 1851 var der dog Tale om at sælge Ejendommen, og Marienlysts Skæbne stod en Tid hen i det uvisse. For Helsingoranerne var »denne skønne Spadseregang« imidlertid bleven ganske uund-

værlig, og Tanken om at skulle miste den, vilde — som det hedder i et samtidigt Blad »Glastrompeten« — volde »mange Ve og Smerte« for »den tabte Perle her ved Sundets Kyst.« Adskillige lokale Poeter tolker i velmente Digte deres Kærlighed til Marienlyst for at bevæge Bystyrelsen til at sikre Helsingoranerne den gamle Have. Vi gengiver et Par Prøver:

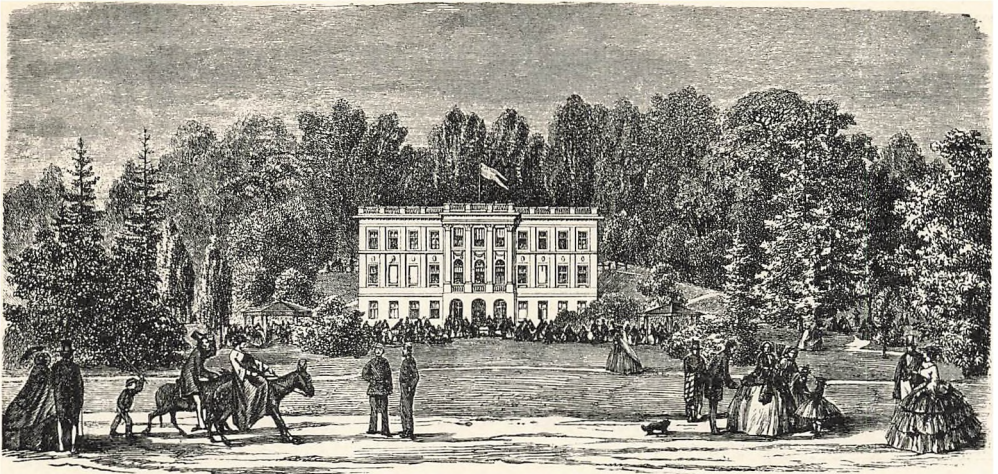
Marienlyst, saa stjøn,
 Marienlyst, saa stjøn —
 Omkrands af Stoven grøn,
 Ja, omkrands af Stoven grøn.
 Sid længe Du maae staae,
 Og ej Ruinen naae
 Men i dit stjerne Eden glad vandre store, smaae!"

Man føler her, hvor lidet »Den tapre Landsoldat«s militære Rytme, der er benyttet, fordi Visen skulde synges ved en Fest for Invaliderne, egner sig til at tolke Naturstemninger. Bedre finder trods alle Mangler Helsingoranernes Kærlighed til Stedet sit Udtryk i følgende Vers:

Hvormange højtidsfulde blide Minder,
 Der bo hos Dig, midt i Naturens Stød —
 Som aldrig, til min sidste Stund forsvinder!
 Hvor tidt jeg stued Solens Purpurglød,
 Ved Morgenstunden majestætisk stige,
 Som om den op af Hæbet venlig brød!
 Saae Aftenjolen sidste Straaler vige —
 Hvorved Guds Almagt Vrefrøgt indgjød.

Marienlyst, omkrans af Stovens Kroner —
 Hvor Haven ligger smukt, i dejligt Læe!
 Hvor Fuglesang igjennem Luften toner,
 Fra Buss og Krat, og op fra høien Træ;
 Til Sveas Røst og gamle Helsingborg!
 Her elsker man af Hjerte Sjølundens-Den!
 og mildner for en Stund sin stille Sorg.

De kraftige Lovprisninger forblev ikke uden Resultat. Byen købte, som allerede omtalt, Haven 1851. Der opstod nu Spørgsmaalet om dens Anvendelse. Der var bl. a. Forslag om at indrette Slottet til Raadhus, og »Glastrompeten« bemærker hertil, at det sikkert ogsaa vilde gøre mere Indtryk paa en Tyv at sidde i en skyggefuld Have end i en skummel Kælder i det gamle Raadhus. Byen fik dog Raad til at opføre et nyt Raadhus, og Marienlyst blev nu i en Tid udlejet til privat Beboelse. 1857 kom saa det haarde Slag for Helsingør, Sundtoldens Ophævelse, der med eet gjorde Byen saa fattig, at enhver Udvej til at skaffe Penge maatte forsøges. Et af de Midler, man valgte, var at udleje Marienlyst Slot til Badeanstalt.

Marienlyst Slot som Badehotel 1862. Badegæsterne rider paa Æsler. Efter Mindeblade om 5te nordiske Studentermøde 1862. S. 32.

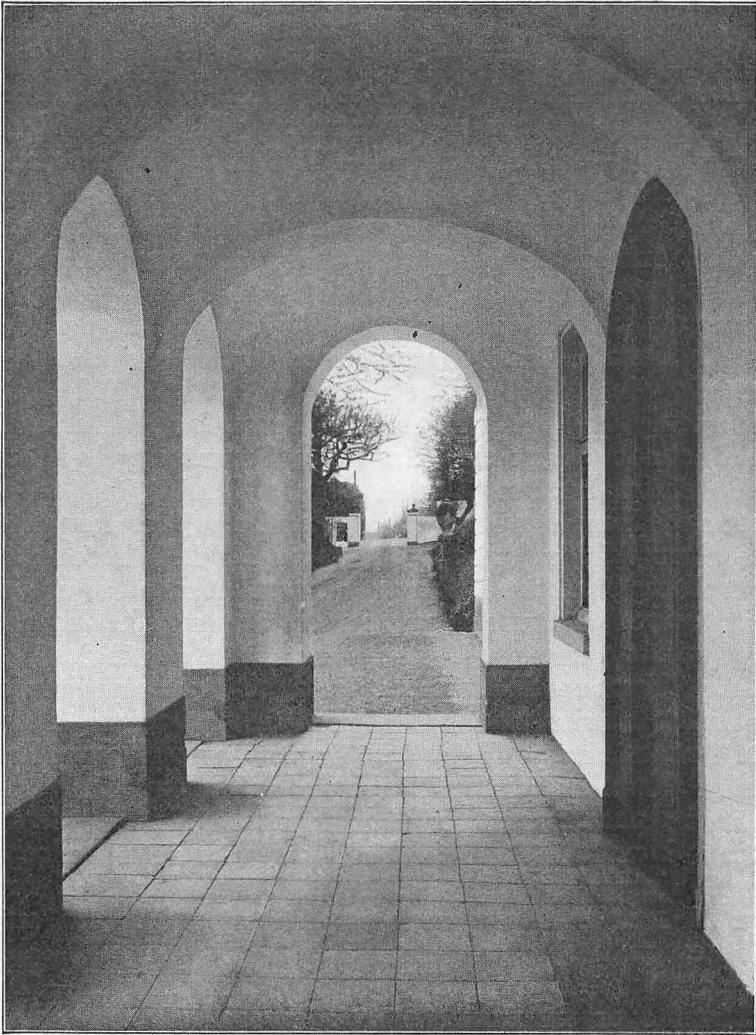
Fra alle Sider saa man hen til Vexelerer Nathanson i Forventning om, at han ved dette Foretagende skulde blive Byens Redningsmand. Dette lykkedes dog hverken ham eller hans nærmeste Efterfølgere. Planens Gennemførelse stødte paa store, økonomiske Vanskeligheder, og naar det i det hele taget lykkedes at holde det mondæne Badested i Live, skyldes dette bl. a. Støtte af Kommunen, der endogsaa en Tid i 1870-erne maatte overtage hele Driften. Først i en langt senere Tid, efter at Badehotellet var flyttet ud fra Slottet, medførende dettes gamle, fornemme Navn, har det udviklet sig til det verdenskendte Etablissement, der nu med sine store Hotelbygninger og sin Villaby optager en stor Del af det Omraade, der før hørte til Slottet.

For Marienlyst Have var det 19de Aarhundrede i det hele en Tilbagegangstid. Lidt efter lidt forsvandt de ejendommelige Ting, Haven rummede: Jardins Tempel paa Runddelen paa Bjerget, Springvandet i Parterret, Taarnet i det engelske Anlæg og Eremit-hytten sammesteds. I Havetidende 1835 kritiserer den vidtberejste Gartner Mørch Parterrets Tilstand. Man tror, at man befinder sig »i en af Nordjyllands forladte Herregaardshaver, hvor en enkelt Buksbom eller Lavendelbusk titter frem af det høje Græs, der i flere Aar ikke har været under Leen«, siger han. »Dette Parti vilde med en vel vedligeholdt Græsplan, en hensigtsmæssig Beplantning med højere og lavere Buskvækster, der dannede et Bælte foran Lindetræerne, og ved en slyngende Gang aldeles tilfredsstillende Kunstens Fordringer. Vilde man ej anvende noget paa Forskønnelsen af Partierne ovenfor Bakken, saa giver her Naturen alene tilstrækkelig Erstatning for det manglende fra Kunstens Side«, thi »faa Haver i Udlandet kunne med Hensyn til Udsigtens Skønhed

maale sig med Slotshaven ved Marienlyst«. Gartner Rothe ved Fredensborg Slotshave fremsætter en anden Anskuelse. Han mener ikke, at man ikke bør plante Buskads eller Hække mellem Lindetræerne. »En blødt formet og fri Dekoration af Partiet foran Slottet vil ikke passe til de opstillede Figurer og Vaser, derimod er det »aldeles overensstemmende med den arkitektoniske Symmetri, som Figurerne giver den aabne Plads, at Regelmæssigheden i Plantningen af Lindetræerne bemærkes«. Han foreslaar derfor at bevare Figurerne og Alléerne, fjerne alle kummerlige Hække under Lindetræerne, renholde Jorden under disse og ikke afsætte bestemte Veje under dem. Paa den aabne Plads i Midten kunde da anbringes et Blomsterparti, dog uden nogen »ængstelig Symmetri« og allermindst med »parallelt løbende lange, lige Bede.« Han antager, at »kun lidt vilde være at forandre ved de nu stedfindende Blomstergrupper, naar de engang bliver fremdragne af det Ukrudt, der for Tiden skjuler dem.« Havens forsømte Tilstand blev maaske i nogen Grad afhjulpet, da der 1837 ansattes en ny Gartner Schebel. I hvert Fald tog denne i Aarene 1837—38 fat paa at rydde 152 Lindetræer og 12 Asketræer, hvilket kunde tyde paa, at han søger efter Gartner Rothes Raad af skaffe Lys og Luft.

At Haven kom i Byens Eje forringede dens Tilstand yderligere. Havde man før til Tider forsømt den og ladet alt gro til, saa tog man nu fat paa at forbedre paa en Maade, som var præget dels af Mangel paa den Sagkundskab, som de kongelige Gartnerne utvivlsomt repræsenterede, og dels af Tidens Stil- og Smagløshed i det hele. Efter en bevaret Haveplan at dømme anlagdes nu hele Parterret i engelsk Stil med uregelmæssigt slyngede Gange, der stod i skærende Disharmoni med Omgivelserne, Alléerne, Slottet og Havemuren, og de 15 Blystatuer bortsolgtes ved Auktion. Iøvrigt bruges Haven som almindelig Restaurationshave. Indenfor Havemuren bortlejes Pladser til Beværtere, som faar Tilladelse til at servere ved Smaaborde. Byens Haandværkersangforening faar for 50 Rdl. Ret til at afholde 5—6 aarlige Fester i Haven mod at benytte de derværende Beværtere. Udenfor Ringmuren udlejes Plads til en Karrussel, som maa benyttes Søn- og Helligdage og ved Fester. Det er derefter forklarligt, at »Byens Indvaanere følger med særdeles Interesse Marienlyst og benytter, siden Kommunen er bleven Ejer af denne Ejendom, de smukke Spadseregange sammesteds mere, end nogensinde tidligere har været Tilfældet.« 1860 forøgedes Havens Attraktioner med den saakaldte »Natursal«, en »interimistisk Salon af Træværk«, som rejstes bag Slottet. Hvad der plantedes i Haven i sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede, skete ganske planløst, værst var det, at en Række Træer efterhaanden fik Lov at vokse op langs Vejen forbi Slottet, saa at man fra Haven mistede Udsigten til Zigzaggangene paa Skraaningen, og fra Bjerget Udsigten ned i Parterret.

Marienlyst. Buegangen set nordfra. Til højre ses Indgangen til Slottet.
Før Ombygningen ved 1760 fandtes denne Indgang ikke.

Medens det 19de Aarhundrede er ganske uden Interesse i havehistorisk Henseende, viser der sig nu et Liv i Haven, som vidner om det Ry, Stedet her — trods al Vanrøgt — vedblev at have. Det var 1ste Juni 1858, at Badesæsonen aabnedes i Marienlyst Slot, hvor der nu var indrettet Kursal og »Rekreationslokaler med Læsebord og Fortepiano samt en omhyggelig soigneret Restauration«, hvor der serveredes »kunstige Mineralvande, Ko- og Gedemælk«. Iøvrigt bød man paa »Fiskeri- og Sejlture i Sundet, samt til den nærliggende svenske Kyst«, Soire'es dansantes i Kursalen, Musik fra 6—8 Morgen og Aften paa Terrassen ved Hamlets Grav. Hver halve Time fra 6—9 Morgen og 4—8 Aften gik »Omnibus Marienlyst Søbade« fra Svingelporten gennem Stengade ad St. Annagade for at hente Gæster fra Byen, medens man fra Hovedstaden, til hvilken der endnu dengang ikke var Jærnbane, kunde komme med Dampskibene »Hamlet«, »Ophelia«, »Horatio« og »Invincible«, der opførte »en Sejlads paa Liv og Død, fordi ingen vilde være den sidste i Havn.« Den Nathansonske Hamletreklame fejrer store Triumfer. Da den hygiejniske Kongres, 300 i Tal, i Juli 1858 besøgte Marienlyst og Badene, »togede« man forbi »Mariekinden« til den af Nathanson »ordnede« Grav paa Terrassen, hvor man nød en Sexa i det fri, og hvor Conferensraad David »tog Anledning af Stedet tæt ved Hamlets Grav til at fremhæve det betydningsfulde i at være eller ikke at være«. Og da Sarah Bernhardt d. 23. Aug. 1880 i sin opsigtsvækkende højrøde Dragt ledsaget af et stort Følge stod ved Graven, knuste hun under Taarer sit Champagneglas mod Teglovnsslaggerne, medens Robert Watt saa til i stille Rørelse og Direktør Worsaae i Tavshed. Ikke slet saa begejstret er den tyske Forfatter Moritz Hartmann, som 1859 besøgte Stedet. Han finder, at Graven, hvad Ægtheden angaar »med Respekt at melde« minder om »Monte Christo's Fængsel i Chateau d'If.«, og klager over, at man »paa Sørovervis« har taget 32 Skilling for Synet af denne Grav. Men iøvrigt mener han, »at selv dette Bedrageri erindrer om Geniets almægtige, levendegørende Kraft. Hvor mægtig viser den sig ikke ogsaa her, da den med Digtningen rev det gamle Folkesagn om Prins Amlet i Jylland op med Rode og henplantede det her med alt, hvad den havde tilføjet — kun fordi han, William, over sin Scene skrev: Terrasse, Helsingør.«¹²⁰

Aar efter Aar er den gamle Kronborg Have hver Sommer bleven besøgt af Tusinder af fremmede, og den bidrager sit til at bevare det internationale Præg, som er det gamle Helsingørs Stolthed, men som det var ved at miste ved Sundtoldens Ophævelse. For ingen har Haven dog den Betydning som for Helsingørannerne selv. Til daglig kan de færdes gennem den uden at skænke den Op-

mærksomhed. Men naar de om Søndagen sliger op paa Bjerget og kaster Blikket ud over de friske, grønne Træer og de gamle, røde Tage mod Kronborg og det solglimtende Sund, saa gryr der en Feststemning i enhver Helsingoraner. Og vandrer han en dejlig Sommeraften ad Kærlighedsstien paa Højderne ud mod »Verdens Ende«, naar den svindende Aftenrøde kaster sin dæmpede Eventyrglans over Himmel og Hav, og Stilheden kun brydes af en sagte Dirren i Træernes Blade og Bølgernes blide Vuggen ved Sundets Bred, saa siger han som Hirschfeld: »Skønnere gaar Naturen aldrig til Hvile«. Den gamle Have er hans Hjemstavns kæreste Plet. Den gemmer hans kæreste Minder.

KILDEHENVISNINGER OG TILFØJELSER

- S. 22. ¹ Kanc. Brb. 20-6-1558 (T. 5. 377 b) og 18-11-1559 (T. 6. 167), F. R. Friis: Bidrag til. dsk. Bygn.'s og Kunsthist. S. 200.
22. ² Kanc. Brb. 30-9-1569.
22. ³ Kanc. Brb. 23-8-1581 (J. T. 2. 283 b) og 12-12-1583 (J. T. 2. 435 b).
22. ⁴ Fr. II.'s Kalenderopt., Hist. Tidsskr. IV, 3.
23. ⁵ Ø. T. R. 1575. fol. 857, Kc. Brb. 2-1 og 4-3-1575, 6-2 1576 og 29-9-1581. — 1581 faar Kongen fra Oluf Bagger i Odense »hollandske Træer« til Skanderborg (Kc. Brb. 2-4-1581). 1585 lader han undersøge Kannikehaverne og andre Haver ved Roskilde for at faa unge Valnøddetræer (Kc. Brb. 26-1-1585), og samme Aar sendes Kongens Gartner til Ove Brahe (til Trundbyholm og Løberød?) for at faa nogle særlig gode Frugttræer, (Kanc. Brb. 20-9-1585). I Øresundstoldk.'s Regnsk. forekommer Indkøb af Urter og Urtefrø af Skibene ikke sjældent, vistnok hyppigst fra Holland. Eksempler paa Indkøb andenstedsfra forekommer, saavidt vides, først i en senere Tid. 1609 faar Sivard Grubbe 600 Træer fra Nürnberg (S. G.'s Dagbog ¹¹/₁₀ 1609), og 1620 sender Kristian IV en Urtegaardsmand til Braunschweig efter Haveurter (Kr. IV.'s Skrivekal. 26-2-1620).
27. ⁶ Frb. Amts Aarb. 1906. S. 83. Hels. Snedkeres Lavsb. 1692.
28. ⁷ Geh. Aarsb. III. Till. 14. 15.
- ⁸ Acta pont. dan, V. 3463. 3494. Kanc. Brb. 20-3-1571.
29. ⁹ L. Boesen: Hels. Historie Smlgn. Note 72.
30. ¹⁰ Geh. Aarsb. III. Till. S. 35 (»Strandbakken«). — Tb. 1566 ²⁰/₁₈ »Kagholmen tvært over fra Helligøjstes Hus«. —
- ¹¹ v. D. 2. 47 Der staa »fra den ny Kirkegaard og Gaden endelangs op til Sanden«.
31. ¹² Tb. 1578 Mand. n. Pinsedag. Nævnt Borrevolds Have med Damme. Smlgn. Skøde 17-4-1809. — Tb. 18-8-1597 »Stejlebakken vesten til Byen«. — Tb. ¹²/₄ 1635 »langs Adelvejen ved Stranden imod Galgehjerget«. — Paa Kobberstik fremstillende Søkampen 19-10-1658 ses Galgebakken med Galge. Kobberstiksm. Portf. 209 Nr. 39.
- ¹³ Om Hels. Omgivelser i Alm., spec. Fiskedamme, Vandløb, Veje, se Hels. Jordebog 1687 fol. 88. 92. 120, kgl. Konfirm. p. d. ferske Springvand ved Helsingør 1691 ¹/₁₃, Kronb. Amts Regnsk. (Aflæveringsforr. til Hans Rostgaard 1668), Geh. Aarsb. III Till. S. 21. 22.
34. ¹¹ Tb. 1584 ¹⁰/₃.
- ¹⁵ Ø. T. R. 1576. 953-57 og 1577 fol. 1036.
- ¹⁶ Ø. T. R. 1577. 1029.
- ¹⁷ Senere kaldes den Pundfiskedammen, derefter Mariclystdammen. Ved dens Plads mellem Gammel Hellebækvej og Esromvejen ligger nu et Hus, der kaldes »Damhuset«.
- ¹⁸ Ø. T. R. 1577. 1042.
35. ¹⁰ Fiskerhuset laa, hvor nu »Fredshvile« ligger. 1634 laa et andet »Kong. Maj's. Fiskerhus« ved »Landevejen til København udenfor Helsingør«. Et Hus ved Hellebæksøerne hedder den Dag i Dag Fiskerhuset.
- ²⁰ Ø. T. R. 1600. 19. — 1580 var der baade »et Stod fra Kurbach« og »det ungarnske vilde Stod«. 1602 ansloges, at man af Havre skulde bruge 5900 Td. til Kronborg, 7000 til Kbh's Slot, 4500 til Frederiksborg og 5300 til Antvorskov. K. Brb. 25-12 1580 Schlegel: Saml. z. dän. Gesch. I. 97.
- ²¹ Tb. 18-2-1584.
- ²² Se f. Eks. R. R. 1589/90, 282, Ø. T. R. 1589/90. 533 b og 1587/88 og 88,89 Bilag.
- ²³ Ø. T. R. 1588/89. 540, 1590. 1122-24.
- ²⁴ Ø. T. R. 1586. 1445 »udenfor den ny Toldbod«, Ø. T. R. 1603. 59, Tb 25-4-1681.
- ²⁵ Ø. T. R. 1587/88. 60.
- ²⁶ Tb. 1603 ⁹/₃₀, Ø. T. R. 1601. 62 b.
- ²⁷ »Slotshavnen« nævnt Tb. 1602 ²/₃, Slotsherren tilvarer de, der har Skibe liggende i i Slotshavnen, at de skal tage dem ud inden i Morgen Aften. Gentages 1603 ¹²/₁₂ med Tilf., at hvis det ikke sker, skal »forn. Skibe og Skuder gøres løs og udsættes for Bommen.« (Her efter Lundings Saml. t. Hels. Hist. VII. 160. Kronb. Amts Bygnregnsk. 1631-36 m. Bilag (1634 ⁸/₁ ²/₂ ²⁴/₂ ¹⁰/₁₀ 1636 ¹⁰/₁₀).
- ²⁸ Ø. T. R. 1600. fol. 34-39. Regnsk. f. Geth's Opførelse — ialt 1662 Dir.

36. ²⁹ Ø. T. R. 1601. 41 b.
³⁰ C. Nyrop: Helsingørske Industriforh. i »Fra Arkiv og Museum 1904«.
37. ³¹ Bymur. Geh. Aarsb. IV Till. 6, P. V. Jacobsen: Hels. Kæmnerregnsk. 1577 i Dsk. Mag. 1844, Kgl. Br. 1615 ⁸/₁₀, 1616 ²⁶/₁₀, 1617 ⁴/₈, 1621 ²⁴/₂, ¹¹/₂, ²⁶/₃, 1624 ⁸/₅, 1627 ¹⁵/₃ og ²⁵/₁₀. Geh. Aarsb. III Till. 88-90. — Mur om Lundeh. Kanc. Brb. 1607. S. 563. Sj. Reg. 15 214 b. ¹⁸/₅ 1608. — Mur om Grønnehave: Krb. Lens Bygningsregnsk. 1639 ²⁰/₅. — Mur ved røde Port. Tb. ²¹/₄ 1651.
³² V. Hostrup-Schultz i »Vort Forsvar« Nr. 612.
³³ Tb. 1597 ¹/₂ »Byes Port ved Rosenkilden«.
38. ³⁴ Ø. T. R. 1584. 1396, 1585. 1303, 1618 Bil., Tb. 1585 ⁸/₁₁. Chr. IV.'s Br. Till. S. 119. Matthew Consett: A tour through Sweden, Swedish-Lapland, Finland and Denmark. Stockton 1789. S. 137.
39. ³⁵ Dsk. Saml. V. 185 Ø. T. R. 1589/90. 1207. — Rentem. R. 1590 ¹⁰/₄.
40. ³⁶ Tb. 1550. ²¹/₁₁ og 1551 Vor Frue Dag. — Kc. Brb. 1571. ⁹/₁. — Ø. T. R. 1618. ⁷/₈.
³⁷ Ø. T. R. 1575 m. Bil. og 1577. 1039.
³⁸ Ø. T. R. 1576. 942.
³⁹ Ø. T. R. 1576. 954, 1577. 1058, 1578. 1236.
41. ⁴⁰ Kc. Brb. 1584. ⁷/₄ og ²²/₁₂ — Geh. Aarsb. III. Till. 76. Friis Saml. dsk. t. Byghist. 333-34.
⁴¹ Dsk. Mag. IV. 99. — Fr. Beckett: Frederiksborg II. 257.
⁴² Ø. T. R. 1587/88. 145, 88/89. 333, 1618. Bilag.
42. ⁴³ Ø. T. R. 1587/88. 32. 61. 84. 88. 117 og 1588. 69. 111.
⁴⁴ Ø. T. R. 1587/88. 39. 40. — Dsk. Sml. V. 182.
⁴⁵ Ø. T. R. 1587/88. 137. 174. 177, 88/89 533. 540-42. 590, 89/90 1182. 1204.
43. ⁴⁶ Skaanske Tegn. 3. 420. b. — Sjæll. Tegn. 21. 146. — Krb. Lensregnsk. 1635 Bil. 42.
⁴⁷ Ø. T. R. 1607. 66, 611. 100. — Sjæll. Tegn. 20. 161. b. — Sjæll. Reg. 15. 214 b, Ø. T. R. 1587/88. 137. — Dsk. Sml. V. 185.
44. ⁴⁸ Krb. Lens Regnsk. 1633/34 med Bil. Nr. 82 og 34, 35 m. Bil. 36. 38. 88.
⁴⁹ Ø. T. R. 1589/90. 1210-11.
⁵⁰ Rentem. Regnsk. 1587/88. 338.
⁵¹ Ø. T. R. 1574. 1013. hedder det, at et Anker bjærges »nedenfor Lappesand«. Paa Erik Dahlbergs Kort c. 1660 er Lappegrunden betegnet som »der Lappe«. Kobberstsm. Portf. 209 Nr. 28.
45. ⁵² Dsk. Sml. I. 5. 51.
⁵³ Dsk. Sml. V. 179-80.
50. ⁵⁴ Fr. Beckett: Frederiksborg II. 30. 61-62. 253. 257.
⁵⁵ Ø. T. R. 1587/88. 41. 61.
⁵⁶ Ø. T. R. 1587/88. 31. 68 og 88/89. 534.
51. ⁵⁷ Hist. Tidsskr. II. 4. — Ø. T. R. 1618 ³/₁₁ Bil.
⁵⁸ Kronb. Slots Inventarium 1602. Chr. IV's Breve ¹/₃ 1633 og ⁴/₁₁ 1636.
52. ⁵⁹ Vi gengiver her den Forklaring Pommarius giver af Udtrykket »under Rosen«, smlgn. Oehlenschlägers »sub rosa« i St. Hans Aftens Spil og En Ræffue Bog, Niels Møllers Udg. 1915. S. 211. Vi har her vistnok Forklaringen paa, at der i flere Slotte f. Eks. Rosenborg og Marienlyst findes Værelser, som kaldes Rosen, i Marienl. var baade en stor og en lille Rose. Her tales om Borde, som bruges til Roserne, og om det Gemak, hvor den store Rose holdes. Pommarius skriver:
Til det Tijende / lade sig finde di zijrlige oc velluctende Rosener / de wi ligner vid tilbørlige tijen oc Taugksomhed / icke alleniste derforre: at / lige som Rosen erre herlige / zijrlige oc velluctende Blomster / der hos ocsaa haffue deris mangfaaldige nytte: Ligesaa erre tilbørlige tijen oc taugksomhed skøne deylige Jomfruers Dyder / som føre megen nytte oc gauffn med sig: Men ocsaa derforre / at Rosen stedse aff gammel tid verrit haffuer Tije konstis Symbolum oc bemerckelsis tegn. Thi hos Hedningerne vorre Myrre Træ oc Rosen helliget *Veneri*, oc hinder tilgnet / som hinders eget Træ oc Blomster / efterdi mildtalenhed oc taugksomhed i synderlighed vel tilstaar Quindis personer. Oc den *Venus* som staait haffuer til Magdeburg i Heenskabet / oc for een Gudinde er bleven tilbedit: har holt en Opluct Roesen i sijn Mund: Derforre har ocsaa *Cupijdo Veneris* Barn igen forærit den Gud *Harpocrati*, hvilcken hos di Græcker vaar taugsomheds Gud / den Rose (som den Gudinde *Angerona* hos di Romere / huis Billede oc maled vaar med nogle sine Fingre lagt paa Munden / dermed at betegne een tilluct Mund) huor offuer Rosen bleffuen er Taugsomheds vnderwijsning oc betenckelsis tegn. Oc er vden tuiffuel / det Ordspraack hos os Danske / der aff tagen / den mand plæger at sige om sager de mand icke vil vdspridd haffue: Det verre talt vnder Rosen. Thi mand plæger gemeenlig at male eller henge offuer Borde een Rosen / oc hos Bordesnack at paaminde / at det talis vnder Rosen / det er / mand icke skal videre udbrede det / end sig Rosenen vdbreder / oc hos allene dem det lade vendis / som forsamlede erre vnder samme Rosen.«
53. ⁶⁰ C. Behrend: En Dagbog fra en Rejse i Danmark 1588. (Fra Arkiv og Museum V 306-07).
⁶¹ Suhms Saml. III. 97-104.
⁶² Ogier.
57. ⁶³ Kc. Brb. 1571 ⁶/₁ og 96 ⁸/₇. — Dsk. Sml. V. 186-87. — Rentem. Regnsk. 1589/90, ¹⁰/₄ 90, og 90/91, ²³/₅ 90.

- S. 58. ⁶⁴ Kc. Brb. 1586 ¹/₄, 91 ¹/₈. 96 ⁹/₁₀, 1601 ²⁰/₃. Skifte 1590 ¹/₅. — I Kronborg Inventar 1619 nævnes »Krugmandens Huus, som nu er affbrutt.«
59. ⁶⁶ Tb. 1577 ³/₁₂ og 1578 ¹⁴/₄.
⁶⁰ Tb. 1582 ⁹/₇, ²³/₇, ⁶/₃₁, ²⁰/₈, ²¹/₁₀.
61. ⁶⁷ Tb. ²⁸/₄ 1605. — Sjæll. Reg. XV. 60.
62. ⁶⁸ Kronb. Lens Regnsk. 1627 og 1644. — Kronb. Amts Jordbog 1661. — Hels. Tb. 1581 ¹⁰/₈.
63. ⁶⁹ Hist. Tidskr. IV. 3, 547. — Dsk. Sml. V.
64. ⁷⁰ Chr. IV's Breve IV 273. ²⁰/₁₂ 1639 læggis et Værk paa Lappen, som kan secundere det anded« . . . »paa det promontorium y skane ued stranden thuerdt offuer fraa Hammermøllen«. Ø. T. R. 1577, 1274. Resen Fr. II's Krønike.
65. ⁷¹ Schlange: Chr. IV. I. 33. — 3 »gemeine Knechte« døde ²¹/₈ 1590. R. R. fol. 1164.
66. ⁷² Klarlige oc visse Beskriffuelse om den stormectige høybaarne Førstis oc Herris / Herr Christians den Fjerdis . . . Kroning d. 29. 8. 1596. Hjelmst. 2158. Efter at S. 29 var trykt er jeg bleven opmærksom paa, at den Kronborg Indvielse 1586, som med L. Boesen som Kilde er gaaet viden om i den historiske Litteratur, maa bero paa en Misforstaaelse. Aarstallet skal være 1596, og hvad Boesen skildrer er Festen ved Chr. IV's Kroning.
⁷³ Chr. IV's Breve III. 131. IV 31 og 248. Dsk. Saml. I. 5. 63. — Breve dateret Lunde- have ¹²/₁₂ 32, ³¹/₃, ¹⁵/₄ og ¹⁰/₄ 33. — Sidstnævnte Sted hedder det f. Eks.: »Paa Lyst- hussiid vdi Lundehauffen ved Croneborg«.
68. ⁷⁴ L. R. ⁹/₅ 1635 og ²⁰/₁₀ 1634. Bil. Nr. 78 og 96.
69. ⁷⁵ Robert Ker Porter: Travelling sketches in Russia and Sweden. — Edingburgh Re- view XIV. 170.
70. ⁷⁶ Af Belleforest's Histoires tragiques findes paa d. kgl. Bibl. en ældre Udg. paa 3 Bind, Oversættelse af Italieneren Bandello's Noveller, og en yngre fra 1580, der er øget til 7 Bind. Blandt Førøgelser er 3 Fortællinger af Saxo, Sigrid og Odder (IV 641), Knud den hellige (V 367—428) og Hamlet (V 185—274). Efter Belleforest udkom »The historie of Hamblet« paa Engelsk. Den ældste bevarede Udgave er af 1608, men man antager, at der har eksisteret ældre, som kan have været benyttet saavel af Forf. til det ældre Hamletdrama som af Shakespeare. Det ældre Drama »Hamlet revenge« antages at være forfattet af Benjamin Kyd og udgivet 1588. (Furness: A new variorum edition of Shakespeare IV. 87. — V. Østerberg: Studie over Hamletteksterne I. 15).
72. ⁷⁷ Rentemesterregnskaber og Kostpengeregnskaber for de nævnte Aar. (Professor Fabricius har velvilligst henledet min Opmærksomhed paa det citerede Bilag til R. R. 1590 ⁹/₅). — Hels. Kæmnerregnskab 1585. — Hels. Tb. 1586 ²⁵/_μ. — V. C. Ravn: »Engelske Instrumentister« ved det danske Hof paa Sh.'s Tid. (For Idé og Virkelighed 1870. I. 75—92). — Cohn: Shakespeare in Germany.
73. ⁷⁸ Hels. Skifteprot. ²/₅ 1587, ¹⁶/₈ 1620; Hels. Tb. ²⁸/₄ 1579, ⁹/₁₀ 1587.
74. ⁷⁹ Leyel, se Hist. Tidskr. I. 5 446—61; Skifte 1576 ¹⁷/₁₀, 1594 ¹¹/₆, 1600 ²/₁, 1598 ²⁸/₁₁.
⁸⁰ Hvis den Kirckmann, der nævnes 1585 (Kanc. Brb. ¹⁰/₈, ²/₆ og ³/₁₀) som sigtet for at have beholdt vigtige Skrivelser fra England, — netop da Kirckmann forsvinder af Instru- mentisternes Række — er identisk med den hernævnte, er det dog sikkert, at han er Englænder, thi han kaldes her »den engelske«. — En Person ved Navn Johan Kraft døde som Klædehandler i Helsingør (Skifte 1620 ⁵/₁₀).
76. ⁸¹ Kemp: The nine days wonder, optrykt 1840. — Collier: Memoirs of the principal actors in the plays of Shakespeare, 1846. — Morrisdans, vistnok af lat. morio = Tosse, Fjante. Ved Kr. IV's Daab 1577 blev »en merkelig morianske Daare Dantz anstillet«. (V. C. Ravn's ovennævnte Afhdl.).
- ⁸² Kanc. Brb. 1585 ³¹/₈ og 1586 ²⁰/₁. — Den af H. Schück (Skandinavisches Archiv. I. 1892. S. 357) og G. Brandes (Will. Shakespeare II. 138) fremsatte Anskuelse, at det skulde være Popes og Bryans Selskab, der 1585 optræder i Raadhusgaarden i Helsingør, er, som det fremgaar af det forud meddelte, urigtig. Øjensynlig har Schück her misfor- staaet sin Kilde, C. V. Ravn's ovennævnte Afhandling, og G. B. gentaget Schücks Frem- stilling. Spørgsmaalet er iøvrigt ret ligegyldigt, da der ikke kan være Tvivl om, at det Pope-Bryanske Selskab ogsaa har opholdt sig i Helsingør.
- ⁸³ Hels. Tb. 1586 ²⁵/₈. Efter en misvisende Notits i Rentemesterregnsk. meddeler V. C. Ravn, at Bull henrettedes d. 19. Aug. Han var i Forhør d. 25., Henrettelsesdagen er ikke angivet.
78. ⁸⁴ Endnu 1605 fik Dowland (Dulandt) af Kr. IV 100 Dlr. for at undervise en Lærling i Lutspil. 1606 afskedigedes han »p. Gr. af anstødeligt Levned.« Se Rentem. Rgnsk. og Kancl. Brb. for de nævnte Aar samt Cohn: Shakespeare in Germany XXXV. f.
80. ⁸⁵ Hels. Tb. 1573 ²²/₈, ¹²/₁₀. 1574 ²⁰/₁. Kancl. Brb. 1573. ³/₆, ²⁷/₁, ³⁰/₆, ¹⁴/₁₁. Regesta dipl. hist. dan. Ser. II. 2. I. Nr. 6776. 6794. Resen Fr. II's Krøn. 272 og 274.
81. ⁸⁶ I Lyskanders Den grønlandske Chronica, pag. Ojjj kaldes M. H. »en tapper Hane og Styrismand god« — og det hedder videre om ham:
»Men Lykken kun Danmark ej blider vaar,
Den Herre kort efter lagdis paa Baar,
Saa mangel til Sorrig og Kvide
Den Høvidsmand satte til Liv og Hals . . .« —
Se iøvrigt Troels Lund: Mogens Heinesen.

⁸⁷ Hist. Tidsskr. I. 5. 50 2 ff., Dsk. Sm. I. 1. 287—88. Lykkens Hjul fandtes almindeligt paa Kirkernes Kalkmalerier. I Magnus Petersens Skrift om disse forekommer det paa 11 forsk. Malerier.

S. 82. ⁸⁸ Kronborgs ældste bevarede Lensregnskab 1610—11: »Leveret Niels Storch, som han haver forbrugt til at farve K: M: de 6 hvide Heste deres Man og Rumper røde med, Pendinge givet for 6 Al. Blaagarns Lærred saa og for Lerpotter 1 Dlr., Eddike $\frac{1}{2}$ Td.»

⁸⁹ Saxo. 1ste Bog. 4 Stk. (P. E. Müller Vol. I S. 22). — Icones regum Danicæ. Kwartudg. 1640, hvis Kongebilleder antagelig er fra Kronborggobelinerne, har Fol. 4 en Afbildn. af Mænd, der staar paa jordfaste Sten for at vælge Kongen. Det er ikke usandsynligt, at dette Bill. ogsaa er hentet fra Gobelinerne. Se iøvrigt Fejlbergs Ordbog o. jydsk Almuesmaal: »jordfast«.

⁹⁰ Naar en Nagelsmed paa Vandringer kommer til en Svendekro eller et Værksted, skal efter det zünftige Ritual Spørgsmaalet lyde »Fremder Nagelschmied?« og Svaret »Stück davon«. I Bøssmagernes Haandværksskik findes samme Ordspil. (C. Nyrops Haandværksskik S. 80—88. Laurits Pedersen: Haandværksskik i helsingørske Lav S. 9).

⁹¹ L. Boesen: Hels. Beskrivelse 1757. S. 94 om Kronborg: »Raabe Almuen paa, at Holger Danske skulde sove under Jorden«. S. 93. »Tales her om en Kongens Løngang, som skulde gaa fra Slottet under Jorden til Lunde-Havge, hvilket kanske er saa, helst siden dette Slot med Billighed fortjener Røs formedelst sine underjordiske Gange.«

Det meste af Afsnittet om Hamlets Have har tidligere i en lidt anden Form været trykt i et Par Kroniker i Politiken 1916.

Tilføjelser: Danish march kan ikke som antaget i Pol.s Kronik være den 6-stemmige Harmonia gratulatoria af Abraham Prætorius, hvormed Kong Jacob og Dronn. Anna blev modtaget paa Kronborg 1590, thi »the Danish march« blev ved Kongeparrets Indtog i London 1604 udført af 9 Trompeter og 1 Kedeltromme, og nævnte Musik lader sig ikke udføre paa disse Instrumenter. March i vor Tids Betydning kendes iøvrigt først fra Trediveaarskrigen (Herman Mendel: Musik. Conv. Lexk.) Der er dog utvivlsomt Tale om et bestemt dansk Musikstykke. Ved en Havefest Kr. V 1696 $\frac{27}{4}$ holdt i Rosenborg Have havde man Trompetere, »welche den Marsch bliesen«. Maaske drejer det sig om et nationalt Kendingssignal. (Rostg. Sm. fol. 62. U. B.).

Efter at foranstaaende er sat er min Kronik i »Politiken« 1916 bleven indgaaende imødegaaet af Lektor V. Østerberg i »Tilskueren« 1920, II, 161—80. Jeg skal andensteds give et fylldigere Gensvar til Hr. Østerbergs Artikel. Her tillader Pladsen kun et Par retledende Bemærkninger: De væsentligste af Hr. Ø.'s Argumenter er mig bekendt fra en venskabelig Korrespondance, vi førte i 1916. Naar Ø. i mine Artikler forgæves søger »noget, som bestemte tyder paa, at Digteren (Sh.) har lært danske Forhold at kende«, maa jeg fremhæve, at jeg aldrig har ment at kunne fremføre noget afgørende Bevis. Oplysningen om Stjernen nævner Hr. Ø. som et af mine »historiske Argumenter«. Jeg har aldrig nævnt dette Træk som et Argument for, at Sh. har været i Helsingør. Det samme gælder en hel Del af de andre Smaatræk, jeg har fremført. Jeg har aldrig skrevet, at det var en dansk »Skik« at sove i Haven. Men hvis blot et eneste af de af mig fremførte Træk var et afgørende Bevis for Sh.'s Helsingørphold — selv Hr. Ø. regner med, at det er »muligt, skønt højst usandsynligt, at et Danmarksophold ad anden Vej kunde blive godtgjort« —, antager jeg, at de andre dermed vil faa Interesse. Ø. argumenterer: »en lokalkyndig Skildrer, der tilstræber Lokalkolorit, vilde have undgaaet . . .« Sh. kan ikke kaldes lokalkyndig, selv om han har besøgt Helsingør. — Den tilstræbte Lokalkolorit maa være beregnet paa Publikum og ofte uægte og andenhaands. Jeg har derfor lagt Vægt paa at finde Træk, som syntes at vise ikke-tilstræbt Lokalkolorit. — Naar Hr. Ø. mener, at han er paa »Kendsgjerningernes afgrænsede faste Jord«, men jeg paa »Mulighedernes vide og frie Steppe og Kombinationernes Gyngegrund«, tager han fejl. Forskellen mellem os er kun den, at Hr. Ø. i et Øjeblik Begejstring har glemt, hvor han er, medens jeg stadig er klar over, at vi begge er paa »den frie Steppe«. Vi søger i forskellige Retninger, maaske Tiden vil vise, hvem der er paa Sporet.

85. ⁹² »Til en Bro og Port, som er gjort over Graven i Grønnehave, som den ny Vold efter K. M.s naadigste Befaling er gennemgraven, at man ager der nu igennem over Graven«. LR. 1636/37. Bil. 74. Smign. 1637/38 Bil. 33, 1633/34 Bil. 33 og 43, 1638/39 og 1656/57 Bil. 32.

⁹³ Kronborg Amts Jordebog pag. 296.

86. ⁹⁴ I den $\frac{15}{11}$, 1698 foretagne Vurdering af Krødammen opgives »det lidet Vandhuls« Maal saaledes: »Den sydøstre Ende, som grænser langs op til Helsingørs Bleghaver — 137 Alen, den vestre Side grænsende langs ud med den Vej, der gaar fra Reberbanen forbi Kongens Have 226 Al., den nordvestre Ende grænsende til Kongens Have 50 Al., den nordøstre Side langs ud med nogle Helsingørs Huse (d. e. mod Lundegade) 218 Al.-Rtk. Rsl. $\frac{9}{11}$, 1697 og Skøde $\frac{9}{10}$, 1698.

⁹⁵ Kronborg Slots Jordebog 1661. 1665 holdt man bl. a. her 5 Kameler, som blev sat paa Græs midt i Maj. — Efter 1663 nævnes Teglistrup Vangehus, men ikke den tidligere Ladegaard.

- ⁹⁰ Vest for Helsingørs Kirkegaard laa indtil for faa Aar siden Resterne af nogle kongelige Fiskedamme, Spildepengedammene. Paa denne Grund, der tidligere hørte med til Kronborg Ladegaard, laa forud for dennes Opførelse en Bygning med »samme Spildepenges Navn«. Grunden den laa paa var Kongens, men om Bygningen har tilhørt denne eller Lensmanden vides ikke. Heller ikke kan med Sikkerhed afgøres, om Navnet skal være Spildepenge eller Spillepenge. Den nu almindelige Udtaale af Navnet taler dog for det første, og det tør maaske ogsaa antages, at Navnet har Forbindelse med »Sparepenge« ved Frederiksborg o. fl. St., der var Navnet paa et kongeligt Havehus. Paa Kronborg Ladegaard var en Tid lang Skriverstue for Amtsforvalteren. Gaarden brændte $\frac{5}{11}$ 1840, og derefter opførtes »Montebello« paa dens Plads og en anden »Kronborg Ladegaard« et Stykke derfra. Krb. A. Jordebog 1687 og 1715. Skøde 12-3-1794, l. 24-2-96. Hels. Avis 6-3-1840, Hels. Politiprot. 1840. fol. 337. o. flg. Sag Nr. 41. Brandretsdokum, 1838-52. Chr. V Matr. fol. 20.
- ⁹⁷ Kronb. Amts Regnsk. Overleveringsforretning til Hans Rostgaard 1668.
- S. 93. ⁹⁸ Breve fra Frb. og Krb. Amter 1680—82. Sj. Stift. Rtsktskont., Skr. af $\frac{10}{3}$ og $\frac{3}{4}$ 1680. Kronb. Lysthaves Inventarium 1680 i Rtk. Ark. (Invent. o. kgl. Bygn. 1661—1738).
- ⁹⁹ Relation welches Gestalt I. K. H. Princesse Ulrikka Eleonora zu Dänemark etc. als kön. schwedische Braut aus Kopenhagen abgeführt worden 1-5-1680. 2 Bl. 4to.
- ¹⁰⁰ H. S. var kgl. Bygm. 1669—1700 og er antagelig Søn af den kgl. Bygm. Hans v. Stenvinkel (1587—1639), hvis Fader af samme Navn — ogsaa kaldet Hans v. Emden var kgl. Bygm. fra 1582 og i hvert Fald allerede fra 1577 arbejdede paa Kronborg (+ 1601). Smlgn. S. 40 og 50. — Krb. Amts Jordebogs Regnsk. Materialregnsk. 1680—82.
94. ¹⁰¹ E. Marquard: Kgl. Kammerregnsk. S. 265. — Dagbog o. Kr. V's Liv 1681—99 U. Bibl. Rostg. fol. 62.
95. ¹⁰² Saaledes var vist alm. Sædvane. Se kgl. Kammerregnsk. 1697 $\frac{30}{11}$, hvor der udbetales 123 Rdl. for Anlæggelse af Køkkenhaven.
- ¹⁰⁸ Rtk. Rsl. Prot. Nr. 74 fol. 378. 501—04 og 607. Diverse Dok. vedr. Bygningsvæsen 1661—1821. Skr. $\frac{2}{11}$, $\frac{15}{3}$ og $\frac{9}{7}$ 1717. — Lundings Optegnelser til Helsingørs Historie. Kronborg. S. 43. Skr. fra Fr. IV til Komm. p. Krb. (1-10-1714) Nr. 31. De hoveripligtige Bønders Ydelse androg i Penge 42 Rdl. 4 Sk. aarlig.
- ¹⁰⁴ Horticultura danica, S. 58.
98. ¹⁰⁵ Kgl. Rsl. 1747 $\frac{21}{8}$ Nr. 77 og $\frac{19}{9}$ Nr. 216, 1751 $\frac{27}{9}$ Nr. 239. Skøde 1753 $\frac{7}{5}$.
104. ¹⁰⁶ Dokum. vedr. Marienlyst 1758—66 i Bregentved Arkiv. — Partikulerkamm., Dok. vedr. Kronprins Fr.s Kasse, Pakke »Marienlyst«. — Rtk. Rsl. 1761 $\frac{14}{6}$ Nr. 204. — Hels. Skødeprot. 4 fol. 58 og 68 og 16 fol. 282. — Rtk. sj. Kt. Exped. Prot. Nr. 24. 1761. Nr. 95. — Partikul. Bygn.regnsk. 1767 og 68, med Bilag 1766. Lit. P. 7 og 1767 Lit. T og U. 3. Hels. Byraadsforhandl. 1851, S. 14—16.
119. ¹⁰⁷ Foruden de her og S. 114 nævnte Statuer fandtes i Spisegemakket i Slottets øverste Etage »Fr. V.s Brystbillede, hvidglaseret, paa Træpostement og i »Det lille Lysthus« »2de Fr. V.s Bryst-Effigies, forgyldt med Egepostementer« og Kr. VI.s do. hvid-glasseret«. Førstnævnte og sidstnævnte er af Hels. Kommune deponeret paa Kunstindustrimuseet og er antagelig udført 1760 i Hofbygmester Fortlings Fajancefabrik i Køstrup. Ved Udstillingen af gl. københavnsk Fajance i Septbr. 1902 udgjorde de »Udstillingens Hovedprydelser«. (Inventarlistet i Bregentved Ark., Kunstindustrimuseet. Aarsb. 1902). — 1847 nævnes »Fr. III og Fr. IV af ital. Marmor, men hensat paa Slottet, Kr. V af Bly, men beskadiget og hensat i Kælderene«. De øvrige 15 Blystatuer blev bortsolgt ved Auktion 1857. (Marienl.komitæens Fhdlprot. 1856 $\frac{26}{3}$. — Vasen med de smaa Drengestær i Marienlyst Badeetablisement.
120. ¹⁰⁸ Dok. og Rgnsk. vedr. Marienl. 1758—66 i Bregentved Arkiv, velvilligt udlaant af Lengreve F. O. Moltke. — Chr. C. L. Hirschfeld: Theorie der Gartenkunst I—V 1779—85 (Marienl. III. 210—13). — F. W. B. v. Ramdohr: Studien zur Kenntniss der schönen Natur. I. 1792 S. 224—31. — Tegn. af ældre nord. Architektur. III. 4. — Brandtaks. prot. 1761. 1771. 1782 Nr. 555, gl. Nr. 220—22. — Odin Wolff: Helsingør i Morgenposten« 1788 $\frac{18}{7}$, S. 441—54.
126. ¹⁰⁹ Joh. Bülow's Papirer i R. Ark. 1791 $\frac{13}{12}$.
- ¹¹⁰ Bülow'ske Mskrsm. p. Sorø Akademi. 81. G. 10. D. ligger under 70 A. 6, da Papiret er beskrevet paa begge Sider.
- ¹¹¹ Skr. fra Stiftamt. t. Magistr. 26-3-1791. (A. O. 31. 126. Hels. Raadst. Ark.) »Da Krv. ved Marienl. vil indrette en Del Forbedringer for saa meget som muligt at udnylte Stedets fordelagtige Beliggenhed«, men »møder den Ubehagelighed, at Natmandens Hus ligger ud for et af de skønneste Steder, saa ønsker H. K. M. . . . .« Se videre pag. 127. 160. 170. — 1787 klagede Manza over, at Kommandanten havde flyttet Stejlen nogle hundrede Skridt fra Grønnehave henimod Marienlyst. Der resolveres da, at Stejlen straks skal nedtages, at militære Eksekutioner fremtidig skal ske »ved Vippegalgen paa den saakaldte Grønnehave«, og at Stejlen i paakommende Tilfælde skal opsættes i Strandkanten lige udfor Vippegalgen. (A. O. 30. b., pag. 186. 190, 197.
127. ¹¹² Distons Have (senere Tegners Have), A. O. 30, 136, 151, 164, 178—81. A. O. 30. b. 78, 79, 92. Hels. Raadstueark, sagl. ordn. Dok. »Køkkenhaven«, Skødeprot. 1794 $\frac{21}{1}$ og $\frac{4}{1}$, fol. 370 o. flg. — Helsingørsposten 1832, Sp. 383. — Hels. Ugeblad 1836. S. 110. — Manza: Udkast til Haveanlæg i den engelske Smag. Kbhvn. 1798.

- ¹¹⁸ Chr. Kock: Volks- u. Landeskunde der Landschaft Schwansen. Heidelberg 1912. S. 611—14.
- S. 128. ¹¹⁴ »Mit Livs Eventyr«. 1855. S. 89.
129. ¹¹⁶ J. Hoffmeyer: »Nogle dsk. Haver. For Idé og Virkelighed 1870. II, 272—84. — Youngs »Klager ell. Nattetanker« udkom 1767 i Helsingør, oversat af den helsingørske Redaktør og Bogtrykker Em. Balling og forsynet med en Titelfrise forestillende Helsingør med Kronborg. — L. Bobé: Frederika Brun f. Münter.
- ¹¹⁶ K. Bokkenheuser: Frederiksberg Have.
130. ¹¹⁷ M. Winther: Sanderumgaards Have. Digtninge. 1824. — Oluf Olufsen Bagge: Sommeraftenen p. Sanderumgd. 1808. — »Tankefuldbogen« beror hos Ejeren af Sanderumgaard, Hofjægermester O. Vind, Bækkeskov, der velvilligst har laant mig den til Gennemsyn.
136. ¹¹⁸ Regnsk. f. Kronpr. Fr.s Kasse (Partikulærkamm.'s Ark.). — Iris 1799. — C. Molbech: Vandringer i Danm. 1811. — J. G. Kohl: Rejser i Danm. 1846 II. S. 290—92. — Berl. Tidende 1851. April. — J. Clausen og P. Fr. Rist: Den helsingørske Færgemand Lars Bache. S. 24, 25.
142. ¹¹⁹ Fr. Mathisson: Erinnerungen II. — A. A. Feldborg: Denmark delineated. — Oehlenschl. Saml. Digte II. 249. — V. Bergsøe: Studenterleben. — G. v. Haselberg: Zwei Tage in Dänemark. Stralsund 1838. — Hels. Ugebl. 1837. 120 og 96. — H. Steffens: Gebirgs-Sagen. 1837. S. 23. — H.s Grav omtales ogsaa i Köln. Zeitung. Vol. IX. pag 309. — Nyt Mag. f. Natur- og Menneskekundskab. 1837. 2 H. Sp. 81—82: »Engellænderne ansee det i det mindste som en afgjort historisk Vished, at Hamlet er begravet der, og uaagtet intet Minde betegner Stedet, hvor han skal have fundet sin sidste Hvile, saa rejse dog Britterne derhen for at se Hamlets Faders Grav«.
150. ¹²⁰ Dok. vedr. Marienl. 1817—66. R. A. [det saakaldte Arboret er anlagt af Krogh efter Plan af Gartner E. Rasmussen af ^{29/12} 1816. — Hels. Avis 1837 ^{20/11} 38 ^{7/1} 57 ^{10/6} ^{10/9} ^{29/10} 58 ^{8/7} ^{10/5} ^{15/4} 59 ^{17/8}. — Berl. Tid. 1859 ^{25/4}. — Hels. Dagbl. 1880 ^{23/6}. — S. Mejsling: Blomsten paa Kullafjeld. — H. Avis 1801 ^{9/6}. — Hels. Intelligensbl. 1841 Nr. 11. — Laur. Pedersen: Haandværksskik i hels. Lav. S. 167. — Steffens: Was ich erlebte I. — Havetidende 1835. — Glasmrompeten 1851. Nr. 10 og 35. — Kgl. Rsl. ^{22/7} 1848. — Marienl. Udvs. Fhdl. Prot., samt Borgerrepr. og Byraadsfhdl. fra 1851. — Nordisk Penning Magazin. 1851. Sp. 481. — I »Notes and Queries« 3d. S. V. 50 beretter Papworth følgende om en Vens Besøg ved Nathansons »Hamlets Grav«: Sauntering along the walks, he met a gentleman with whom he entered into conversation, and stated his object in being there. After a few turns of the path, the gentleman pointed to a block of stone about three feet high, something like part of a column standing on a slight mound, and said, »That is Hamlets grave«. My friend thanked him, but seeing a smile on his countenance, asked: »What is the matter?« »Well«, said he, »I will explain. On the establishment of this place a short time since, a countryman called on the proprietor to say that he was so much troubled with the English visitors who flocked to his garden to see »Hamlets grave«, and did him so much damage, that he would be greatly obliged if the proprietor would allow him to place the stone at the back part of his garden, by which means he would be relieved of it, and both of them be greatly benefited. This was acceded to, and here is the grave. I fear you will think you have had your walk for nothing«. — III. Tid. 1859—60 S. 21. 258. 354.
- Gartnere ved Kronborg Have. 1. Hans Willumsen ^{3/4}—^{20/6} 1577. (S. 40). — 2. Ernst Gartner 1577 til ^{9/13}. (S. 40). — 3. Gert Gartner ^{5/12} 1577, endnu 1583. (S. 40). — 4. Henrik Urtegaardsmand, nævnt 1581, tillige Kromand. (S. 59). — 5. Claus Krebs (Creps) n. 1600. 16 ^{10/11}. 16 ^{14/15}. (L. R.). — 6. Gerhard v. Salzburg, Havemand og Kromand paa Lundegaard, n. 1605. (S. 60-61). — 7. Anders Gardener, n. 16 ^{20/21}. Løn: 18 Dlr. cur. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg el. Malt og 1 Fdg. Smør + 4 Dlr. mdl. i Kostpenge. — 8. Morten Pedersen, Urtegaardsmand, n. 1625-28. — 9. Frederik Issenhudt, n. 16 ^{30/31} ^{31/35}. — 10. Thönnes Gardener, n. 16 ^{36/38}. — 11. Jochum Gardener, n. 16 ^{38/39} ^{39/40}. — 12. Hans Rasmussen Block, før 1647, ikke n. i L. R. — 13. Jens (Jensen) Urtegaardsm, n. 16 ^{43/44} ^{45/46} ^{51/52} ^{56/57}. — 14. Samuel Bönting, kgl. Bestalling som Gartner »ved Lundegaards Have ved vort Slot Kroneborig« af ^{14/6} 1660 og af ^{10/2} 1662 (Bil. til Jordebogs Regnsk. 1662). — 15. Georg Kempffe, kgl. Bestall. ^{15/4} 1680. Rtk. Bb. 19. a. fol. 14. — 16. Christian Krüger, Bestall. ^{16/3} 1690, til 1716. Assign. kont. Bb. 1689-92. fol. 129, Kammerreglem. Nr. 10. 1691. S. 65. — 17. Benedictus Weinmann, Bestall. ^{20/7} 1716. Rtk. Bb. 6. 303. — 18. Georg Ferdinand Laqvey, Bestall. ^{29/7} 1737, Rtk. Bb. 12. 466. — 19. Frd. Chr. Beynall, Bestall. ^{30/1} 1739. Løn 100 Rrl. aarlig, Rtk. Bb. 12. 498, Regl. f. Civilestaten 1745. S. 41. Afskediget med Pension ^{10/10} 1747. — Nr. 1-3 og 5 n. i Ø. T. K. Regnsk. — Nr. 7-11 og 13-14 i L. R. — Nr. 7-14 inkl. Løn som Nr. 7, dertil 8 Dlr. aarlig til »en Dreng«. — Nr. 16-19 ansættes ved Formændens Død. — Nr. 4 og 6 er vistnok ikke ansat ved Lysthaven, men ved Krohaven. — Nr. 15-19 er iflg. Bestall. Gartnere »ved vort Slot Kronborg«.
- Gartnere ved Marienlyst: Henrik Freese. (Borgerskabsbog 1760 ^{2/10}). — J. Ludv. Manza 1787—94. — Eicken 1794—1816. — E. Rasmussen c. 1816—36. — Johannes Schebel 1837—48.

ILLUSTRATIONER

	Side
1. »Den gamle Eg« og »Kongens Vej« op ad Bjerget	9
2. Marienlyst Have i Slutningen af det 18de Aarhundrede. Efter Maleri over en Dør paa Bernstorff Slot	13
3. Hamlets Grav 1846. Efter Tegning af I. G. Kohl i Rejser i Danmark. II. 291.	14
4. Udsigt fra Runddelen paa Bjerget. Efter Kobberstik af S. L. Lange 1804.	
5. Vase fra Marienlyst. Der findes bevaret to saadanne, som har staaet ved Broen, der fra Bjerget fører ind til Slottets øverste Etage.	17
6. Uranienborg Have	26
7. St. Annaklostrets Segl. Tegn. af Kr. Kongstad. Efter Resen. »Gardians udi Graabrødre Kloster. Aar 1446.«	28
8. Kronborgs Omgivelser c: 1585. Efter Braunius: Theatrum urbium. IV. 26. Maaske efter Tegning af Knieper.	31
9. Kortskitse af Marienlyst og Omgivelser. Efter Kort fra 1835 og senere. Tegnet af J. Hyll.	33
10. Fr. II's Kanal fra Sortesø til Claresø.	37
11. Det ældste Billede af Lundehave efter Resen.	38
12. Etageplaner af Lysthuset i Kronborg Have. Den danske Vitruvius. II. Pl. X.	47
13. Opstalt af samme. Sammesteds	48
14. Italiensk Palads og Villa fra Renæssancetiden. Efter Serlius.	49
15. Løvdækket Buegang efter Joh. Pommarius	52
16. »Karuser.« Tegning i Marginen af Helsingørs Tingbog 1577.	58
17. Lundehave og Lundegaard efter Resens Atlas (fra 1670-erne).	63
18. Skakbrik med Navnet »Marsilus«. Fundet ved Udgravning til Helsingørs Havn, omtrent hvor Lysthuset i Grønnehaven maa have ligget. (Nationalmuseet Nr. 21397)	68
19. Facsimile af Helsingørs Kæmnerregnskab 1585	75
20. Do. af Hofmønsterskriverens Regnskab 1586	75
21. William Kemp, dansende Morrisdans. Efter hans Bog »The nine days wonder«	78
22. Benedict Weinmanns Haveplan 1716. Original i Rigsarkivet.	90—91
23. »Prospect af Lyst-Huuset i den kongl. Have ved Cronborg.« Tegn. 1895 af J. Th. Hansen efter Maleri fra første Halvdel af 18. Aarh. af H. H. Egeberg. (Nationalmuseet)	98
24. »Grevel. Moltkiske Lyst-Huus ved Helsingør« efter Pontoppidans Dsk. Atlas II. 293	101

25. Kort over Grev v. Moltkes Have og Jorder ved Helsingør. Opmaalt og tegnet 1760 af A. v. Moltke. Efter Original i Bregentved Arkiv	103
26. Vignet. Helsingørsk Vindfløj af Pladejærn. Nationalmuseet D, 3915. Tegn. af Kr. Kongstad	104
27. Jardins Haveplan c: 1759	110—111
28. Fr. V og Juliane Marie. Efter Malerier af C. G. Pilo c: 1760 i de to store Spejle i Kongens Værelse paa Marienlyst Slot....	105
29. Marienlyst, Kobberstik af V. A. Müller 1767.	107
30. Den øverste Allé paa Bjerget bag Slottet. Efter Maleri af Chr. Zacho, tilh. Landstingsmand, Direktør C. Tvede	113
31. Den nordligste Opgang til Bjerget med »Det lille Lysthus« fra Tolddirektør Putschers Tid (1751—58).	113
32. Marienlyst. Efter Tegn. af Jardin, graveret af Rosenberg, i Bregentved Arkiv.....	115
33. I. C. Späth's Plan til Vandanlægget ved den senere Marie Kilde. Efter Original i Bregentved Arkiv, dat. 16—9—1759.	115
34. Plan af Jardins Anlæg. (Bregentved Arkiv).	116
35. Vase med legende Børn.....	117
36. Den sydligste af Broerne bag Slottet.....	118
37. Lindeallé langs Havemuren mod Lappen.	119
38. En af Vaserne med Vædderhovederne. I Baggrunden Slottet og dens sydligste af Broerne.	124
39. »Verdens Ende«.....	125
40. Eremithytten i Louisenlunds Have.....	129
41. Eremithytten i Sanderumgaard's Have. Efter M. Vinther.	131
42. Frimurertaarnet i Louisenlunds Have	133
43. Gravhøjen ved »Verdens Ende«.	136
44. Cronborg Castle and Elsinour from Hamlets garden. I Carr. 1805.	137
45. »Hamlets Grav« 1862.	139
46. »Hamlets Grav« 1875.....	140
47. »Marienlyst in Hamlets garden.« H. G. F. Holm 1821.....	143
48. »Marielyst« som »Invalide-Hotel«.....	145
49. Marienlyst som Badehotel 1862.....	147
50. Buegangen set nordfra.....	149
51. Indgang fra Lappen.....	151

Titelrammerne S. 19 og 99 samt Friser og Vignetter S. 7, 11, 21, 39, 56 og 69 er tegnede af Kr. Kongstad, de 6 sidstnævnte efter Motiver fra Kronborggobelinerne, den førstnævnte efter Leonh. Thurneysser: *Historia* ... aller fremden Erdgewechsen. Berlin 1578. Initialerne samt Vignetten S. 84 og Frisen S. 85 er taget efter Jacq. Boyceau: *Traité du Jardinage*. Paris. 1638. Omslagets Forside er Titelbl. af Ruellius: *De natura stirpium* 1536 og Bagsiden efter Vredemann de Vries: *Hortorum viridariorumque*, Antwerpen 1583. Alle fotografiske Optagelser paa Stedet er udført af Fotograf Martin Hansen, Helsingør.

